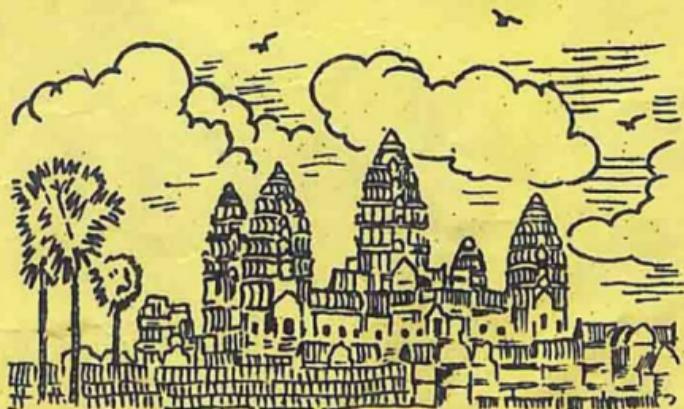

បាស្តា. សីជំស

ដើម្បីយល់ការពេទច្បាស់

នគរបាល

ថ្វាសំរួលដោយ: ម៉ែន សារី

អ្នកបង្កើត: ពុម្ពិនុ និង សាយ

លេខ០.

ក្រ

ជំស

១៩៥៨

៨២០.៥

ហ្មក សិដ្ឋ

ជំនួយបេត្តកាសិត្វហ្មក

នំពេនអនុ
គ

ក្រសួងពិភាក្សាការកំណើង
ស្រីបចំឆេះពុម្ពជោយ : ពុល នាយ

ឱវិស

១៩៤៧

សាស្ត្រកត្តា

សេវរោក "ដើម្បីយល់ការទេច្បាស់អំពីអង្គរ" នូវបានខិតខំប្រសិទ្ធភាពតីស្អាតដៃរបស់លោក ហ្មុក សិដែស (G. Coedès) ដែលមានលេខាជាកាសាថាកំងចាំ : "Pour mieux comprendre Angkor" ហើយបានបោះពុម្ពជួយយោថ្មីក្រោងបានឱស គ.ស. ១៩៤៧។

តាមរយៈស្អាតនេះ អ្នកសិក្សាអ្នកអាជីវការនឹងបានយល់អំពីលទ្ធផលនៃការសិក្សាស្រាវជ្រាវ អំពីអង្គរនិងអវិយធមិបុរាណរបស់ប្រវេសកម្ពុជា។ សេវរោកនេះ ពីមនុជាថ្មីទូទៅសក់ខែសច្ចាត់ទេ ទៅជាតិនិត្យចិត្តឯកជាតិរាយអ្នកសិក្សា អ្នកអាជីវការមានចំណោះដីនឹង លើក្រោជីលិកប្រវត្តិសាស្ត្រនៃភាគីខ្លួន ពីអតិថតាល។

អ្នកនិពុឡាមសិក្សាស្រាវជ្រាវដោយបានឈឺតាមឈឺតាមនឹងទៅលើប្រព័ន្ធទីផ្លូវស្អាតទាំងនេះ ហើយបានកំណត់ថាគារកំណត់នេះក្នុងក្របខ័ណ្ឌប្រវត្តិសាស្ត្រ និងសាសនា និងបានបិកស្រាយអំពីអាជីវកម្មជាប្រជុំដើម្បីដែលបានកំបែននៅក្នុងជាន់សិលាការអស់នេះ។

ជាធិបញ្ញាប់ នូវសូមអភិយាយទោសអំពីអ្នកសិក្សា អ្នកអាជីវការ ចំពោះកង់ខាតក្នុងការប្រសិទ្ធភាពអនុបន្ទាន់មានខ្លឹមសារនៃក្របេងនេះ។

ភ្នំពេញ, ថ្ងៃទី ២៣ មេសា ឆ្នាំ ១៩៤៨

មុន្តុ សារី

សាស្ត្រាជារ៉ាសាកលវិទ្យាល័យក្នុងភ្នំពេញ

ចារីអត្ថបទ

ចំណាំ

១. ក្របខ័ណ្ឌប្រភពិស្សន៍ និង សាសនា	៩
២. មធិនលំងកម្មយច្ចូនិយ.....	១៤
៣. លទ្ធផលរាជបុត្រិត ពិធីលើកតែគិងព្រះមហាក្សត្រនិងពិធីផ្លវាងជ	២៨
៤. ប្រាសារ ប្រ ចេតិយ	៤៧
៥. និមិត្តូបនៃសាបក្សកម្ម	៥១
៦. អាជីកកំពង់នៃប្រាសារបាយ៉ង	៦០
៧. សាបនិភាគជាណាពក្រអង្គរ: ព្រះបាយដីរឿនទី ២	៦៥
៨. ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាប្រាសាយនៃការជាណាពក្រអង្គរ: ព្រះបាយដីរឿនទី ៧	៦៩

ចិត្តកតិ ១

ក្រុមខ័ណ្ឌប្រព័ន្ធគ្មានក្រុង និង សាសនា

នីកដីដែលប្រកបឡៅជាជាយប្រាសាទទូរជាថ្រឹម លាតសត្វីងពីឈួនសមូដ្ឋសៀវភៅមរហូត ឡៅដល់ឈួនចំនួន និងពីព្រៃនទរ (សហគន) រហូតឡៅដល់ទន្លេមេណាម តើនីកដីកម្ពុជា បច្ចុប្បន្នមួយដើម្បីកិច្ចសារសិទ្ធិ និងការងារលិចនៃប្រទេសលាហវ និងដើម្បីការងារកើតនៃប្រទេសសៀវភៅ ហើយឯងគិតពីបុរាណប្រាសាទនីកដី កម្ពុជាក្នុងសម្រាប់រុងរឿង មានចំណាំដែងរាយការ និងយសាបញ្ញកម្ពុជា មានឡៅវាលីទំនាក់នាបនៃទន្លេមេណាមក្រោម និង គំបែន បិនទន្លេសាប និងមួយដើម្បីកម្រៀវតែនៅក្នុងក្រុងក្រោម ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជាបង្កើតឡើង ជាជាយការបង្រួចបង្រួចត្រូវរាយការងារគំបែនដើម្បីការងារដើម្បីការងារ និងគំបែនដើម្បីការងារ ពួកគេ។

ប្រវត្តិសាស្ត្របុរាណបស់មនុស្សខ្លួន បានចាប់ដើមនៅសម្រាប់កាល ស.វ. ទី ១ ដល់ ស. វ. ទី ៦ នៃ ត.ស តាមអកសារអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រចិន នៅសម្រាប់ប្រទេសកម្ពុជា ភាគខាងក្រោមបញ្ជីមណ្ឌលខែ វាតាមពាណិជ្ជកម្មនៃពិធីបុណ្យដែលចូលរួមចំណែកបានព្រៃន្តក្រា នីកដីមួយភាគតែនៃប្រោយពណ្ឌិចិន ដែលអកសារ ចិនហេវថាអូណាលុ(១) ។ ពាក្យ ហូណាលុ ជាពាក្យហេវតាមភាសាចិនបំការងារដែលមានសំលេងជាដីខ្លះថា “ត្រូវ” ។

ព្រះរាជាសម្រាប់ខ្លួន មាននារជាស្រួចក្នុង ហើយជាជាយសារនេះដើម្បីការងារដោយ ឈ្មោះប្រទេស នេះថា “រាជាណាព្យក្រុង” ។ រាជាណាព្យក្រុងមានរាជធានីនៅបាត់ក្នុង មិនឆ្នាយបុត្រានទិភូមិបាត់ក្នុង ដែលឈ្មោះនេះនៅមានរហូតដល់សព្វថ្វី(២) ។ នៅនៃនរបុណ្យនានៅពាក់កណ្ឌាលទន្លេមេណាម តើមនោះខាង និងចំខះ ត្រង់គំបែនដើម្បីការងារ ក្បែតបុរីនៅកម្ពុជា ដែលនៅពាក់កណ្ឌាល ស.វ. ទី ៦ នៃ ត.ស. បាន ត្រូវបង្រៀនជាជាយព្រះរាជានៃព្រះរាជ និង

(1) P. Pelliot, Le Fou nan, Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême Orient, 1903.

(2) G. Coedès, La tradition généalogique des premiers roi d'Angkor, Ibid, 1928.

ប្រមូលហុណ៍ គឺព្រះនាមរវិក្សន ។ ព្រះអង្គបានទទួលការតាំង យើងខ្លាំងពីព្រះអនុជ
របស់ព្រះអង្គព្រះនាមចិត្តសនដើរីក្សកីឡិ ។

នៅស.វ. ទី ៨ ព្រះមហាក្សត្រដើលស្មោរជុំបន្ទានសំបេដាតជីយក្នុងការបង្កើប
បង្កើមទិន្នន័យពី ផ្ទួកនេះបង្កើតបានជាប្រះរាជាណាចក្រក្រោមឱ្យដែល ។ ព្រះនាមនូវសាន្តរវិក្សន
ទី ១ បានគ្រងភាពរៀនសំបុរីត្រូវតុក ដើលសព្វថ្មីនេះមានសំណល់បុរាណប្រាសាទាជារឿន ។
សំបុរីត្រូវតុកសិតនៅក្នុងខេត្តកំពង់ចំសព្វថ្មីនេះ ។ ព្រះរាជាណាមួយអង្គមេរីត ព្រះនាមជីយរវិក្សន
ទី ១ បានលើករាជធានីទៅអង្គរបឹងខេត្តតានីករ ។ ក្នុងសម្រាយនេះ តាំងពីការឆ្លាក់ចុះ នៃ
ការជាណាចក្រហុណ៍ រហូតដល់ស.វ.ទី ៨ គឺជាសម្រាយបុរីអង្គ ក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្លួន ។

នៅស.វ. ទី ៨ មានការវិភាគរវោះយសារពីតួការណ៍ ដើលយើងបានដឹងជាយិបាកទី
ការបែងចែក ប្រមូលជាតិ ។ ផ្ទួកនាមដឹង គឺ កម្ពុជាដីគោក និងខាងក្រោមជាកម្ពុជាយិក
លិច⁽¹⁾ ។ ប្រមូលជាតិ (Java) បានត្រួតត្រាមួយផ្ទួកនេះប្រមូលជាតិ ។

នៅបណ្តាញនៅថ្ងៃ ស.វ. នេះ ព្រះអង្គម្មាសម្មួយអង្គដើលជាប់ព្រះព្រាធិនិយោ និង
ព្រះមហាក្សត្រមុន្ឌ្រោងយាយមកពីកោះជ្រាត និងប្រកាសឯករាជ្យប្រមូលជាតិកោះជ្រាត
ជាយិបង្កើតលទ្ធផ្លូវិចិត្ត លទ្ធផ្លូវរាជ ហើយបានលើករាជធានីពីផ្ទួកខេត្តមេគង់ក្រាមមកតាំង
នៅការជាមេដឹងនៃបែងទេសបាប ។ ព្រះអង្គបាន ផ្តាស់បុរាណជានិជារឿនក្នុង គឺ
អ្នកបុរី កុតិ (អាមេរិកអង្គរ អាមេរិកប្រាសាបន្ទាយកិ) ហើយហកលីយ (ក្រុមប្រាសាប
រូបស) អមីន្នូបុរី និងចុងក្រោយគឺនៅលីកកុលវុរិ គូលេខ⁽²⁾ ។

ព្រះរាជាណាមួយនេះ ព្រះនាមព្រះនាមជីយរវិក្សនទី ២ ។ ព្រះអង្គច្រួងចូលទៅខ្លួនគេតែ ស
ដែល ៩០ នៅក្រុមហកលីយ បន្ទាប់ពីក្រប់គ្រងរាជសម្បត្តិអស់រយៈពេល ៤៥ឆ្នាំ ។ ព្រះអង្គបាន
ធ្វើការយកប្រមូលមានសន្តិភាព និង បង្រួចបង្រួមជាតិ ហើយរាជធានីនេះកំពង់តាំងនៅតំបន់
អង្គររហូតមក ។

(1) G. Coedès, A propos du Tchen la d'eau, *Ibid* 1930.

(2) G. Coedès, Les Capitales de Jayavarman II, *Ibid* 1928 et *infra chapitre VII*.

ព្រះរាជបុត្របច្ចេកទេសមីន្តិភូមិ ៣ (៨៤០-៨៧៦) និងក្នុង
ព្រះអង្គព្រះនាម ព្រះបាលព្រៃន្ទីន (៨៧៦-៨៩៩) បានសោយរាជបន្ទូលបន្ទាប់ ហើយតាំង
រាជធានីនៅក្រុងបាលធម៌ដីជំលី។ ក្រាយពីការសោយទីវិន្ទន់នៅព្រះបាលអង្គរីន ព្រះរាជ
បុត្រព្រះអង្គព្រះនាម ព្រះបាលយសោរីនបានប្រើ រាជធានីនៅខែសាមីពីរបាលប៉ុន្មាន
គីឡូម៉ែត្រពី ហិរញ្ញវត្ថុ ហិរញ្ញវត្ថុ រាជធានីនៅខែសាមីពីរបាលប៉ុន្មាន និងព្រះអង្គបាល
កសាងស្រែ៖ ឯកចំណួលយុទ្ធសាស្ត្រ៖ បានយកឱ្យខាងក្រោម ដែលនៅតាមជ្រើន ទាំងប្រចាំមាន
សិលាចារីកបញ្ជាក់ពីសមិទ្ធិមានតែលេខ៖ ។

នៅឆ្នាំ ៩២១ ព្រះបាលដីយុទ្ធសាស្ត្រ បានចាកចេះលិកក្រងអង្គរ ហើយទៅតាំងរាជធានី
នៅក្រោមកំរើ ដែលមានប្រាសាមដីជំលី ១ បាន ឆ្នាំក្រាយមក តីឆ្នាំ ៩៤៤ ព្រះបាលរាជន្ទីន
បានវិលត្រឡប់មកឱ្យក្រង អង្គរិពុំ ហើយរាជធានីកំរើតាំងនៅខោរហូតមក ។

* ក្រាយពីផ្តុកាលព្រះបាលដីយុទ្ធសាស្ត្រ ៥ (៩៦៨-៩០១) ដែលបានកសាងប្រាសាម
បន្ទាយស្រី និង ប្រាសាមតាក់រែ នៅស.វ.ទី ១១ ប្រមូសកម្មជាក្រោនបាលត្រួតត្រាតាយ
ព្រះមហាក្សត្រដែលមានសល្តិវិង្ស បរទេស តីព្រះបាលសិរិយុទ្ធសាស្ត្រ ១ (៩០២-៩៤០)
បានទទួលដីយដីនៅតែបន្ទាប់ដែលដីសណ្តូននូវ មេណាម ព្រះបាលខោយុទ្ធសាស្ត្រ ២
(៩៤០-៩៦៦) បានកសាងប្រាសាមបានឲ្យ និងព្រះបាលហសិរិយុទ្ធសាស្ត្រ ឬ ៣។ នៅ ត.ស.
៩០៨០ ព្រះបាលដីយុទ្ធសាស្ត្រ ៦ តុមានជាប់ព្រៃន្ទីនូវ និងព្រះមហាក្សត្រមុន ហើយ
ព្រះអង្គបានការតាំងត្រួតពិបណ្តុតិវាក់ កំបានបង្កើតរាជរដ្ឋនូវឯកចំណួលយុទ្ធសាស្ត្រ ដែលត្រូវបាន
ប្រមេសប្រុតដីលំ ស.វ. ទី ៩៥ ។ តីឆ្នាំ ១១១៣ ដល់ ១១៤០ ព្រះបាលសិរិយុទ្ធសាស្ត្រ ២
កសាងរាជបាល ស្ថាល់ព្រះអង្គនៅក្រោមចំណាត់ថែរិចនាខ្សែក្រោមក្នុងប្រជាពលរដ្ឋមន្ត្រី
ព្រះរាជរដ្ឋនូវឯកចំណួលយុទ្ធសាស្ត្រ និងមួយចំណួលព្រះអង្គ និងនៅកណ្តាលប្រជាពលរដ្ឋមន្ត្រី
ព្រះរាជរដ្ឋនូវឯកចំណួលយុទ្ធសាស្ត្រ និងមួយចំណួលព្រះអង្គ និងនៅកណ្តាលប្រជាពលរដ្ឋមន្ត្រី
៤០ឆ្នាំ ដែលពារពេញនៅថ្ងៃយុទ្ធសាស្ត្រ ព្រះអង្គបានបានឲ្យបានប្រជាពលរដ្ឋមន្ត្រី មកក្រោម
ការត្រូវបានប្រជាពលរដ្ឋមន្ត្រី ព្រះអង្គ ហើយជាយសារបញ្ជាផ្ទាល់នៅឯកចំណួលយុទ្ធសាស្ត្រ មកក្រោម
ឯកសងសឹកវិពុំ ។ នៅ ត.ស. ១១៨៤ ម៉ោងចុះការត្រូវបានប្រជាពលរដ្ឋមន្ត្រី ដុតប៊ែងឆ្នាំ

រាជធានីនេះខ្ពស់ទីរដ្ឋអស់ ហើយព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ព្រះនាមព្រះបាប
ដីយើរិន និង និង នានវាយវំដោះប្រឡេសពីការ គ្រួតត្រារបស់ចាមហើយអភិលេក ជាប្រព័ន្ធមហាក្សត្រ គ្រងរាជរដ្ឋនៅ ត.ស. ១១៨១ និងបានកសាង រាជធានី^(១) ។

បន្ទាប់ពីព្រះបាបដីយើរិនទិន្នន័យ និង ព្រះមហាក្សត្រដែលគ្រងរាជរដ្ឋបានដឹងប្រចាំសប្តាហ៍ និង ដែលជាដាតិ ដែលជាដាតិដូចមួយមកពីដែលជិសណ្ឌុទ្វេមេណាម ។ នេះគឺជាការ ចាប់ផ្តើមដោយការបញ្ចប់ភាព ឯុងរឿងរបស់កម្ពុជា ។

នៅពាក់កណ្តាល ស.វ. និង ១៤ ខែរបានបានបង្កើតក្នុងអង្គរ ហើយមកតាំងនៅក្នុងពេញដែលស្តិតនៅមិនត្រូវបុន្ញានពីរាជធានីចាស់។ នៃរាជរាជាណាចក្របាបូណ្ឌ និង ប្រឡេស កម្ពុជាសម្រាប់បុរាណអង្គរ^(២) ។

សម្រាប់បុរាណអង្គរ សម្រាប់បុរាណអង្គរ សម្រាប់បុរាណអង្គរ ខ្លួនបានកសាងប្រាសាទម្នូជាដារច្រើនរាយការ ។

នៅសម្រាប់បុរាណអង្គរ ប្រាសាទមានសិលាប្រើកសស្តីតាំងបន្ទាន់ សិលាប្រើកដែលមានចំណាត់ ជានេះតែ គឺ សិលាប្រើកនៅតំបន់ពេញព្រោះ (Nha Trang)^(៣) បង្អាក្យពីជីឡើយព្រះពុទ្ធសាសនាសិលាប្រើកម្បយល្យទៀត នៅ ថាបីមួយ (Thap muoi) មួយវារេកក់ (Plaine de Joncs) បង្អាក្យពីជីឡើយព្រះវិស្ស និងសិលាប្រើកម្បយល្យនៅបាតិ (Bati)^(៤) ។ សិលាប្រើកតាំងអស់នេះ ចាន់នៅ ស.វ. និង ៣. ស. វ. និង ៤ និងចាប់ផ្តើម ស.វ. និង ៦ ប្រាសាទប្រាសាទជាប្រើប្រាស់ដែលស្តិតនៅការកណ្តាល និងរាជរាជាណាចក្របាបូណ្ឌ កម្ពុជាដែល តំបន់ភាពកណ្តាលនៃរាជរាជាណាចក្របាបូណ្ឌ នានប្រាសាទប្រាសាទឈាមួយ ដែលតែអាចកំណត់ កាលបរិច្ឆេទសាងសង់ច្បាស់លាស់បានឡើយ ។

(១) Voir infra chapitre VIII.

(២) G. Coedès. La Tradition généalogique des premiers roi d'Angkor, Bulletin de l'Ecole Française, 1928.

(៣) C'est la grande stèle de Vo. Canh qu'on a longtemps attribuée à tort au royaume de Champa.

(៤) G. Coedès, Deux inscriptions sanskrites du Fou Nan, Bulletin de l'Ecole Française, 1932.

លោកហង្ឋីរាជីនដែរ (Henri Parmentier) បានរោគយសមុត្តិកម្ពុជា ប្រាសាខ្លួន
សមិទ្ធបញ្ហាលេ មានប្រាសាខ្លួនដែលនៅកម្ពុជាដើរការងារបញ្ហាបញ្ហាតទៅ និងមានច្បាក់
គុង និងបានចាប់ចុះឡើង ប្រភាគពុំមានទាក់ទងនិងស្ថាបត្រកម្មសម្រួលទៅ⁽¹⁾ ។

អង់គ្លេចចំណាក់ ព្រះពុទ្ធបងិយា អនុរាបី ព្រះវិស្វី និងព្រះហិរាប់: ម្រោងមកដែរ មាននៅ
តាមពីឯកដី ក្នុងសុខរបុទ្យលូលិច្ឆិកខាងដើមនៃខ្លួនបានរួចជាក្រោចចំណាក់សម្រួល
បញ្ហានេះ ។

សិល្បៈខ្លួនសម្រួលបុរាណអង្គរ ក្រុវបានសិក្សាយោងលិតនូវដោយលោកហង្ឋីរាជីនដែរ
(Henri Parmentier)⁽²⁾ ។ ជីណុលប្រាសាទាជាប្រើប្រាស់ស្ថិតនៅដើរការងារបញ្ហាបញ្ហាផ្លូវកម្ពុជា
និងគ្រប់គ្រងចំណែកផ្លូវលើកម្ពុជា និងផ្លូវសាប់ ក្រុមប្រាសាទេដែលសំខាន់ជានេះគឺ ប្រាសាទេ
សំបុរ៉ែព្រៃគុក ស្ថិតនៅខាងដើម ខេត្តកំពង់ចំ ។ ដើរការងារបញ្ហាបញ្ហាប្រាសាទេបុរ៉ែ ត្រូវកូលជា
ប្រាសាទេដើម្បី និងមានទារបញ្ហាត ក្នុង ចំណាក់នៅមានភាពដើមបំផុត ។

ប្រាសាទេនិងបងិទារនៃសិល្បៈបុរាណអង្គរ ក្នុងចំណុចនេះ គេ
ហាត់គំណាត់ កាលប្រឈរតិចបានយ៉ាងត្រឹមត្រូវ ។ នៅក្នុងសម្រួល ៣ ចំណែកដើមស.វ. ទី ៥ និង
ចុងស.វ. ទី ១២ មាន ប្រាសាទេជាប្រើប្រាស់ ដូចជាក្រុមប្រាសាទេអង្គរ កោះកោរ ព្រះខាង.
បីដីមាតា បន្ទាយឆ្លាត ព្រះវិហារ ត្រូវដើរ ។

កាលបរិច្ឆេទនៃការកសាងប្រាសាទេទាំងនេះ មានការពិបាកយល់បានណាស់ ពីប្រោះ
សិល្បៈរីកនូវ បានចារពេលចាក់ត្រី ។ ក្រុមប្រាសាទេនៃល្អសុខេះកាលបរិច្ឆេទនៅលើថ្ងៃ
ពី ត.ស. ៨៩៤ ទៅ ត.ស. ៨៩៦ ក្រុមប្រាសាទេនៅកោះកោរ ជាប្រោះភាជិណាកំរុយ៖ ពេល
៩៣ ឆ្នាំពី ត.ស. ៨៩១ ទៅ ត.ស. ៩៤៤ ហើយប្រាសាទេអង្គរវត្ថុគឺពាក់កណ្តាលទី ១
និងស.វ. ទី ១២ ។

ធនកសារសារប្រាការអង្គរ និងកាលបរិច្ឆេទនៃប្រាសាទេទាំងឡាយនៅតំបន់អង្គរបស់អ្នកប្រាស់
បរទេសមានការយល់ខ្សោយធនកសារ នៅក្រោមអ្នកសិក្សា អ្នកអាមេរិកការស្រួលបាន ។

⁽¹⁾ Cart présumé du Fou-nan, Ibid 1932

⁽²⁾ Publications de l'Ecole Francaise, XXI-XXII, 1927

ក្នុងសេវាកៅមគ្គទេសក៍ល្ហាបត្រកម្ម របស់លោកហ៊ុនី ម៉ាសាច់ (H. Marchal) អតិថិជនកិរក្យអង្គរ ដើលបានចាប់ពីមុខ គ.ស. ១៩២៨ ដានសរស់ចាជ្រាសាទាយ៉ាន និង ច្រោសាទាយ៉ែច្បែកជាព្រោសាទា តារាប្រុ បន្ទាយភីតិ ព្រះខែ ឃុំ កសាងគុងរដ្ឋភាគល ព្រះបាយជយវីរូន មិន បានសចិថុថា ក្នុងសម្រេច ចាប់ដើមសម្រេចយកអង្គរ ដី តាក់កណ្តាលមិ ១ នៃស. វ. និង ៦ ឬ បុន្ណែសេវាកៅមគ្គទេសក៍របស់លោកហ៊ុនី (Madrolle) ជាការណ៍ បាក់ស ចាប់ពីមុខនៅជាមួយត្រា (១៩២៨) បានសរស់ចាជ្រាសាទាយ៉ានកសាងនៅថ្ងៃទី ៤ ស.វ. និង តីក្នុងរដ្ឋភាគលព្រះបាយសោរីន ។ វិវសេវាកៅរបស់អ្នកនិពន្ធដើម្បីដែលនេះ ចាប់ពីមុខ គ.ស. ១៩៣០ ជាការណ៍អង្គភាសាបានសរស់ចាជ្រាសាទាយ៉ានកសាងនៅថ្ងៃទី ៣ ស.វ ក្រាយកសាងមុនី តីក្នុងរដ្ឋភាគលព្រះបាយជយវីរូន មិន (ចុងស.វ. និង ១២) ។ ហើយសេវាកៅកៈច្បូកដ្ឋានបុរាណៗដើម្បីដែលចាប់ពីមុខ គ.ស. ១៩៣៣ នៃអាជារជាផ្លូវការ អនុកម្រាសចាប់ពីអាជីវកម្មបុរាណៗ (Ecole Française d'Extrême-Orient) កំណត់កាលបីច្បូកកសាងប្រាសាទាយ៉ែនៅស.វ. និង ៦ ។

ដូចនេះ យើងយើងចាប់ពីឆ្នាំ គ.ស. ១៩២៩ និង ១៩៣៣ចាប់នូវការនៃវាងខុសទាត់ អំពី កាលបីច្បូកកសាងប្រាសាទាយ៉ែនូវបានវិធម៌ ។

នេះគឺជាពាក្យខ្លះដែលបានសរស់រក្សាទុកមក ។

រហូតដល់ គ.ស. ១៩២៩ គេបានបង្កើតឡាយស្រីចស្ទិចស្រីចស្ទិចជាមួយដែលជាទីក្រុងអង្គរ ធម៌បច្ចុប្បន្ន ដោយមានកំពង់ទឹកជូនឯឈាមប្រវិនេយោ នៅ ១២គ.ម. និងមានស្រែចិត្តចំណុលាយថា មិន ដើម្បីជាបីរីយេសោចរបរ៖ កសាងដោយព្រះបាយសោរីនេះ នៅថ្ងៃទី ៤ ស.វ. និង ៦ ម្ខ្យីយ ។ សិលាថីវិកម្មយ នៅស.វ. ១១ បានសរស់ ទាក់ទងនៅវិបីនប្រាសាទាយ៉ែ ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា កសាងប្រាសាទាយ៉ែ ធម្មបំផុន បុរីយេសោចរះនៅថ្ងៃកណ្តាលភាងជាមី ដែលនេះ ប្រាសាទាយ៉ែមានបិន្ទុទៅរាជ ។ ប្រាសាទាយ៉ែនឹងសិតិថ្ងៃទី ៤ កណ្តាលមិនអាចបានវិបាទ ព្រះវិស្វី ។ ដូចនេះ ជូនដោបញ្ញាកំចាជ្រាសាទាយ៉ែ ជាទីមិត្តុប៉ះព្រះរាជាណាចក្របានស.វ. ១៩៣៤ ដោយកំពុលប្រាសាទាយ៉ែ ជាទីមិត្តុប៉ះព្រះរាជាណាចក្របានស.វ. ១៩៣៥ ។

(ចុងស.វ.ទី ៤) និងអាស្រែយបាតុនេះប្រាសាទនាកាដើលមានលក្ខណៈប្រើបាយទៅនេះ
សិតនោកុងសម្រាយ កាលជាមួយត្រូវ។

នៅត.ស. ១៩២៤ នៅប្រាសាទបាយ៉ានគេបានរកឃើញហេដ្ឋារដែលមានក្រុងខាងក្រោមហេដ្ឋារ
លោកស្រី: (ពេជិសត្វុកុងព្រះពួនសាសនាមហាយាន) នាំរោងគោលការណ៍តិចចំពោះ
និមិត្តុបន្ថែប្រាសាទនេះ ។ ដោយសារការរកឃើញថ្មីនេះ អ្នកប្រជាពាណិជ្ជកម្មជាបាយធម៌
ប្រាសាទបាយ៉ាន និងប្រាសាទកុងសម្រាយកាល ជាមួយពុំមែនខ្លួនដែលព្រហ្មបានសាសនា
គណៈវិស្សិនិយមទេ តើតីខ្លួនដែលព្រះពួនសាសនាមហាយាន ។ លោកលីវីណូ (Louis
Finot) មានទេស្សនេះថា ព្រះបាយធម៌យើងទី២ ជាអ្នកការង់ព្រះពួនសាសនា ហើយ ប្រាសាទ
បាយធម៌ជាស្ថាប្រះបាសរបស់ប្រះអង្គអនុសដល់សាសនានេះ⁽¹⁾ ។

នៅកុងទេស្សនេះ អាយីនេះ នៅត.ស. ១៩២៤ ការកសាងខែក្រោងយោសាងរបុរៈ និង ភ្នែក
កណ្តាលដោយ ព្រះបាយធម៌យើងទី២ គឺជាការបង្កើយប្រុងដោយព្រះមហាក្សត្រដែលស្មែររាជ
បន្ទីព្រះអង្គ និងកុងទេស្សនេះ ប៉ុន្មានព្រះវិហារព្រះពួនសាសនានៅជាប្រាសាទសិវិនិយម
វិញ ។ កុងពេលជាមួយត្រូវឡើង លោកលីវីណូ (Louis Finot) បានមានយោបល់ដោយ
សំភាពដែលឈើលាច់វិកូនេះថា ប្រាសាទបន្ទាយស្រីដែលគេដឹងថា កសាងនៅស.វ. ទី ១០ ថា
ជាប្រាសាទដែលសិតនោកុងស.វ. ទី ១៨ ដែលជាកាលបិរចេនអង្គក្រោយនេះ សិល្បៈអង្គ
នៅវិញ⁽²⁾ ។

កាលបុរីគិតនេះ គំណត់ថាប្រាសាទបាយធម៌ជាស្ថាប្រះបាសរបស់ប្រះរាជអង្គដែល
ជាសំបុរាណជាន់ កុងមួយដើរកនៅរដ្ឋកាលរបស់ប្រះអង្គហើយ ប្រាសាទដែលមែនអំពីអង្គ
នៅ ស.វ. ទី ៨ និងប្រាសាទដែលជាចិម កើងជាស្ថាប្រះបាសរបស់ប្រះរាជអង្គនេះដ៏ដឹង ។
ទេស្សនេះបែបនេះការង់តែតាំងរោងមានការសំបាកក្នុង ការកំណត់កាលបិរចេនរបស់ប្រាសាទ
បុរាណខ្លួរ ។

(1) L'origine d'Angkor. Phnom Penh 1927

(2) Le Temple d'Icvaramura. Mémoires archéologiques. I

នៅត.ស. ១៩២៧ ការសិក្សាយោងសុដែរអំពីក្រាប់លំនា (Art décoratif) អំពីក្រាប់លំនា និង ពិសេសអំពីសំលៀកបំពាក់ បានរំភោយលោកហីលីពិនិស្សន (Philippe Stern) ជាអគ្គរក្ស់នៃ សារមន្ទីរហីមេ (Musée Guimet) ដែងដែកសិល្បៈខ្លួនសម្រាយអង្គរធាតិរសម្រាយកាល និងបញ្ហាកំចា ប្រាសាទាយនត្រូវចាត់ថ្នាក់នៅក្នុងសម្រាយកាលដើម្បី បំផុត⁽¹⁾។ ដោយសារទេស្សនេះ លោកហីលីពិនិស្សន (Ph. Stern) យល់ថាទីក្រោងអង្គរដែលយើងយើងស្ថិតឯថ្មីនេះ ត្រូវមនុដាកាដបីរីដែលប្រព័ន្ធបានយោស់វិនិត្យ បានកសាងនៅថ្ងៃ ស.វ. ទី ៤ ម្ខ្យូយ ។ ទីក្រោងនេះអាចមានកន្លែងដោរ ហើយមានវិសាលភាពតុចដែលជាម្យង្ហែលជាប្រាសាទភីមានអាកាស ។ ចំណោកវីក្រោងបច្ចុប្បន្ន មានវិសាលភាពជំឡុល ទូលាយចុះកាល បិន្ទោទក្នុងរដ្ឋកាលប្រព័ន្ធបានស្សូរវិនិត្យទី១ ដើមស.វ. ទី ១១ ហើយប្រព័ន្ធភាពអង្គនេះប្រជែងការ ព្រះពុទ្ធសាសនា ហើយបានកសាងប្រាសាទាយន និងប្រាសាទដោរ ម៉ែនីមួលដែលប្រព័ន្ធប្រព័ន្ធបានសន្និដ្ឋាន ។

និក្រុបបន្ទប់លោក ហីលីពិនិស្សន (Ph. Stern) បានឈុបបំបាត់ការពិបាកស្ថុគ្របាយពីក្នុងការ ស្រាវជ្រាវ បុន្ឌិតបានបង្កើតការពិបាកហីលីម៉ែរីតារីនេះ ប្រាសាទាយនដោយបង្ហាញភាពបាត់បង្ការបិន្ត ប្រសបដែន្ទិកស្ថាបន្ទុកម្មដោយសារបង្កើតបុន្ន័យដែលមិនអាចយល់បាននូវការវិវត្តិសម្រេចបាន នៃសិល្បៈខ្លួន និងបំបកភាពសមរម្យដែលប្រាសាទទាំងឡាយក្នុងស.វ. ទី ៤ និងទី ១០ ដូចជាប្រាសាទ លនេល, បានឱង, ការុករ, មេបុណ្យ, ប្រុប ឬ អង្គរវត្ថុ (ពាក់កណ្តាលទី១ នៃស.វ. ទី ១២) ដោយផ្តល់ការពិបាកសាទបាត់បង្ការ (ពាក់កណ្តាល ស.វ. ទី ១៣) ។

ខ្ញុំបាននឹកយើងបញ្ហាប្រព័ន្ធបាយនៃចនាបចប់បាយន នៃងមានសិលាថារីកតុច។ របស់ប្រព័ន្ធបាយវិនិត្យទី ៨ (ចុងស.វ. ទី ១២) ដែលមានចារណ៍យោបដិមាត្រានាដែលពីមុនមានជាកំនៅក្នុងប្រាសាទតុច។ និងតាមដើរ សិលាថារីកទាំងនេះ នាំភោយយើងដើរកំចាត់បាននូវការរក្សាកំរប់យ៉ា ពេលយូរក្រាយការសាងសង់ ។ ខ្ញុំនឹកយើងបញ្ហាប្រព័ន្ធបាយនៃចនាបចប់បាយន នៃងមានសិលាថារីកតុច។

⁽¹⁾ Le Bayon d'Angkor Thom et l'évolution de l'art khmer, Ann du Musée Guimet, Bibl de Vulgarisation 47.

មានសិលាស្តុមចារីក (Stèle) ដីមួយ នៅព្រំងទាំង ៤ នៃ កំពើងក្រោងអង្គរជំមានសិលាថារីក ដែលរបស់ព្រះរាជាណាពលនេះ ។

នៅគ.ស. ១៩២៨ ខ្ញុំចាប់ដើមសិក្សាម្ចាស់ឡើងឡើងតុលាក្រោងព្រំងពីក្រុងបញ្ជីបញ្ជីសាលា ហារំង (Bulletin de l'Ecole Francaise) ។ សិលាថារីកបាន និយាយពីការធ្វើឱ្យចិត្តចាក់ត្រីកំពេង និងកសិលាបន្ទះក្រោងអង្គរជំដោយព្រះបាយដីយូរូវនឹងទី ៣ ។ ខ្ញុំបានសិក្សាបានធ្វើឡើងឡើងតុលាក្រោងព្រំងពីក្រុងបញ្ជីបញ្ជីសាលាថារីកទាំងនេះ ដើម្បី និងខ្លួនខ្លួន កាត់សំភាល់ថាសិលាថារីកជាបានធ្វើនូវក្នុងចំណោមសិលាថារីកទាំងនេះ តើ បានចារ៉ែនូវដីបំផុំ ឬ ឬបច្ចុប្បន្នដែលទាំងឯកទីអាមេរិកសាងសង់បានត្រោះទុក ។ ដូច្នេះប្រាសាជ ទាំងអស់នេះមិនភាពសាងសង់នៅមួនរដ្ឋកាលព្រះបាយដីយូរូវនឹងទី ៣ ទេ ។ ព្រះរាជាណាពលនេះ បានធ្វើជាអ្នកការព្រះពុទ្ធសាស្ត្រ ព្រះពុទ្ធដែលដោយប្រាសាជ និងមានមនុស្សរបៀបឡើងទី ១០២ ។ នានាមស្ថិតអង្គរណាដីដែលសមនិងមួន ព្រះគិតិវាយជាដាម្បុកសាងសង់ប្រាសាជបាយៗនាម ព្រះអង្គរឡើយ ។

ក្រោពីចាត់ថ្នាក់ប្រាសាជបាយៗនៅក្នុងសមិយាថាប័ណ្ណដែលសិលី: សមិយអង្គរ ដែលបានដោរដោយ មកហើយនោះ ប្រាសាជបាយៗនេះ និងប្រាសាជបាយៗនៅក្នុងដែលមានរចនាបច្ចុប្បន្ន គឺប្រាសាជព្រះខែន, តាមព្រឹក, បន្ទាយក្តី, បន្ទាយឆ្លាត, សិតនៅក្នុងសមិយកាលវិកចំណើននៅ សិលី: ខ្លួន នៅចុងស.វ.ទី ១២ ។

ទាំងនេះបង្ហាញពីលក្ខណៈបង្កើតពី, លក្ខណៈពុទ្ធសាស្ត្រ ការប្រព្រឹត្តប្រព្រឹត្តលំក្នុងការកសាង ។ ហើយមិនក្រោងអង្គរជំបញ្ជីប្រព្រឹត្ត បង្ហាញថា បីបីនេះបានកសាងឡើងដោយព្រះបាយដីយូរូវនឹងទី ៣ នៅចុងស.វ. ទី ១២ ក្រោយការឈ្មោះពាណិជ្ជកម្មបានប្រពេលកម្ពុជា នៅឆ្នាំ ១៩៧៨ ដែលបានបំផ្តាញ ឪក្រោងនេះខ្សោចខ្សោរអស់ ។

នៅពេលជាមួយគ្នានេះ គេបានរកដើរក្នុងប្រព័ន្ធដែលវាអាយុខ្ពស់
សិក្សាអ្វីដឹងទិញ នៅ ត.ស. ១៩២៤ អំពីបញ្ហាប្រាសាយបន្ទាយស្រី និងកំណត់កាលបិច្ឆេទ
កសាងប្រាសាយនេះតី ស.វ. ថ ១០^(១) ។

ដោយសារការចូលស្អាត់កាលបិច្ឆេទនេះ គេត្រូវស្រាវជ្រាវទិន្នន័យនៃក្រុងរបស់
ព្រះបាម យសារីនូវា យសាងរបុរាណាការជាតិទី ១ ដែលបានកសាងឡើងនៅថ្ងៃស.វ.
មីនា ។

តើគេអាចដើរដឹងចារ៉េក ហីលីតស្រីន (Ph. Stern) ដែលថាការជាតិនេះមាន
មធ្យមណ្ឌល (Centre) ដោយរាយការណ៍មានឯកសារល្អឥឡូវ?

នៅត.ស. ១៩៣១ លោក វិច័ន្ទរបោបេវ (V. Goloubew) បានយកចំណាំកណ្តាល
(Mont Central) ដើមសិរីភាពកម្ពស់បានដើរការបានលើផែនខែត្រូវបានឱ្យ សម្រាតិកម្ម
នៃអេរ៉ែនដោយយឺ លីការសិក្សាធិចារណាលើផែនខែត្រូវបានឱ្យ ត.ស. ១៩០៩ របស់
លោក អនុលោនីយ៉ែទា បុយអាត (Buat) និងឌុយក្រ (Ducret) ថា : ប្រាសាយត្រូវបានឱ្យ
ជាមធ្យមណ្ឌលរាយការណីរួម (Centre géométrique) នៃចន្ទគារណាកែង ដែលគ្របដណ្ឌប់
នើងដើរដឹងប្រមាណ ១៦៣.៥° ដែលបានឱ្យបានលិច និងបានគ្របដណ្ឌប់
សម្រាប់នូវការប្រើប្រាស់ ចំណាករដ្ឋានខាងកើតតិចដោយប្រើប្រាស់ និងសំណើន៍សំណើន៍
គេបានឱ្យបានដើរដឹងប្រមាណ ១៦៣.៥° ។

ដើម្បីដើរដឹងប្រមាណតិចទូទៅសម្រាតិកម្មនេះ នៅត.ស. ១៩៣២ លោកវិច័ន្ទរបោបេវ (V. Goloubew)
បានធ្វើការស្រាវជ្រាវយ៉ាងលិតលូនដើរក្នុងប្រាសាយត្រូវបានឱ្យដែលធ្វើអាយុ
កំណត់បានធ្វើតាមដើម្បីនេះ ទីក្រុងយសាងរបុរាណ៖^(២) ។

ជីវិសការរោប់រោងមកអំពីកាលបិច្ឆេទកសាងសង្គ្រាសាយនានាមួយបានឱ្យបានឱ្យ
ប្រាសាយបាយ៉ែនបាន កសាងឡើងនៅថ្ងៃស.វ. ថ ១២ ហើយអ្នកដែលគេបានសរស់មុន

^(១) La date du temple de Banteay Srei, Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient, 1929.

^(២) Le Phnom Bakheng et la ville du Yaçovarman, Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, 1933.

គ.ស. ១៩២៤ គីជាការខុសច្ចាស់ និងការប្រើប្រាស់មុនិកម្មដៃលអ្នកស្រាវជ្រាវមុនិកដោយបង្ហាញពីរបសត្ថិភាព និងការសំបាតការណានៃផែវាកំដែលបុរាណវិទ្យាក្នុងការធ្វើងរកសម្រាប់។

សម្រាប់នេះ ម្នាក់សម្រាប់នឹងខិតខំអារម្មណ៍តាមវិធីស្រាវជ្រាវរបស់ខ្លួន។ អ្នកប្រវត្តិសិល្បៈ ដោយសារការវិភាគយោងយកចិត្តទុកដាក់ និងអត្ថបន្ទាត់លើវិរង្វរបាយនៃប្រាសាយការវិវត្ថិនៅក្បាច់លីអ និង រហូមបាយសងដែលប្រាសាយអាចកំណត់កាលបរិច្ឆេទកសាយបន្ទាន់បន្ទិចម្លាចា។ សិលាថីវិទ្យារក យើងកាលបរិច្ឆេទនៅក្នុងសិលាថីវិទ្យាដែលអាចដោយកំណត់បានយោងដាក់ស្មារស់។ ប្រវត្តិការសិក្សា ប្រាន់ប្រាន់អំពីស្ថាបត្រកម្មខ្លួនដោយមានការប្រក្រតប្រណាំងត្រាមិនឈប់យេរ នៃអ្នកស្រាវជ្រាវដោយវិធីដៃរៀងទាំងនេះ។

ក្នុងរបកតំប់ពីថ្មីនេះ នៅសិលាថីវិទ្យារកសាល្យ អាចដោយគេចិត្តបញ្ជីកាលប្បូរិតិដីតាម៖

ប្រាសាយព្រះគោល	៨៧៩
ប្រាសាយបាត់អង្គភាព	៨៨១
ប្រាសាយលែន	៨៨៣
ប្រាសាយក្នុងបានឱង	រាជគ.ស. ៦០០
ក្រុមប្រាសាយការកោះករ	ចាប់ពីគ.ស. ៩២១
ប្រាសាយមេបុណ្យរាយកែត	៨៥២
ប្រាសាយបិប្បុប	៩១១
ប្រាសាយបន្ទាយស្រី	៩១៧
ប្រាសាយតាក់ករ	រាជគ.ស. ៩០០០
ប្រាសាយបាត់ពេះ	រាជ ៩០៦០
ប្រាសាយអង្គរវត្ថុ	ពាក់កណ្តាលមី ១ នៃស.វ. មី ១២
ប្រាសាយតាមព្រៃប្រុ	១១៨៦

ប្រាសាទព្រះខេត្ត ១១៤១

ប្រាសាទបាយ៍ន, ទ្វារ និងកំពងអង្គរដៃ ..... នាទីចុងក្រោយនៃស.វ. ទី ១២

អំពើគ្មានីសាសនា នៃប្រាសាទខេត្ត ឬពីទាន់និយាយនៅម្ខៀយ ។ ប្រាសាទទាំងអស់នេះគឺ
ដើរជាថីអីយុទ្ធមិណុញ្ញាពន្លេដែលត្រូវបានបង្ហាញឡើង ។ គិតជាបាត់បាលបាយនូវភាពដើមទៀត
សិល្បៈខ្លួនបើប្រឈរដើរដើម និងបុព្ទបុរសណ្ឌា ។ ភាពដើមនេះពីតិចប្រាកដណាស់
ពីព្រះប្រាសាទទាំងនេះ កសាងជោយសិល្បៈក្រោម ស្ថាបត្រក្រខេត្ត និងស្ថាបត្រក្រោម សិល្បៈក្រោម
ទាំងនេះ មានចំណោមដើមអំពីប្រឈរពេលវិសិល្បៈបុរាណ បរទេសនៅប្រែទេសណ្ឌា ។ បុន្ថែ
បន្ទាប់ពីគេបានធ្វើអ្នូបិយកម្មអំពីសិល្បៈសុវត្ថុបាប ដើម្បីស្រាវជ្រាវរកតិចតិត ប្រើប្រាស់ចុំ
សំរាប់ការសាងសង់គោរកយើងឱ្យត្រូវតិចតិតបស់ណ្ឌា ។

ហេតុការណ៍ចំបងគឺ ក្រោពីស្ថាបាសសង្គម ប្រាសាទខេត្តទាំងអស់ គឺជាសំណងសាសនា
ពីព្រះ មានពេល នៅពេលមានសិទ្ធិតង់នៅក្នុងសយនជាន់ដើមអំពីចុំបុណ្ណោះ ដើម្បី
អាជីវកម្មនៅក្នុងបាន និង អាកាសជាកត្តិចជាសិទ្ធិដើរ ។ ព្រះរាជាណាច់នៅក្នុងព្រះរាជ
និងសន្និអំពីលើយើ ហើយដើលប្រឈរពេលវិសិល្បៈ បន្ទូប្រតិបត្តិនៅប្រែទេសសៀវមេរបុណ្យដល់ ស.វ.
ទី ១៧ សម្រាប់ដើលពិទិនាទិវិបុរិចុំលមកហើយ ព្រះមហាក្សត្រសៀវមេបាបដើម
កសាងភាគវិនអំពីអង្គោះ ។

ទាំងពីសម្រាប់ហូលនរបុណ្យដល់ស.វ ទី ១៨ សាសនាដីរដើលនំចូលពីប្រែទេសណ្ឌាត់
ព្រះប្រាសាទ និងព្រះពួមសាសនាបាមអគ្គនៃអង្គភាពល្អជាមួយគ្នា នៅសម្រាប់ហូលនរបុណ្យ
និងសម្រាប់បុរាណអង្គរកុងព្រះប្រាសាទ សាសនាគេគារព្រះហិរញ្ញវត្ថុ បុ ព្រះសិរី និងព្រះវិស្សុរម
ចូលភាគកុងអង្គទៅមួយ ។ នៅសម្រាប់អង្គ លទ្ធផិតិយមពិសេសកុងភាពវិង្យរាយនឹង ហើយ
នៅស.វ.ទី ១៩ សម្រាប់ប្រាសាទអង្គរគ្នា លទ្ធផិតិយម ហាកំសុំចជាការមុខគេ ។ ចំណោក
ជីព្រះពួមសាសនាដីរដើលបាបដើមគេគារព្រះពួមសាសនាថែរវាម បុន្ថែប្រើបាសា
សំគ្លើត ។ ពីស.វ. ទី ៤ ដល់ ស.វ. ទី ១៣ សិលាថិក និងបងិមាប្រះពេជិសត្វទាំងឡាយ
ប្រើបាសិល្បៈជីព្រះពួមសាសនាមហាយាន ។ បុន្ថែនៅស.វ.ទី ១៣ ព្រះពួមសាសនាបែប

សេវិលអ្នកដែលបើប្រាស់ភាសាថាបីបានចូលមកកុងប្រទេសកម្ពុជាតាមប្រទេសសូវីម
ហើយពារិនិកត្រួតពល ធម្មបំបាត់ សាសនាដឹងទៅនឹងរលូបរលាយអស់ ។

ដូចនេះ ប្រាសារខ្លួនទាំងអស់នេះ គឺជាប្រជុំបាន ប្រជាតិ អាណាពលម័ន្ទីនៃប្រាសារដែល
បុន្ញឯកជាមិនត្រូវ ដើរជាប្រាសារទាំងអស់នេះសាមញ្ញដូចប្រជុំបានត្រួតសាសនា ប្រវត្តិ
ប្រែត្រួតសាសនាកំណើនដើរដោយកំណើន សំរាប់ពិធីសារណា:ដែលមានមុនសូវទាំងប្រឈមទាំង
គោរពប្រជាតិនៅមីនីយ៍ ។

អ្នកដែលនឹងលើចេញជាអ្នកបរាជនមីនីយ៍ សូមអាយុអន្តោបច្ចាប់មីនីយ៍ ។

ចាតិអង់គេរកប្រព័ន្ធឌីឡូល

កាលពី ៨០ ឆ្នាំមុន ដីលើរយៈបរាប់ស្តីពីការធ្វើជីលើរបស់អ្នកជម្លាត់និយម
ហ៊ុនីមួយហាត (Henri Mouhot) បានបង់ពុម្ពនៅ ត.ស. ១៨៦៣ ក្នុងសេវានៅក្នុង "ជីវិទិ
ពិភពលោក" (Le Tour du Monde) បានទាក់ទាញរបស់ខ្លួនដោយជាផាណិជ្ជកម្ម និង
អំពី "ស្សាគដីស្សាបត្យកម្មដែលត្រូវប្រជុច នៅលើដីផែនដី"⁽¹⁾ ។

៩ ឆ្នាំក្រោយម្ខាត់ការធ្វើជីលើរបស់លោក មួយហាត (Mouhot) ពី ត.ស. ១៨៦៣
បែងកកម្ម របស់លោកទីលើដីក្រោមប្រៃស របស់លោក ឌូដាទ ឡារ៉ែ (Doudart De Lagrée) បានកត់ត្រានូវបុរាណ
ប្រាសារខ្លួនប៉ាងច្បាស់លាស់ និងបានបង់ពុម្ពនៅ ត.ស. ១៨៦៤ ដោយលោក ហ្មីនីស៊ី
ហ្មានីត្រ (Francis Garnier) ក្នុងស្សាគដីលើរបស់លោកឈ្មោះ "ជីលើរុករកកន្លែ
កម្លិច" (Voyage d'exploration en Indochine) ។ នៅ ត.ស. ១៨៧០ អ្នកបុត្រា
ប្រោះសដិស្សីរួមឱ្យបានដាក់បញ្ចប់ឈ្មោះ ហង់ត្រូចកែវ (Hendrik Kern) បានអាន និង
បកប្រែ ជាមិនកីឡា នូវអន្តលបខែសិលាថារីកសំស្តីរបស់ប្រោះសដិស្សីដាត និងស្សាគដីលោក
អូហុសិក (Auguste Barth) អំពីសិលាថីកសំស្តីតាមភាព ១ បានបង់ពុម្ព នៅត.ស.
១៨៨៥ ដោយ សារបណ្ឌិតសារ នៃសិលាថារីក និងអក្សរសាស្ត្រ ។ នៅក្នុងនាទីដែលលោក
ហង់ត្រូចកែវ (Hendrik Kern) បានធ្វើស្សាគដីអំពីសិលាថីកសាស្ត្រ (Epigraphice) នៃ
ប្រោះសដិស្សីដីលោក អេដិនអាយុមីនីត្រ (Etienne Aymonier) តំណាងរបស់អាមេរិ
ុកាភាលបាក់ងារ ចាប់ធ្វើមក្រារដ្ឋានអំពីស្សាបត្យកម្មខ្លួន ហើយសំរចចាននូវបាត់
សារពីកណ្តាល់នៃ ស្សាបត្យ កម្មប្រោះសដិស្សីដីលោក ឬ និងបានប្រមូលដូរ ដ្ឋានជិតចំលងនៃ

⁽¹⁾ ប្រើបាលនាទី ១៨៨០ លោក P. Boulevaux បានទស្សនាអង់គ្លេស ថា បុន្ណែនាទីដី
ការធ្វើជីលើរ នៅកម្លិច (Voyage dans l'Indochine) នៅបុរាណ Bar-le-Duc
នាទី ១៨៨៥

សិលាថីរកសំគ្លើត និងខ្មែរ ចំនួន ៣៦០ដាក់ដុំ ស្ថាដីប្រទេសកម្ពុជា (Le Cambodge) ហានបានពុម្ពបន្ទាប់ ត្រាងបីភាគ គឺ គ.ស. ១៩០០. ១៩០១ និង ១៩០២។ ស្ថាដីនេះ គឺជាការសរបត្រូដែល ទទួលបានមុនការបង្កើតសាសាតាការងងចុងបុត្រប្រទេស (Ecole Française d'Extrême-Orient) នាគ.ស. ១៩៩៨ ។ សាសាតាការងងចុងបុត្រប្រទេសបាន ជីវិត លោកអេដីអាយ ម៉ីនីតៅ (E. Aymonier) អាយិតិទ សិក្សាអំពីប្រទេស កម្ពុជាការនៃសុដីរោចចំខ្លោះ រហូតដល់លោកបានធ្វើបញ្ជាផារពីការណូ ស្ថាបត្រកម្ពុជាប្រទេសកម្ពុជាដោយពុំលើបាន ហានពុម្ព អគ្គបនីសិលាថីរកដារច្រើន ហានរៀបចំប្រវត្តិសាស្ត្រនៃយោបាយ និងសាសនា រាជាណាព្យក្រខ្លួនការណីយាន ថ្វាល់ពាល់អំពីការប្រើប្រាស់ការសាងសមិទ្ធបស់ព្រះរាជ ខ្លួន និងទីកន្លែងនៃសមិទ្ធភាពនៅទៅ⁽¹⁾ ។

បីទីនៅក្នុងស្រីវិគោដែលបានពុម្ព គ.ស. ១៩៣៩⁽²⁾ គេអាចអាយអគ្គបនីចូចទៅ : គឺនិតិមិី ជលប្រយោជន៍អី ដែលដើរឯកនិងស្ថាបត្រកម្ពុជានិងរូបថ្មាក់ដីរឿយៈទាំងនេះ ? បញ្ជីតិកម្មនៃស្សនីជាតិអី ដែលជារក្សាប់ជាមួយស្ថាបត្រកម្ពុជាដីជីសំបីមទាំងនេះ ? ទីនិតិចាត្រានៃរណាជ្លឹមឱ្យចេះ ទោះជាតិនិតិច្បាស់កី មិនថ្វាស់កី ។ មនុស្សនូវទីជាស្ថាបត្រកំដាច់ក្នុងរដែលបានសាងប្រាសានៅក្នុងរវាងផ្លូវបាយពាណិជ្ជកម្មនៃក្រោមបុរាណ និងបានទុកដាក់ឡើយ...” ។

មិនមែនតាមការរក្សាក់ដើម្បី និងណាយឆ្លួយទៅជាយករាជ្យយុទ្ធសាស្ត្រ នៅពេលដើលខ្លួន នាមអគ្គបនីបន្ទាន់បន្ទាត់នេះ ។ តើមេរោនសមរម្យអីដែលអូកស្រាវជ្រាវទាំងខ្លាយដើរ ដែមទៀតជីការងារលើពាក្យសំដី និងលើការសរស់របកបង្កោយភាពខ្ពស់ខ្ពាត់ក្រោមឯកតុចនៃក្រមុងកនែសដែលបន្ទាន់ការស្រាវជ្រាវដែលនេះ !

⁽¹⁾ Sur les débuts des études cambodgiennes. Voir ma bibliographie raisonnée des travaux relatifs à l'archéologie du Cambodge et du Champa, dans Bulletin de la Commission archéologique de l'Indochine 1909.

⁽²⁾ E. Henry Blaraud, ពីរដ្ឋាននៅអណ្តុច្ចិន, ហាមុយ IDÉO

បុន្ណែប្រហែលដាមអូកនិពន្ធបស់យើងមានមនោសព្វោគប្រជាមិយមអតិ “អាមិកចំណែងនៃប្រាម្យប្រាសាខ” ។ លោកតិចីយ៉ាឡិ (P. Loti) សរស់នៅកុងស្ថាដែល បុន្ណិយសក៍អង្គរ (Pelerin d'Angkor) របស់តាត់ថា “នេះ នេះគឺជាកំណែង នេះគឺជាកំនើងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជានៅក្នុងប្រាសាខ និងបានទុកដឹងអង្គរ សូម្បីទៅត្រេសម្រាមព្រះអង្គរ កំដោយ ព្រះអង្គរពីបាននាក់ទៅក្នុងការបំគេចដោយ មិនបានទុកដឹងអង្គរទេ សូម្បីទៅត្រេសម្រាមព្រះអង្គរ កំដោយ ព្រះអង្គរពីបាននាក់ទៅក្នុងការបំគេចដោយ ជាប់ប្រើប្រាស់ប្រាម្យប្រាសាខតិចីយ៉ាឡិ” ។ លោកបង់វិហ័ឱង (Henri Parmentier) នូងសេចក្តីជើងទៅក្នុងសេវាឯករាជក្រឹត (Petit guide d'Angkor Vat) ថា : “ប្រាសាខអង្គរវត្ថុ .... ខ្លួនដែលដឹងព្រះអង្គរដែលស្រីរួចរាល់បាយព្រះអង្គរលក្ខន់នៅក្នុងការបំគេចដោយ ព្រះអង្គរប្រចាំសោរឆ្នាំ ។ កាលបរិច្ឆេទនៃការកសាងក្នុងរដ្ឋភាគ ព្រះរាជាណាចក្រនេះ (១១១៣-១១៥៨) បុន្ណែតុទានចប់សញ្ញគ្រប់ ។ តិចីយ៉ាឡិចិត្តរាជីកចំណែង ដឹងបានដោរប្រចេចផ្ទាល់សាយឱ្យ ព្រះយើងបានយកប្រាសាខទាំងនេះចេញពីព្រៃតិក្រារ ដឹងបានគ្របដណ្តូបំលាត់បំពុំន និងធ្វើរោគយ ប្រាសាខទាំងនេះ ត្រូវយើងអាចចូលទៅ ជីលបាននិងយល់បាន ។ យើងត្រូវធ្វើសវិសវាងសភាការណី ដឹងពីព្រៃតិក្រាលនារី បំផ្តាល់ប្រាម្យប្រាសាខ និងការអភិវឌ្ឍក្រុងកំណើលពីអតិតាកាល ។ លើសពីនេះ ទៅឡើតទេ មិនអាចអនុវត្តវិធានការណែនាំចាប់ពីរយោងបានទេ : ឧបាទរណីខ្លួចជាប្រាសាខតារប្រព័ន្ធឌី បែកង ដឹងពីព្រៃតិក្រាលនគ្របដណ្តូបំ និងដើមឈើជីថា ជារបៀបកំងរាយមិនអាចរោគយ គ្រប់ប្រើប្រាស់ប្រាសាខទាំងនេះបានឡើយ គិតិមានអាចដើរបានប្រាសាខទាំងនេះកសាងឡើងនៅត.ស. ១១៥៦ ដោយព្រះមានដឹងរីនិត និងមួយខ្លួនដែលព្រះមាតាតាប្រះអង្គរឡើយ ហើយ ហើយឱ្យនូវក្រុងព្រៃតិក្រាលចុប្បម្ពនឹងប្រាសាខទាំងនេះ ដោយត្រានការកាប់ឆ្នាំ នៅវប្បធមកជីត.ស. ១៩៣៩ ត្រាននរណាបានដឹង ពីប្រាម្យប្រាសាខរបស់ប្រជែសកម្មជាសម្រេចប្រាកបដានឡើយ ។

បើពីមានការយកចិត្តនកជាកំគុងការកាប់ឆ្នាំនៃពីប្រាម្យប្រាសាខទាំងនេះទេនោះ អ្នកប្រាម្យប្រាសាខទាំងនេះ និងមានការលើបាកយោងខ្លាំង ព្រមទាំងអាចយល់ដោយសារទាំងនេះ ក្នុងដីអស្សារ្យរបស់ប្រព័ន្ធមានទីនៅ ។ បុន្ណែខ្លួចប្រើប្រាស់អាណាពេដ្ឋានស្តីពីដើម

កំណើន និងពួនសាសន់នៃអគ្គកសាងអង្គរ ពីការចូលកំចុះនៅអវិយជមិទ្ទេ ពីកាលបរិច្ឆេទនៃការសាងសង្គ្រាមប្រាមេដ្ឋាន ពីរយៈពេលកសាង ពីមួលហេតុដែលនាំរោគយានការកសាងប្រាមប្រាមេដ្ឋានដើម្បី ។

ឈុមបើកយកដើម្បីកំណើនថ្មីមនុស្សខ្លួនមកបកប្រាស់ មគិដីលទេទទួលស្ថាល់ត្រឹមដាមគគឺ ការយល់ចាត់ដុំមនុស្សខ្លួន មកពីប្រចេសអណ្ឌា ។

សេវវិកាបុដ្ឋីយេសកំអង្គរ (Le Pelerin d'Angkor) បានសរសេរថា “នៅសម្រាប់កាលមិនច្បាស់លាស់តាមពីស.វ. យុវវង់ឆ្វេងហើយ ទៅក្នុងនេះជាចិត្តក្នុងរឿងមួយក្នុងចំណោម ទៅក្នុងរឿងក្រុងទានាក្នុងលោក ។ ទន្លេនីលដីលម្អាយដីល្អបំប្រកបដោយជីជាតិទានបន្ទីត អវិយជមិជីខ្ពុងខ្ពស់មួយ ។ នៅទីនេះមនុស្សមេគន្លឹមបានរាជនឹងរឿងច្បាស់ ដូចគ្នានេះដើរនៅសម្រាប់ការបស់មនុស្សខ្លួនរាជនឹងរឿងច្បាស់ ។ ដូចគ្នានេះដើរនៅសម្រាប់ការបស់មនុស្សខ្លួនរាជនឹងរឿងច្បាស់ ។ នៅទីនេះដើរនៅសម្រាប់ការបស់មនុស្សខ្លួនចិត្តនៃ ក្រោយពីបានយកជីជាតិនេះលើ ជនជាតិដើម ។ ពួកអូកណួន៖បានយកទៅ: ព្រហ្មត្បូសាសនា រឿងភាសាយណ៍ដីល្អីល្អាត្រូមក ធម្មតាចុំរៀប ហើយថ្មីក្រោយមកនៅលើវិកជីមាយជីជាតិនេះ គេបានកសាងប្រាមប្រាមេ ពាល់ពេញដីលប្រកបដោយ រូបចំណាក់រាប់បាន ។ លោកឡើយឱ្យឯទី (P.Loti) បានបន្លឹមទៀតថា: “ប្រាសាទដីលទេទទួលអាជស្សាល់បាន នៅពីមួលខ្ពស់នេះជីណាងអោយនូវនេះ: ន្ថែងក្រារបស់ជនជាតិខ្លួន ដីលទ្ធផលជនជាតិណាងក្នុងពិភពលោកប្រវត្តិថាន់ : ជនជាតិខ្លួនគឺជាដីដីដីលិបកចេញពីពួកសាធិការក្រោមដីខ្លះ ធ្វើជាយើងរួចរាល់ប្រព័ន្ធមករស់ នៅក្នុងគំបែងនេះហើយបានឱ្យនូវរឿងលើសប្រកពកំណើនបស់ខ្លះ” ។ ពួកពលអវិយជមិតិណាងមកលើអណ្ឌិត មានភាពបន្ទូលបុរាណតុជាថែរ: ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រចេសនេះ បានបង្ហាញពីវត្ថាកម្មនៃវប្បធម៌ហើយកលើប្រចេសខ្លួនមកពីប្រចេសអណ្ឌាទាំងហុង។ បុន្ថែមឬពិនិត្យមិលលក្ខណៈជាតិទូទិន្ន និងភាសានិរួញ មនុស្សខ្លួនដីលបានកសាងអង្គរគឺជាតុដុមនុស្សដីលបានរស់នៅក្នុងគំបែងអណ្ឌិត បានរស់នៅក្នុងគំបែងអណ្ឌិតនៃប្រវត្តិមកម្ម៖ ។

នៅពេលមកដាក់អាយារិតមជាថីបុង គេយើងនៅក្នុងភាគវិស្សូរប្រចាំប្រចុះសមាង
យាយជាបិណ្ឌ ហើយការសិក្សាអំពីព្រះនាមរបស់ព្រះរាជនឹង និងព្រះរាជនឹងរបង្ហាញ
ថាមានការការត្រឡប់នូវព្រះនាម យ៉ាងរហ័សរវាងអ្នកមកពីក្រោម និងអ្នកស្រួលដើមហើយ
បញ្ជារណ្តី: កំមានការធ្វើរសាលាដោយនៅឯណ្តីដែរ និងសម្រេចការងារអ្នកស្រួលដើម
មានការរាយចូលត្រូវនូវយាយដែរនូវអ្នកស្រួលដើម និងសន្តិសុខនឹង និងបានបានទៅក្នុង
កាសសំស្តីពីប្រាស់នៅក្នុងព្រះបរមរាជវាំង បដិមាប្រះទេ: និងបានបានទៅក្នុង
ព្រះមហាក្សត្រមានលក្ខណៈខ្លួនសុខសាច់ ប្រចេសកម្ពុជាដារប្រចេសរបស់អ្នកម្ពុជា ហើយ
ប្រជាពលរដ្ឋធម្មិត ធម្មជាតិកម្ពុជាដើរបស់អ្នកម្ពុជា

លោក ហុយ ក្រារីសី (G-Groslier) បានសរសេរនៅក្នុងសៀវភៅ ក្រាមម្ពប់អ្នក
(A l'ombre d'Angkor) ដោយមានមតិថ្មីយេទិន្នន័យ: ដើម្បីដែលបានមុន្តូនីមួយានដើម
កំណើនពីឯណ្តី លោកសរសេរថា: “ជាសង្គមបន្ថែកយើងនៅក្នុងប្រចេសកម្ពុជាដើម
វិវាទនូវលក្ខណៈដើមរបស់មនុស្សខ្លួន សិល្បៈខ្លួនបានលើចេចចេញនូវភាពដើម និងបានឱ្យ
អ្នកដើរដើរយាន់នៅក្នុងដីមួយនៃសិល្បៈសាកល លោក”

ជាសេចក្តីសិក្សានៅយើងអាចិនយាយថាមទុស្សខ្លួនដាមទុស្សខ្លួនដើម និងនៅពេលដីបុង
បានទូលាយមកឯណ្តីជាមួយ និងអិរិយធមិត្របានឯណ្តីនិយម បើនូវមិនមែនជាតិឯណ្តីបាន
មកប្រចេសនេះទៅក្នុងទាំងបុងទាំងបុងទាំងបុងទាំងបុងទាំងបុងទាំងបុងទាំងបុង
អស់រឿងនោះទេ ។

ការខុសផ្លាស់នៅ ដើមខ្លួនស្តីដីនេះចំពោះទុស្សខ្លួន: ដើមបានមុន្តូនីមួយានដើមកំណើន
ក្រោមហើយបានបង់យ៉ាងអាមិកកំពង់នៅតាមមាត្រាថ្មាននេះមេត្តិត្រូវ ។

លោកឧត្តមសវិបុណ្យ (Amiral Bonard) បានសរសេរនៅត.ស. ១៨៦២ ក្នុង
ទុស្សខ្លួនដើរដើរ និងអាណាពាធិត្រ (Revue maritime et Coloniale) ថា: “ចំណាំ
ដើរដើរប្រវត្តិសាស្ត្រសាលនានា និងប្រជាពលរដ្ឋធមុន្តុពុង តីឡៅទៅនេះដើរបង្ហាញនៅចំពោះមុខ
អ្នកមិនធ្វើបានប្រចេសកម្ពុជាដើមកំសត់បច្ចុប្បន្ននេះ បានចិត្តឱ្យ និងអាចចិត្តឱ្យទៅឡើតដល់
ប្រជាដុំដើរដើរដើរដើរដើរ សិល្បៈក្រោម និងឧស្សាហ៍ព្យាយាម ។ ជាប្រជុំនាន់នៅក្នុងមក

ហើយនៅក្នុងប្រទេសនេះដែលអនុគ្រារជាយសារធ្វូដាតិហើយតីមនុស្សទេ ដែលបាន
ផ្តាស់ប្បូរៈ។

ប្រវត្តិសាស្ត្រពិភពលោក បានបង្ហាញថា មុនដឹបុងប្រជាជាតិមួយបានកែតែឡើង
បន្ទាប់មកក៏ដ្ឋាក់ចុះ ហើយខីបំផុតបានរាយបាត់ពីអំណាចជាថ្មកពីមានអំណាច បីនេះ
មានឧបារណីតិចណាស់ដែលបានទាំងអស់ ហើយប្រជាធារក្រឹង
បានជួនពួនទៅនៅទៅ ដួងជាតិចាយដាក្នុងប្រជែងជាមួយ ដួងជាតិខ្លួនហើយមានកំពុងការកំ
ជាយដួងជាតិខ្លួនទៅ ថ្មីក្នុងពិភពលោកបាត់បង់អចិបតេយ្យភាពកំជាយ បុន្ណែពួនសាលនៃរបស់
ខ្លួននៅពីមានអតិថាពន្លេឡើយ ក្រោពិក្រុមជនជាតិចាយដែលរស់នៅអណ្តាម នាងក្បែង
ជួងជាតិនេះនៅពីរស់នៅការប៊ែនសម្រាប់ចេញសព្វទៅ ហើយដើរឯងមានមធ្យាបាយ
ខាយកដើម្បីស្រាវជ្រាវវិកនៅក្នុងប្រជាធិបតេយ្យដួងជាតិនេះដែលជាត្រលេខ្លួនរហាយ
ភ្នាក់ដើម្បី ដូចចំណែកជួងជាតិខ្លួនរិបញ្ញដែល ឈ្មោះរបស់ខ្លួនពីបានផ្តាស់ប្បូរៈ តែបានបន្ថែ
និយាយភាសាដីខ្លួនពីបញ្ចប់ប្រជាធិបតេយ្យបានបើប្រាស់ភាសា នេះតាមពី ស.វ. ទី ៦
ដែលមានចារនៅលើថ្ងៃ (សិលាបារីក) ពីមានហេតុជនភ្នែកដែលរាយនៅដើរថ្ងៃ
ខ្លួនបច្ចុប្បន្ន មិនជាប់សាច់ឈាយមិនបញ្ចប់រស់ខ្លួនអូកកសាងអង្គ ហើយចាប់បញ្ចប់រស់ខ្លួន
កន្លែងអង្គរបានបាត់បង់មុនពួនដោយមិនបានបន្ថែមឡើងស្មាមកសុតាងទេ?

វប្បធម៌ក្រោយសម្រាប់ការឈាយការឈាយក្នុងប្រជាធិបតេយ្យ ការបែកបាក់ដូចក្នុងការជាក់ទណ្ឌក្នុងព្រៃក្រុលិខិតផ្តុចអារិយជម្រាន
ដើរ។

ដើម្បីពន្លេដែលអំពីការធ្វើការដីនៃប្រភពខ្លួន តែច្រើនលើករួមបាត់ភាពរួមឱ្យិសាស្ត្រមក
ពន្លេដែលជាការរាយដី និងជាការផ្តាស់ប្បូរៈរាយភាសាតាតុជាជីមិនុចដែលមានឧបារណី
បច្ចុប្បន្នរាយរាយដី បុំព្យូទ័រ ដែលពីដើមគំបត់នេះជាតិបន្ថែមដែលមានអនុស្សរស់នៅក្នុងការ
និងជាតុះ។ បុន្ណែមនុស្សជាតិចេញយល់ថា ភាពឈុនឱ្យនៅរាយក្រោមតិវាស្សយជាយ
និងយោបាយភាសាស្ត្រ ដែលប្រើប្រាយបែន្ទីដើរឯងអំណាចកណ្តាលមួយដែលវិនិច្ឆ័យ និង

សូវភាព។ បើតេដ្ឋីនយោបាយបិបណាដើលនាំអោយឯកទេដឹងសាយកាយបិចលជបន្ទុច
បំផ្តាញដុលជាកំរិងភាពព្រៃក នៅអំណាចកណ្តាលនីងវិរុងមា។ នៅពេល
ដើលទិន្នន័យ ពីនៅត្រូវដើលមានឯកជននៃលិចលង់ចំយចេះ នៅប្រជាធាស្សនីនៅក្រែកបរបា
កសិកម្មនៅលើដីក្រោមធនដើលនាំអោយដីនោះការយើត្រានីជាតិ។ វិនិងនាំអោយ
មហាផ្ទៃរាយដីក្រោមធនដី។

នៅក្នុងប្រទេសកម្មជាប្រាកំណាត់ការនារដើលជាប្រចេញដីសាធារណៈទី
នៅយោបាយ ធនការស្សាន់ ឈានក្រោងសុខាភិបាល (Francis Garnier) ឲនសរសរឡា
ក្នុងសុវត្ថិភាពដីដី (Revue maritime et Coloniale) កាលពីត.ស.
១៨៦៥ ថា : "ភាពកម្មលំ របស់សាសនា ដើលហាក់ដូចជាប្រជុំណុំបំពាលពេញលើ
អិរិយចិប្បាកំណេះ ឬនិមួយមិនមែនត្រូវយោទេ។ គ្រកយើព្យីនៅក្នុងប្រទេសកម្មជាអ្នក^១
សំណាត់ស្វាត់ដីជាប្រចិនដើលបំពើសុខុមាភរោងការ របស់ប្រជាជន ឬនិង
ជាប្រជាជននឹង ដូរការណិតកម្ម ឱ្យលាការអនាគតតិចយុទ្ធឌីង ។ ដូរចិត្តឱ្យដើលយើងមាន
យើព្យីទាំងអស់នេះ ហាក់ដូចជាបន្ទូយ៉ាវីនីមាំនៅក្នុងទូទៅប្រទេស ។ ពីកន្លែងមួយយោទេ
កន្លែងមួយយោទេ ស្រែះមិនដឹងបានកសាងទីផ្សេងនៅតាមជូនដើលជាកន្លែងឈឺបំសំភក់
រប់រៀន ឬទេ គំបែននេះ ភាពក្រុងប្រទេសបានធ្វើរោងក្រោមទូទៅ និងស្ថិត ហើយមធ្យោបាយពីរបាយក្នុងការដឹងពាណិជ្ជកម្ម និង ឯកសារបំប្លែន ឯុវជាមានកន្លែង
ប្រកបដោយឯក ប្រស់មិកជាប្រចិនដើលបំសុត្រិនីក ឯុងលាកសត្វទាំងអស់ ។ សានជាប្រចិន
ដើលមានក្រោមទ្រាយឈឺនៅក្នុងពាណិជ្ជកម្ម និងក្រប់កន្លែង ហើយការអូរកក របស់
ឈានកិច្ចារ៉ា (De Lagree) ឲនក្រយើព្យីសំណាត់នៃសណងគ្រប់បែបចុលប្រ
នៅក្នុងឯកដីក្រុងវិរក្សាតិលីខូស្របទី ១៥នៃខ្សោយ៖ ៩៩៩ខាងដី ។ ដីណែលទាំងនេះ
បានក្រោមថាគន្លែងនោះ កាលពីបុរាណការឈាយប្រជាជនជាប្រចិននៃនៅទៅ ឯុងភាពក្រុងដី
រុងរៀង ឯុងភាពសំបុរី ពិតជាត្រារោយកត់ សំគាល់ដីមែន ។

នៅរយៈបុន្ញានត្រាំងក្រោយនេះស.វ. ទី ១៣ អូគាត្រូតចិនយោះដើតាក្នៃ (Tcheou Ta-Kouan) បានមកជល់ខ័រក្រោងអង្គរ⁽¹⁾ ហើយបានពិពណ៌នាទីភាពរុងរឿងនៃប្រទេសនេះ បុន្លឹកមានការ បង្ហាញពីសញ្ញាដែលជាប្រជុល និងមួលហេតុដោយការងារកំចុះផែ អិរិយជិមអង្គរដើរ: “ឡើយឈាយថាកុងចំព័ំង និងជាតិសេវា នៅត្រាកេណ្ឌអូគាត្រូកម្រោះ វាយដោយកំចំងគេម្មុង និងម្មាសខ្សោត” នៅក្នុងសង្គ្រាមដើរ នេះជាមួយនិងជាតិសេវា ប្រទេសទាំងមួលក្រុវិខ្សោទីអស់” ។ ការកេណ្ឌមុនស្អាតំងហុងទៅធ្វើសង្គ្រាម សង្គ្រាមដែលការបំណុលបំបាត់មុនស្សាយនាយករបស់អូគាត្រូ ការចុះខ្សោយនៃអំណាចកណ្ឌាល និងថីបំផុតទី ការចាកចេលរាជជានិងអង្គរនៅក្រោយសម្រាប់ជាតិសេវាលើក្រោយស.វ. មកដីដលនាំ នរាយមានតំនិតផុលធម្មតាចំពោះបញ្ហាមុនស្សាយខ្លួនពីអគ្គិភាគល និងបច្ចុប្បន្នកាល ។ បុន្លឹកពី ឱមនជាបោកជល ដែលជាមុនស្សាយខ្លួន ជាតុជរាជចកំព័ំងហើយបច្ចុប្បន្ននេះបានបាត់បង់ ជុំតុំជនោះទេ នេះគឺជាបាយលំដោយអុសដ្ឋានដែលវារំហោយ មានជលវិបាកយោងមួនកុងការ វិវាទលើមុនស្សាយខ្លួនបច្ចុប្បន្នថា ពីមានជាប់សាថេយាមជាមួយបុព្ទបុរស របស់អ្ននជាបោក ទាំងរោយអូគាត្រូជាន់ទូលាបានដែលប្រយោជន៍ត្រឹម ។ យើងធ្វើសេចក្តីសន្តិដានជួចអត្ថបទ កុងស្សាយកោប្រិជិយសកែអង្គ (Pelerin d'Angkor) ថា: “ប្រទេសអូគាតិត្រូចបច្ចុប្បន្ន នេះដែលជាអូគាតិចេរក្បាតិចិប្រពេលី ដីសុគ្រស្សាត្រីពីអគ្គិភាគល តីជាសំណើលំចំងក្រោយនេះ ចក្រកពដីចុំណាយមួយ របស់មុនស្សាយខ្លួន ហើយប្រមាណប្រព័ន្ធដាង ៥០០ន្ទាមករនេះបាន បញ្ចប់ការលត់រាយសាបសុខ្សោយៗ ក្រោមដីមព្រឹករាជ និងក្រោមដីស៊ី.....” ។ ចិប្រិអូគាត្រូជាន់បន្ថែម មុនស្សាយខ្លួនដែលរាប់នូននេះនៅពីថ្ងៃ ខ្លួនដែលធ្វើរោយភ្នាក់ដើរ ដែលមិនមែនជាបាយសាសនា និងភាពសំបុរុងរឿងរបស់គេ ។ តែបាន ដឹងថាប្រជាជននេះមិនចេះអស់ស្សាយមួនការយកដឹងទេ ដើម្បីក្រោប់គ្រងរាជជានិងបំ

⁽¹⁾ Son récit de voyage a été traduit en 1902 par P. Pelliot dans le Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient. De longs extraits de cette traduction ont été réimprimés à Saigon, en 1942 par les soins de M.P. Sauvage Jourdan sous titre: Angkor à la fin du XIII siècle.

ជំនួយបណ្តាញដោយតាមគ្រប់គ្រងសាស្ត្រព្រៃតិករាស្សែមទៀត... ។ សន្លឹសញ្ញាណា ១៩០៧ បានបញ្ជាក់ថីសេចក្តី សង្ឃឹមនេះដើលគេបានសរស់រាជក្រឹត់ត.ស. ១៩០៩ ។

ខ្ញុំមិនបានយកនៅលាយអំពីមិនទិន្នន័យនៃអ្នកស្រាវជ្រាវខ្លះ ស្ថិតិបញ្ជាប្រាសាយអង្គរភាព បុរាណាកាលទៀតយ៍ ។ លោកហង់មូហុត (H. Mouhot) បានរកដើរបានសំខាន់ៗ ដារក្រឹត់ដើលអាចទាំងអាយ តែអាចសរស់រប្បៈគឺសាស្ត្រអង្គរហួបុរាណនៅផល ស.វ. ៩១ នៃត.ស. ។ លោកប្រាក់សីបញ្ញានឹងពេរ (F. Garnier) បានសរស់រោគ ត.ស. ១៨៦៥ ថាកាលបរិច្ឆេទកសាងប្រាសាយបុរាណាកាលមានភាពចិត្ត ហួស ស.វ. ៩ ២ បុ ៩ ៣ នៃ ត.ស. ២០១២ ។ តាមពិនិត្យសំណាល់ស្អាបត្រកម្មបុរាណទាំងនេះ មិនអាចហួសពី ស.វ. ៩ ៦ ហើយការកសាងប្រាសាយអង្គរតើនៅតុលាទីបុរាណស.វ. ៩ ៤ រហូតដល់ចុងស.វ. ៩ ១៧ ។

ដូយឡើត្រូ ខ្ញុំមិនបានកំពុងទិន្នន័យទៀតរបស់អ្នកសង្គមការណ៍ទៅនៅបញ្ហាជាន លើនេះ ។ ក្នុងចំណែកអង្គ់ពិសេសនៅប្រាសាយអង្គរវត្ថុ មានលក្ខណៈខ្លះប្រហាក់ប្រហែល និងក្នុងចំណែកអង្គ់នេះសម្រាយ បុនគម្រោះសេដ្ឋកិច្ចអង្គភាព ។ ខ្ញុំបានស្អាប់សេចក្តីអង្គភាពអង្គរតើនៅបញ្ហាជាន នៅដោយមិនរាជបាលដើលបាន ។ តែត្រូវពិនិត្យមិនបានត្រូវដើរបានសេចក្តីកាលបរិច្ឆេទនៃការកសាងប្រាសាយអង្គរតើនៅបាន ស.វ. ៩ ១២ នៅឡើយ ភាពការមកស.វ. ៩ ១៨ វិញ ។

មានមួយយោរោងយោល់ថា ប្រាសាយអង្គរវត្ថុកសាងនៅត.ស. ១៩៦៦ តាមដឹកសារអ្នកការបុគ្គលិកលោកស្រី ជីវិតាក្រាន់ ហើយឡើស.វ. ៩ ១៤ ប្រធោនកម្មជាមួយត្រូវដាក់ចុះរាប់នីមួយៗ និងការរៀបចំការកសាងប្រាសាយលើបែបនេះបានទេ ។

លោកវិចំថែរបោណ្ឌបេវី (Victor Boloubew) បានសរស់រោគការសេតនៅវិចិត្រសិរិយៈ (Gazette des Beaux-Arts) នៅត.ស. ១៩១៩ ថា រូបគំនួននៅប្រាសាយអង្គរវត្ថុ បានទទួលអ្នកការសេចក្តីបាន នូវពិរុបគំនួនចិត្តនៅវិចិត្រករលើលួងមេវ៉ា (Li Long Mien) នៅស.វ. ៩ ១១ ដើលគេយើត្រូវបានសេចក្តីបាន ក្នុងជាតិនៅតុលាទីបុរាណ ។ ដើមិនអាចកសាងប្រាសាយអង្គរបាន (décorateur) សម្រាយ បុនគម្រោះយើត្រូវបានសេចក្តីបាន និងការរៀបចំការកសាងប្រាសាយលើបែបនេះបានទេ ។

ក្នុងរបស់ខ្លួន ហើយអាជវាំរោយយើព្យប្រភព ឧយ្យាដីខេប៊ូ? នេះពីតាមរាជរាជ
តាត់បុណ្យារៈ។

ជាយទំបន់ដឹងថ្មីដែលកំណែងមនុស្ស ពុំអាចធ្វើបានបើគ្មានគ្រឿងចក្រដាច់នូយ
មនុស្សទីនេះទីនេះយល់ចាត់បានស្ថាដើរបស់វិស្សុក្នុង នៅវីបុគ្គលិក និងការ
ជាន់នៃទេរកិច្ចការគ្រប់យោងថ្មាយព្រះព្រំ។ អគ្គន៍ដឹងថ្មីក្រសួងយុត្តិធម៌និងប្រធែសកម្មជាតិ
និងកម្ពុជា ឯកត្រាយមាជាពុញ្ញនុ ចូលចិត្តនិទានពីការកសាងអង្គរវត្ថុ ក្នុងពេលដឹងក្នុង
ទីស្បែកជូនកីឡាទី១ របស់លោកនៅវិអង្គរជាមួយលោកមួរ (Moura) ថា បើតិចតិចទំបន់
ដឹងបីប្រាស់ក្នុងការកសាងប្រាសាមអង្គរវត្ថុ តីត្រូវរួយ៖ពេលយោងគិច ៣០០ឆ្នាំ។ រួយ៖
ពេលនេះវិវាទនាស់ ស្រីនិងរួយ៖ពេលកសាងប្រាសាមអង្គរ និងប្រាសាមនានានៅទីផ្សារទាំង
ប្រចាំសៀវភៅ បើតាមតិចនរបស់ឯកកម្ពុជា ឯកត្រាយមាជាពុញ្ញនុ ការកសាងប្រាសាមទាំងនេះ
ត្រូវបូរិយ៖ពេលរាប់ពាន់ឆ្នាំ។

នៅក្នុងសេវាដែលបានរៀបចំឡើង ១៩២៤ ដឹងការរាជរាជសំគ្រម
សេវាដែល ឱ្យក្រុងសិល្បៈយើរូរូ (Les Villes d'art célèbres) លោក ហ្មុកក្រោម
លីយេ (G. Groslier) មានមតិជូយថា: “ជូយនឹងកំពើដឹងដែរថាគ្នុងការពេលវេលា
ត្រូវក្នុងការកសាងប្រាសាម បើមិនពីទំបន់ និងចំនួនប្រាសាម តាមពិតត្រូវបូរិយ៖ពេល
វេលាថ្មី ដឹងកសាងប្រាសាមទាំងនេះ ប្រាស់ខ្លួនបុរាណាមានវិធីលិត្តលូន មានការបែងចែក
ដែលការច្បាស់លាស់ មានភាពឱ្យការងារនេះជូនកិច្ចយ។ ប្រាសាមមួយអាជីវការបែងចែក
ក្នុងពេលជាមួយគ្នា គ្រប់ព្រឹងនិងកំហែងពេលកម្មសិទ្ធិកសាងតាប់។ តាមការគិតលិត្តលូន
ដឹងកសាងប្រាសាមអង្គរវត្ថុប្រចាំសៀវភៅ ដឹងកំពស់ប្រើបាយជាន់ ៣០ម. និង បាតក្រាម ៥ម.
ត្រូវការពេលវេលាតែ ៣០ថ្ងៃបុណ្យារៈ ដឹងកសាងបើគ្មានការអាករអូល ហើយការ
កសាងប្រាសាមអង្គរវត្ថុប្រចាំសៀវភៅ ត្រូវការពេលវេលាយ៉ាងច្រើន ៥០ឆ្នាំ។

គេហទេសយើព្យូទ័រដឹងទូកមុនហើយថា ជាយសារការកសាងយើព្យូទ័រនេះ នូវសិលាថីក
ដឹងកសាងស្ថាល់យោងថ្មាស់អំពីការបិទច្បះនៃការកសាង និងសម្រាប់ប្រាសាមសំខាន់ៗ

នានានៅអង្គ⁽¹⁾ ។ ការវិភាគនៃស្ថាបត្រកម្ម និងក្រាត់បៀវ ដែលគឺជិត្យមើលពីប្រាសាទម្បយទៅប្រាសាទម្បយ គិចិនអាជមួលស្ថាល់ថាប្រាសាទដែលមានរចនាបច្ចេកទេសភាព (homogène) ឬណាស់ចិត្តប្រាសាទអង្គរវត្ថុនេះ បានចាប់ផ្តើមកសាងនៅពាក់កណ្តាលស.វ. ទៅ ១១ គិសម៉ូយ ប្រាសាទបាត់ដី និងកសាងហើយទៅចុងស.វ. ទៅ ១២ ដែលជាកាលបិវិជ្ជមួយដែលមានសាបត្រកម្ម និងក្រាត់លំអមាណិច្ឆាប់ខុសត្រូវយ៉ាងខ្សោះ ។ រហូតដែលកន្លែស.វ. ដែល លោកហូ ក្រោលីយេ (G. Groslier) កំណត់ថាដាយៈ ពេលកសាងប្រាសាទអង្គរវត្ថុនេះ គិតជាយេតិលអគិបរមា ដែលមិនអាចដំឡើងជាងនេះឡើតហើយទេ ស្ថិតនៅក្នុងរដ្ឋកាលនៃព្រះបាយសុរីយុទ្ធនឹង ២ ប្រើបាលជាបាងសាមសិប្បាហ៍ ។

ក្នុងការចំណាំប្រាសាទ ពិសេសនៅស.វ. ទៅ ១២គិតជាមួលហេតុនៃការខួចខាតបាក់បែកសំណងចាំងនេះ ។ គោមានជីឡើងថា មានការវិភាគរក្សាខ្លួនប្រចាំសប្តាហានកសុតានជាក់ស្ថិតីការបំផ្តើចប់ផ្តាសាស្ត្រយ៉ាងមានរបៀបនៅប្រាសាទបិងមាលា ដែលជាងលវិហាកនៃសង្គម ។ នៅក្នុងសំណ្ងាប់ម្បយដែលគេបានស្រួលនៅ គ.ស. ១៨៨២ ថា: “នរណាបានបំផ្តើចប់ផ្តាសាស្ត្រប្រាសាទចាំងនេះ?” ។ លោក លូដិមីលាឝាទ់ (Louis Delaporte) បានធ្វើយើងថា: “មុនដីបុងគិតមនុស្ស បន្ទាប់មកគិតពេលវេលា”⁽²⁾ ។

មនុស្សដែលបានបំផ្តើចប់ផ្តាសាស្ត្រប្រាសាទចាំងនេះគឺ ជាមនុស្សដែលមានគិតចូលចិត្តបំផ្តើចប់ផ្តាសាស្ត្ររបស់សាធារណៈ និងម្បយបែបឡើតជាមួកដែលមានសាសនាខាមត្រូវ ។ ក្រោពីមនុស្សប្រភេទចាំងពីនេះមានប្រភេទជាជារ៉ាដែលចង់បានម្រោញសម្រួលដូចជាតាសន្តិកមាលប្រាក់ ត្រូងពេធ ដែលគេបានបុងគេនៅក្នុងគ្រឿវបស់ប្រាសាទមិនមែនយកទៅប្រាសាទ បុន្ថែមប្រាក់ ដើម្បីសរស់ ។ ត្រូកជារចាំងនេះមិនខ្ញាតទីនេះបំផ្តើចប់ផ្តាសាស្ត្រជាយរាយប៉ុណ្ណោះបាក់បងិមា តាមរយៈដែលដើរដើរប្រាសាទ បុ ដាកកកាយត្រីប្រាន់ ដើម្បីរកវត្ថុដែលគេបានបុងគេឡើយ ។

⁽¹⁾ Voir supra, chapitre 1.

⁽²⁾ Bulletin de la Société de Géographie de Rochefort, 1882-1883, b. 101.

ចំពោះមូលហេតុជម្ភារាតិកដាក់ភ្នែកត្នាល់ខាងមួយដើរ ដែលធ្វើឡាយប្រាសាមុនភាគរបស់ខ្លួនមានការខួចខាន់ បុរីនូយ៉ែតាមការបំងិចបំផ្លាស្តាប់ដោយមនុស្ស។ នៅក្នុងប្រទេសក្រោមភាគភាពត្រឹមប្រាសាមុនដែលបានបោះឆ្នែងចោរត្រូវឱ្យក្រោមប្រាបថ្មី ហើយស្តីកណ្តាលរកបំផ្លាស្តា ជាមួយភ្នាក់នៅក្រោមពិភពលេខត្រូវបានបង្ហាញបានចាប់ពីឈ្មោះប្រាសាមុនទាំងនេះដែលមេឡើត។ នេះជាការបំងិចបំផ្លាស្តាតិតប្រាកដិលាស់។ ស្ថិវនក់ "បុរីនូយ៉ែសក៍អង្គរ" (Pelerin d'Angkor) បានសរសេរថា: "គឺជាដីមណ្ឌលនៃប្រាសាមុន (figuier des ruines) ដែលគ្របដណ្ឌលបែងអង្គរ។ នៅពីឈ្មោះភ្នាក់នេះ នៅពីឈ្មោះប្រាសាមុន ដែលដើរឲ្យបានដីម្ចាស់ចុះឯកដី ហើយរួចរាល់ត្រូវបានធ្វើដែលជាល្អការ រហូតដល់ប្រាសាមុននៅបានចុះហរករាង។"

ការរួចរាល់ដោយវិស្ស័យ ការប្រឈមមុខវានេងជាព្យាយធនប្រាល់ប្រឈម ការផ្តល់នៅដើរឲ្យបានដីម្ចាស់ ធ្វើឡាយបាក់ហិកប្រាសាមុន។ នេះជាបេតុទី ១ ដែលការឡាយមានការខួចខាន់ប្រាសាមុន។ ចំណុចមួយមេឡើតដែលគោនិតតិចជាប់ដី គឺការព្យាយធនកើត ដែលធ្វើឡាយរដ្ឋប្រទេស និងប្រាសាមុនបានសំបុរីកន្លឹម។ មូលហេតុទាំងអស់នេះការឡាយប្រាសាមុនខ្លួនត្រូវបំងិចបំផ្លាស្តា។

ប្រទេសកម្ពុជា តុលេខជាប្រទេសមានការព្យាយធនដែល បុរីនូយ៉ែតិនអគ្គិជាលន្ទាន់ឱ្យការដែលបានដីមែនជាបាត់ភ្នែកត្រូវបានស្រួល ទៅគឺជាការចាក់ច្រើន ដែលមានអធិតិតម្យសំអាចមើលរួចរាល់ប្រាសាមុនអង្គរវត្ថុដែលនៅតាមដីខាន់ក្នុងក្រឡេចចំលាក់រឿងជាមុនភាគារណ៍។ ដើរឲ្យបានដីម្ចាស់ក្នុងប្រាសាមុនដែលបានដីម្ចាស់ក្នុងប្រាសាមុន។

ខ្ញុំបានណាយអច្ចិនមកដីលំបញ្ញាចុងប្រាសាមុនត្រូវឱ្យអធិប្បាយ គឺតើប្រាសាមុនទាំងនេះកសាងឡើងដើម្បីអីដឹង? ខ្ញុំបានទាត់ចាល់តិនិតជែលបានប្រាសាមុនទាំងនេះ ជាការវាង ជាងុបាករបស់ព្រះអង្គម្មាស់ ព្រះអង្គម្មាស់ក្រុងព្រះបី ឬ ព្រះពាណិជ្ជកម្មរង្វាន់រួច ដូចដែលលោកឧត្តមសេនីយ៉ែដីលីយេ (Général de BEYLIÉ) អ្នកនិពន្ធដែលស្ថិវនក់ ឈ្មោះ

“រាជវាំងអង្គរវត្ថុ ព្រះរាជធ័រកំបុរាណដែលព្រះរាជធ៌ូ (Le Palais d'Angkor Wat, ancienne résidence des rois Khmers)។ មគន់នេះពីមានអ្នកគាំទ្រព្រៃនេះ។ មនិជីថែង អ្នករូរកពីរាជការបានចួលស្វាល់លក្ខណៈពិសេសទី ក្រោពីសាសនា ព្រះសាម ទាំងនេះមានមនុស្សពិចណាស់ដែលអារម្មណ់នៅបាន តាមលក្ខណៈដែលអារម្មណ់នៅបាន។ អ្នកការទូទិនិយោះ ដីរាជការនៃ សង្គមយើព្យាបានព្រះរាជធ័របានព្រះមហាក្សត្រ និង ព្រះអង្គម្មាស់ ព្រះអង្គម្មាសក្រុងពីរីមានជូលប្រក់សំណា។ ដីដុត (ក្រុង)។ នេះគឺជាសំណងជុំនៅព្រោះ លក្ខណៈជីថូលីបែបនេះមិនដែលមានប្រើប្រាស់ប្រាសាទអំពីអង្គ បុ អំពី ច្បឹកឱ្យយ៉ា នៅក្នុងបីរិះរាជអង្គរដែលព្រះសាមគឺរាជការនៃព្រះបរាជរាជរាជ បុរាណ ដែលមានសល់ដែងទំនាក់សល់រាជរាជយើ អំពីសំណងជុំនៅព្រោះ ក្នុងក្រាត់ចំណាក់ កិមានបង្ហាញប្រើប្រាស់ដែរ ហើយអ្នកដែលសល់យើងអាចយើព្យាបានតីយ៉ា ពិនិត្យបង្គង់ ស្ថាបុរាណមួនតែបន្ថែមអង្គរ នៅក្នុងបានយើងយើព្យាបានសំណងជំរួចរាល់ដើម្បីសាសនាដែល រាជធានីនេះជូនជាផាគរក្នុងកំពង់កំពង់នៅពីរីមានព្រះសាមកណ្តាល (ព្រះសាមបាយន)។ បុន្ថែមបញ្ជាដាច់បានចោរស្ថាប់ ព្រះសាមសាសនាស្ថីកសន្តាប់យ៉ាងនេះជូនជាបីមីមហានីក ដែលខំកែវ គុណភាពីរបស់ប្រពេទស្ថុប្រទេស នៅមិនអាចប៉ែកចុះបានដែលកំណត់ដែលប្រមួល ប្រជាធិបតេយ្យ និង ធនាគារ ពីមានប្រពេយានីអ្នកដែលសង្គមព្រះសាមប្រើប្រាស់បែបនេះ? តើមុខនាមរី? តើតីលេវនៃការដែងទាំបុណ្យណាមទៅ?

ហើយការកសាងព្រះសាមទាំងនេះ ជាបេក្ខការណ៍ទូទៅ តែសម្រាត់ជាប្រាសាទទាំងនេះជាថីសករបុជា បំពើរាយសាសនា ប្រាសាទនៃព្រះរាជការនេះសំរាប់ចូលដីយេសចរណ៍សារណ៍: ទេត្រូវ តែកំណត់ថាទាំងនេះ និងទាំងប្រាសាទទាំងនេះលើសសេចក្តីព្រឹករាជសាសនាបានបស់ប្រជាធិបតេយ្យ និងយោលអំពីការប្រមួលជូនព្រះសាម។ អំពីការកសាងព្រះសាមជាបន្ទូលហូរបានដូរកាល ព្រះរាជម្ភាយអង្គរដោរដូរកាលព្រះរាជម្ភាយប្រើប្រាស់ ដែលរដ្ឋកាលនិមួយា ហាក់ជូនជាបង្ហាញ ពីចូលដែលបិទ្ទូបូន្ទូរបស់ខ្លួនលើរដូរកាលមុនរហូតដែលជីរកំក្បួនការកសាងនៅស.វ. ទៅ ១២ ដែលមានព្រះសាមជាប្រើប្រាស់មន្ទុបន្ទាប់គឺ ព្រះសាមបិន្ទាលា។ ព្រះសាមអង្គរវត្ថុ បន្ទាយសំនើ បន្ទាយក្តី តារាងបុ, ព្រះខាង, បន្ទាយផ្លាត់ និងព្រះសាមបាយន។

ពេលវិនេះ យើងមានក្នុងសាស្តរបែងដោះស្រាយបញ្ហាសុទ្ធសាត្រីបាកនោះ ហើយ
ធ្វើការរកដើរសិលាថីរកចិត្តឡើង ដើរបានបង្ហាញថា ប្រាសាយសំខាន់ៗទាំងនេះ
ដើរមានប្រភពមកពីរាជវិស្វកម្មនូវនយោបាយ គឺជាប្រាសាយសំរាប់សាធ. ជាថីយ និងខ្លះឡើតជាដី
បើយើងសម្រេចចាតិដឹងដើរគេហ៊ូតិកាមួយបង្កើតការរាយមរណជន ក្នុងរូបភាពជាទី
ទី⁽¹⁾។

Voir ci-dessus, chapitre III

សម្រាប់គោលការណ៍ ពិធីឡើកតាំងខេត្តប្រចាំឆ្នាំ និងការរៀបចំ

បដិមាណិស្ស បដិមាសិវ: និងបដិមាមេរោះ ដែលរាយការការឃុំក្នុង
ប្រទេសកម្ពុជា គឺត្រួមត្រូវនឹងជាតិរាយការ ភាគីនៅ ប្រទេស ប្រទេសដែលមាននៅក្នុងសាសនាថាពិបាល
បុណ្យភាគេះ តែនៅក្នុងប្រទេសប្រចាំឆ្នាំ ព្រះមហាក្សត្រ ព្រះអង្គម្មាស ឬ នាមឱ្យម្មាសីសាទ់
ដែលមានគុណភាពរាយការ ដែលជាតិ ។ ជាទូទៅ រូបបដិមាណិស្សនេះ មាននាមជាល័យខ្លួនជូន
ជាមួយព្រះនាមរបស់អាណិវេជ្ជ ប្រទេស: នេះគឺជាការបញ្ជាក់ពិលម្លូតោរពប្រតិបត្តិលដែលមាននៅ
ក្នុងសង្គមខ្លួនប្រកាសា ។

លម្អិតនេះត្រូវការការឃុំក្នុងប្រទេសកម្ពុជា នៅក្នុងប្រទេសកម្ពុជាដែលក្នុងប្រទេស
ក្រោម (ប្រទេសមួលអូតិលអណ្តុ) ផ្លូវជាការណាមាច្របាយក្រោមវា ជានិងការការឃុំជាផីម ។
បដិមាណិស្សតែថ្មីរក្សាទុកនៅសារមន្ត្រី បាតាឌីយ៉ា (Batavia) និងនៅសារមន្ត្រីប្រទេស
ហុណ្ឌី ដែលគេហានបិទជាកច្ចាប់ ព្រះនិស្ស ព្រះសិវ: ការពិតគឺជាប្រព័ន្ធដែលបាន
ព្រះមហាក្សត្រ និងព្រះអង្គម្មាសដែលបានសោរមីរឿងនៅក្នុងប្រព័ន្ធ ក្នុងរូបភាពជាអាណិវេជ្ជ
ប្រទេស: ក្នុងព្រាយហុណ្ឌីសាសនា ឬ ព្រះពួមបដិមាណ ក្នុងព្រះពួមសាសនា ។

លម្អិតោរពប្រតិបត្តិបានចាប់បានបានិសនីឡើងនៅសម្រាប់អង្គរ និងរាជមុនសម្រាប់អង្គរនៅ
ឡើង ។ ក្នុងចំណោមព្រះរូបដែលជើឡើងដើម្បីលម្អិតនេះ មានលិង្ហី ព្រះរូបអូតិសិល
បុព្ទបុរស អូតិសិលប្រតិបត្តិលដែលនៅមានជីវិតនៅឡើង ដែលស្ថាបនិកបានកសាងសំរាប់
អូតិស ព្រះមាតាបិទា ឬ ជាប្រព័ន្ធបង្កើតប្រព័ន្ធដែលបានបង្កើតឡើង ។

នៅស.វ. ទី ៤ នាត់បំអង្គរបានបង្ហាញឡើសរំណាច់ស្ថាបព្រះរូប
ដែលអូតិសិល ព្រះរាជរឿងរួមឱ្យ នៅក្នុងប្រព័ន្ធដែលបានបង្ហាញឡើង នៅពេល ៩០០.៨ និងការគេយ៉ែ
ប្រព័ន្ធដែលបានបង្ហាញឡើង ព្រះនោ និងលេង ។ ប្រព័ន្ធដែនអស់នេះជាប្រព័ន្ធដែលបង្ហាញឡើង ។

នៅ ត.ស. ៨៨១ ព្រះបាយក្រឹងបានកសាងប្រាសាទាតេ ក្នុងពេលដាមួយនៅ
ព្រះវេរ៉ារាជាពេលស្ថិត (ត.ព្រះវេរ៉ា + ស្ថិត: "សិរី") បានកសាងប្រាសាទាតេ
ដែលមានប្រាសាទ់ទេ ៦ តំកល់ព្រះរូបជាបាលបស់ព្រះមាតាបិតា ព្រះអយ្យការអយ្យកា
ខាងព្រះមាតា និងព្រះភាពអង្គមុន គឺព្រះបាយដើរីនទៅ ក្នុងព្រះរូបជាប្រាសាទ់: និង
សក្ខិរបស់ព្រះអង្គ ។ នៅប្រាសាទលើល ត.ស. ៨៩៣ ព្រះបាយយោះស្ថិត ដែលត្រូវជា
ព្រះរាជបុត្រ របស់ព្រះបាយក្រឹងបាន បានតំកល់ព្រះរូបបស់ព្រះមាតាបិតា អយ្យការ
អយ្យកាបានព្រះមាតា ។ រូបជាមាចំអស់នេះ មាននាមដែលជីវិតពុលត្រា វានៅព្រះនាម
របស់ព្រះអង្គមុនាស ព្រះអង្គមុនាសក្សិត និងតាមកេទេ ។ ហើយហើសី
ជាថ្វី ។

នៅ ស.វ. បន្ទាប់ ព្រះបាយរាជក្រឹងបានកសាងប្រាសាទមួយបុណ្យខាងកើត ត.ស.
៩៨២ និងប្រាសាទដើរីប ត.ស. ៩៦១ ដើម្បីខ្លួនដល់ព្រះមាតាបិតាបស់ព្រះអង្គ ។

នៅថ្ងៃស.វ. ទី ១២ ព្រះបាយដើរីនទៅ បានកសាងប្រាសាទតាមប្រហែ ត.ស. ១១៨៦
ដើម្បីតំកល់ព្រះរូបជាមារព្រះមាតា និងប្រាសាទព្រះអាម៉ែ ត.ស. ១១៩១ ដើម្បីតំកល់
ព្រះរូបជាមារព្រះបិតាបស់ព្រះអង្គ ។

នៅក្នុងអត្ថបទសិក្សាកំពើលទ្ធផលនៅក្នុងពេលបានបានបានបាន ដែលបានបានបានបាន នៅ
ត.ស. ១៤១១ ក្នុងព្រឹត្តិក្តី នៃគណៈកម្មការស្ថាបត្យកម្មនៃអណ្តិ៍ខ្លួន ឱ្យបានលើកខាងក្រោមនេះ
ជាប្រើប្រាស់ក្នុងសិក្សាថ្មីកំដែលបញ្ហាកំណុះវិច្ឆិកមួយណ៍ ។

យើងកត់សំគាល់យើងបានបាន ត.ស.វ. ទី ៤ នៅ ស.វ. ទី ១២ លទ្ធផលបានបានបានសំខាន់ៗ
គឺការកសាងរូបជាមារដែលមានភាពរាប់នាមបញ្ហាលនោះ នៅក្នុងរូបជាមារការិយេ បុ នៅ: ។
លទ្ធផលនេះបានវិភាគចំនួនឡើង នៅថ្ងៃស.វ.ទី ១២ ។ មានកសុតាងជាប្រើប្រាស់ដែលអាចពន្លេ
លើបញ្ហាលនេះឡើងជាសាស្ត្រមួយចាប់ក្នុងប្រាសាទកិច្ចមាតាបាល ដែលបានផ្តល់ពេតិមានពី
ព្រះនាមដើរី មហ៌លិរបស់ព្រះបាយដើរីនទៅ ថា ព្រះនាមបាន "កសាងប្រាសាទ
របស់ព្រះបិតា ព្រះរឿង មិត្តភកិ និងព្រះភាពវិង្យារុវង្សរបស់ព្រះនាមដែល
ស្ថាស់ព្រះនាម ប្រើដែលព្រះនាមជីតិិយាយ" បុរាណយោះព្រះនាមចូលទិន្នន័យ

ព្រះបេរិមព្រះនាន់ត្រូវទៅបានកសាងព្រមទាំង ព្រះនាន់ ស្រីដៃយាត់ទៅជាមួយនឹង
ព្រះរូបព្រះរាជា និងព្រះរូបព្រះនាន់ជាលំពាល់ពាស់ពេញ ឪក្រង់។ យើងបានដឹងច្បាស់ថែម
ឡើតជាក្នុងបច្ចុប្បន្នមានប្រព័ន្ធដែលមាននៅក្នុងប្រាសាទ ដែលកសាងដោយព្រះបានដឹងឡើងទៅ
ពេលភាពគ្រែនិងប្រព័ន្ធដែលមានប្រព័ន្ធដែលមាននៅក្នុងប្រាសាទ ហើយមួយតឿន្នែន ឬ
ឡើងដែលគោរពនៅក្នុងប្រាសាទ ព្រះនាន់ បុរាណ និងនាមីនម្ខ្យីដី ក្នុងរូបភាពដាក់អីខ្លះ ឬ

ការបង្ហាញព្រមទាំងរារបស់រាជា ព្រះអនុម្ភាស់ និងនាមីនម្ខ្យីដី នៃប្រទេសកម្ពុជា
បុរាណជាក្នុងបច្ចុប្បន្នអីខ្លះ បុរាណ: និងការឧទិសរូបបច្ចុប្បន្ន ចាំងនេះជាអាមេរិកកំពើកំពើ
ក្រុវ៉ាបានលាក់ អាយម្ខ្យីត្រូវ (Aymonier) បានសរស់នៅក្នុងភាគីដី នៃប្រទេសកម្ពុជា
ប្រទេសកម្ពុជា (Cambodge) ថា: “លក្ខណៈសំខាន់មួយដែលត្រូវរោគយុទ្ធសាស្ត្រដែលអំពី
សាសនាថ្មីរាជការនៃប្រទេសកម្ពុជា គឺជារបៀបប្រការយោទោះអាជីវិត បុរាណ: ឡើងការយោទោះ
អាជីវិត បុរាណ: នៃព្រៃប្រាសាទនានា ព្រះរាជា និងម្ខ្យីដីនៃខ្លួនដោយរូប បុរាណ
បានកសាងប្រាសាទជាប្រព័ន្ធ ដើម្បីលើកកំពីសំលើកកំពីការពារអីខ្លះ បុរាណ: ចាំងអស់។
អាជីវិត បុរាណ: ចាំងនេះបានតែណាងដោយរូបបច្ចុប្បន្នដែលបើប្រាស់ការសំស្តីនៃការបំ
ព្រះនាន់ បុរាណ និងព្រះរាជា បុរាណ ម្ខ្យីសំខាន់ដែលគោចចែងលើកកំពីសំគារព បុរាណ
ឡើងការយោទោះអាជីវិត បុរាណ: ។ សិណាថារីកខ្មែរ ដែលបានចារនៅលើជាត្រាំងប្រាសាទ
នានា បានចារព្រះនាន់បំពេញប្រព័ន្ធដែលបានបង្កើតឡើង និងមេហ៍ ដែលមានកិត្តិយសខ្លួនដូស
ហើយលក្ខណៈនេះជាត្រូវដែលបច្ចុប្បន្នព្រះនាន់អាជីវិត បុរាណ: ។”

លោកអាយម្ខ្យីត្រូវ (Aymonier) បានយើងពីសិណាថារីកតូចទាក់ជាប្រព័ន្ធដែលចារនៅក្នុង
ទ្វាប្រាសាទ ដែលកសាងក្នុងរដ្ឋបាលព្រះបានដឹងឡើងទៅ ។ អ្នកដែលបានឡើងស្ម័គ្រីម
អាជីវិតយើងពីប្រាសាទបាន កំមួយទៅប្រាសាទបាយក្នុង ប្រាសាទបន្ទាយកី ប្រាសាទតាមប្រាសាទ
បន្ទាយត្រូវ ។ បើយើងមានឡើងដែរនៅប្រាសាទបន្ទាយនោះ និងនៅប្រាសាទដើរឯងទៀត នៃ
សម្រាប់កាលជាមួយក្នុង ។

ការសិក្សាសិលាថារីកទាំងនេះ ត្រូវគេមិនយកចិត្តទុកដាក់ជាយុណាស់មកបើយ ។
ហេតុផ្ទុកនេះ តាមលោកអាយមីនីតៅ (Aymonier) គេហានដើរីថា សិលាថារីកទាំងនេះ
មានចារជាប្រព័ន្ធស.វ. ក្រោយការកសាងប្រាសាទទាំងនេះដែលគឺតាមនៃស.វ. ទៅទំនាក់ទំនង

តាមពីបានដឹងថា ប្រាសាទបាយ៉ាន និងប្រាសាទដើរីខ្លួនដែលមានកាលបរិច្ឆេទបីស.វ.
កន្លែងក្រោយ អគ្គបទខ្លឹមទាំងនេះតាមពីតតិ បច្ចុប្បន្នលាស់ជាមួយនឹងការកសាង ដែលនាំ
រក្សាយមានពន្លឹះទៅលើការឧទិសដល់សាសនា នៃប្រាសាទទាំងនេះ⁽¹⁾ ។

លើកនៃករណីខ្លួន ទៅវីបដិលមាននាមទៅលើទ្វារចូលប្រាសាទ ដែលមកដល់នារម៉ា
ជាក្រុមពេធជនកត "ស្អែចដឹងជី" ។ នៅសម្រាប់អង្គរ និងនៅដើរីមួយនៃសម្រាប់អង្គរ
រហូតដល់ចុង ស.វ. ទៅ ១០ អាយីទៅមាននារមួយព្រះរាជា ព្រះអង្គម្ពាស់ និងនាមីនុ
មត្តិសំខាន់ៗ គឺក្រុមពេធអញ្ញ "ព្រះអង្គម្ពាស់" ដើម្បីសំភាល់រាជីទៅ ។ ដោយសារនេះគេ
អាចបើងចិត្តយ៉ាងច្រោសរវាងពិភពមនុស្សយោក និងពិភពអាយីទៅ ហើយការបើងចិត្ត
នៅទៅជាចំបាច់ទៅពេលដែលគេកសាងរូបបង្កើតមាបុណ្យ ដែលជាទូទៅ ក្រោយពេល
ព្រះមហាក្សត្រ ព្រះអង្គម្ពាស់ បុ មត្តិជាន់ខ្លែងចូលឱ្យវិនិត បុ នូលមរណភាពទៅត្រូវ
ទទួលដារសគ្គិបច្ចាមរណនាម ពី "ក្រោយពេធអញ្ញ" (ព្រះអង្គម្ពាស់) ទៅជា "ក្រោយពេះ
ធមតរាជ" (ព្រះរាជជាន់ខ្លែងដើរីក្រោយ) ក្រោមឱ្យត្រូវការពិនិត្យបង្កើតមាមវិវាទ ។

នៅក្នុងសិលាថារីកប្រាសាទបន្ទាយឆ្នារ មានអគ្គបទដែលចារដើម្បីឧទិសដល់សេវាប្រព័ន្ធ
នាក់ដែលស្មោះក្រោមនឹងព្រះរាជបុត្ររបស់ព្រះបាយវិរីនិង ពី ហើយបានបូជាដីវិវាទដើម្បី
ការពារព្រះអង្គ ។ នៅជាផ្លូវការអគ្គបទទាំងស្រីង នៅពេលដែលក្សត់ឈ្មោះ ករព:រាបា
ចង់រាយយករាជជាន់ កងម៉ែទទៅដែលអស់បាយរត់លោប់ចោលឱ្យក្រោយ ។ ព្រះអង្គម្ពាស់បាយ
ឯកចំការប្រយុទ្ធបាយ សព្វករឈ្មោះ អជីន និងសព្វករឈ្មោះ ស្រីជរទេវបុរៈ (ceti
Dharadevapura) បាយប្រយុទ្ធដើម្បីការពារព្រះអង្គ ហើយបានពលិជិតនៅមួយព្រះរាជក្រោយ
ព្រះអង្គ ។ ព្រះអង្គម្ពាស់បាយសំលាប់ ករព:រាបា ។ បន្ទាប់មកគេបាយដូលកិត្តិយសដល់

(1) J'ai publié les inscriptions du Bayon dans le Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient de 1928.

សញ្ញកទាំងពីរជាប់ "អម្ចេង" និងកសាងរូបបដិមាដាតាំណាងជួង ។ ចំណោកនៃមាជីកត្រូវសាររបស់សញ្ញកទាំងពីរ ព្រះអង្គម្មាស់បានប្រទានប្រព័ន្ធសម្បត្តិមាន តំលៃជាប្រចើន និងសេចក្តីផ្តើម្នាក់ ។

ពីមុន ព្រះអង្គម្មាស់បានយាយដោប្រធេសចាយរោង ។ នៅពេលដែលព្រះរាជាណាប្រធេសចាយរោង វាយយកបានចិត្តកងអង្គរព្រះអង្គទាំងពីរឲ្យត្រួចបំមកប្រធេសវិញ ។ នៅពេលម្មាយនោះ កងខ័ណ្ឌមុខរបស់ប្រធេសចាយរោង បានពួនស្អាតកំកងខ័ណ្ឌរក្រាយរបស់ប្រធេសកម្ពុជា ។ ព្រះអង្គម្មាស់បានប្រមួលកងខ័ណ្ឌមុខទាំងអស់ដើម្បីផ្តើម្នាក់ ។ ព្រះអង្គម្មាស់បានមកដល់ជីកពុលភ្នំគួចម្មាយ ហើយដែលពេលនោះ កងខ័ណ្ឌចាមពួកជីវិញដើម្បីវាយលុក ។ កងខ័ណ្ឌរក្រាយខ្លួនជាបាក់ទាន់ទានកំពុងទៅត្រួតខ្សោយអស់ នៅសល់តែប្រហែល ៣០នាក់បុណ្យនោះ ។ ព្រះអង្គម្មាស់វាយប្រយុទ្ធចុះហូតដល់ដើងគ្នា ។ កងខ័ណ្ឌចាមបានពួកព្រះអង្គម្មាស់ជាប់ និងត្រាននរណាម្មាក់ហើនប្រយុទ្ធផលនៃនោះ ។ សញ្ញកឈ្មោះស្រីវេរ៉ែ: (Cri Dera) និង សញ្ញកឈ្មោះ ស្រីវិចិន: (Cri Vardhana) បានការកម្រោងព្រះអង្គតាមពាក្យសំបែក ។ សញ្ញកទាំងពីរនាក់បានចូលប្រយុទ្ធដុយច្បាប់បានកងខ័ណ្ឌចាមដែលមានចំនួនយ៉ាងច្រើន ហើយត្រូវការតាមទំនួរ ឬចុះចំណាំដោយត្រូវនិងលិចនៅរបស់កងខ័ណ្ឌចាម ហើយបានពានីជីវិទ័េ ។ ព្រះអង្គម្មាស់បានង្របចំពិធីយ៉ាងអធិកអធិមដើម្បីជាកិត្តិយសដល់សញ្ញកទាំងពីរនេះ ។ ក្រាយពេលនោះ កងខ័ណ្ឌខ្លួនទាំងអស់បានប្រយុទ្ធផលនៃនិងកងខ័ណ្ឌចាមចំនួនពេល សមរភិជីម្យការពារព្រះអង្គយ៉ាងមិុំមាត់ ។ នៅពេលបានយាយជាមកដល់ប្រធេសកម្ពុជានូវ ព្រះអង្គ ក្នុងនិកជីល់គុណុបការ: របស់សញ្ញកទាំងពីរហើយប្រទានកិត្តិតាមថា "អម្ចេង" និងកសាងរូបសំណាកជានិមិត្តុប ។

ខ្ញុំសូមបន្ថែមថា រូបសំណាកទាំងនេះ ត្រូវបានរាយការពេទ្យតែតែកល់នៅក្រោងទាំងបែងប្រាសាបន្ទាយឆ្លាត និងនៅចំកណ្តាលប្រាសាទជានូវរបស់ណាករបស់ព្រះអង្គ និងមួលពិធីប្រសិទ្ធភាមជាមេរោគ ដោយព្រះបានដឹងទីនៅពីរបាន ។

នៅក្នុងប្រាសាទទាំងម្នាក់នេះ រូបបដិមានេះព្រះកម្រិតនៅក្នុងរបស់បានប្រចើនប្រចើន ។ រូបបដិមាទនេះស្ថិតនៅទៅលើ រូបបដិមាទនេះម្យោតតែកល់ជាព្រឹត្តិការណ៍ ។

មិតិ ។ ក្នុងករណីជាប្រចើន រូបបដិមាថាំនេះត្រូវបានបង្កើតឡើងជាពិសេស ដែលមានឈ្មោះ
សំរាប់សំគាល់ និងរូបបដិមាមួយចំនួនដែលត្រូវតីជាអ្យូបសំណាករបស់បុគ្គល ដែលមាននាម
ឈ្មោះជាតីកញ្ញាប់ ។

ក្នុងករណីមួយ គឺយើងទៅក្នុងព្រោះសារព្រះខាងក្រោម ដែលមានប្រាណក្នុង
ទីផ្ទាពីមួយ មានរួមបសំណាកប់គំរាងព្រះបិតា ព្រះមាតា និងព្រះរាជបុត្រ ហើយមាន
នាមបីដែលជូនដោយនាមរបស់ព្រះរាជបុត្រ ហើយនិងអាយុងពាក្យមានភ្លាប់ដោយពាក្យ
ពស្តី: (Içvara) ពស្តី (Içvari) និង ទវេ: (deva) ។ ឧបាទរណីមួយឡើងនៃ
គីរូបសំណាក់ ដែលមានចារឡាក្សុងសិណាចិវិកា ត្រឹមិតិជាអ្យូបគំរាង ព្រះរាជបុត្រ
ព្រះបិតា និង ព្រះមាតាដែលព្រះមហាក្សត្រ បុ ព្រះអង្គម្មាស់ជាស្ថាបនិក ។

បើយើងទុក្ខូបបដិមាប្រាសាហ្មោះ និងព្រះពួមនាសកជាបោយឡើក យើងបាន
សង្គគឺយើងទៅការត្រួតនៃរូបបដិមាសទូទៅមានព្រះនាមភ្លាប់អន្តរបច ពស្តី: (Içvara)
ពស្តី (Içvari) ។ ចុះទូទៅការត្រួតនៃរូបបដិមាបីដែលបានរកយើងក្នុងព្រោះសារឡើងតែ
ជាប្រាសាមួនិសជំលោ ព្រះពោធិសត្វលោកស្តី: (Lokeçvara) បុ ព្រះនាមប្រជាតាមិតា
មានរួមដែលគេអាចស្វាត់បានស្តីថ្លែះ គីរូបព្រះពួម តុចមួយគីនឡាយធម្មូនសក់ ។
គេវាទស្ថិត្រានជាមួយទៅបានថា រូបបដិមាបាលគីស្ថិតិនៃក្នុងគីរូបនេះ ។

ការត្រួតនៃរូបបដិមាប្រិមិតិ ដែលថែរក្សាទុកឡោសារមន្ត្រី គំរាងព្រះពួមគីន
ក្រោមនានចន្លោះព្រះពោធិសត្វលោកស្តី: និងស្ថិត្រានកំដែលគស្វាត់ថាគាត់ប្រជាតាមិតា ។
បុន្តែក្នុងករណីខ្លះឡើង របៀបគំរាងរូបបដិមាថាំនេះ ផ្តល់បុរីឱ្យនេះ ។

ការគំរាងរូបបដិមាបាមបែបដើរឃើង មានន័យដើរឃើងឡាតាំង ។ ចំណោកង់នៅការកំរិះនីមួយៗ
ជីវិវាងប្រិមិតិ ជាមួយបុគ្គលជាស្ថាបនិក បុដើរឃើងឡើង ដែលមាននាមភ្លាប់ សិណាចិវិក
ពីរក្រុម ដែលខ្សោនបង្ហាញគីមួយ: រូបសំណាកប់គំរាងរោយ រូបបិតា រូបមាតា
និងរូបខ្លួនឯងផ្តល់ ទៅពី: រូបសំណាកប់គំរាងរោយ រូបព្រះរាជបុត្រ រូបព្រះបិតា និង
រូបព្រះមាតាដែលព្រះរាជបុត្រ: អង្គម្មាស់ដែលបានកសាង ។

ហេតុការណ៍ជាថ្មីនបង្ហាញពីការសិក្សាអនុបទសិលាថ្វីកនេះនឹងបានបំភី យើងពី
 លក្ខណៈនៃប្រាសាទីខ្លួន។ មុនដីបង្ហាយរបបដីមាស់ខាងក្រោមដែលតាំងនៅជាយ៉ែក គុងសំណង
 ប្រាសាទ ផ្ទុចជាតាព្យាប្រុ, ព្រះខាង ។ បន្ទាប់មកលក្ខណៈសាសនា ដែលតាមរយៈរូបបដីមាស
 ទាំងនេះនាំអាយកដើរឱ្យបង្ហាញពីការសិក្សាប្រាសាទ ពីក្រោមដីខ្លួន ពីក្រោមដីមាស់
 មិនមែនជាផ្ទុចជាតាព្យាប្រុបដីមាស់វិស្ស បុ ព្រះសីវ៖ ហើយជួនកាលរូបបដីមាមួយៗពីហាកនិងយល់
 បានថា ជាឯើងឱ្យដើរឱ្យបង្ហាយរូបបដីមាស់បាន ប្រូបបដីមាត្រីមួតទាំងនេះ ។ ម្យាង
 ឡើយពីជីថាទាំងនេះមានលក្ខណៈបុគ្គល និងលក្ខណៈពីសេសនេះដែលពន្លូល និងបញ្ជាក់ពី
 វត្ថុមាននៃសិលាថ្វីកនេះតាមគ្រាងទ្វារប្រាសាទ រូបបដីមាស់វិស្ស រូបបដីមាស់ពុទ្ធបុ
 ព្រះពោធិ៍សត្វិលោកស្រី៖ តុមានការចាំបាច់ចាន់ឈ្មោះឡើយ និសិលាថ្វីកមួយដ្ឋាន
 ចាំបាច់ត្រូវកត់ត្រាស្មោះបុគ្គលដោយមានរូបសំណាកត្រូវឱ្យកត់សំគាល់ នេះតុបានគិតអំពី
 ឈ្មោះរបស់បុគ្គលដែលជាសហ្មោះដែលបានកត់ត្រានៅលើជ្រើងសិលាថ្វីក ប្រុបសំណាក
 ឡើយ ។

ចាប់ពីស.វ. ទី ៤ ដល់ចុងស.វ. ទី ១២ មានកសុតានជាថ្មីនបង្ហាញ ពីរមាន
 នៅលើគោរពបុគ្គលដែលភ្លាប់ទៅនឹងអាណិយែតនៃព្រៃយាព្យាសាសនា និងព្រះពុទ្ធមន្ត្រ បុ
 ព្រះពោធិ៍សត្វិ គុងព្រះពុទ្ធសាសនា ហើយនាមនៃរូបបដីមាស់នេះនាំអាយកដើរឱ្យបង្ហាញ
 ឡើយបុគ្គលទាំងនេះ (Personnes divinisées) ។

ការកសាងរូបសំណាកនេះ "កម្រិតធម៌ត" ដែលជាប្រះរូបបដីមាស់ព្រះមហាក្សត្រ
 ព្រះអនុមាតស់ បុ ម្ខ្រិជាអំឡុង ដោយមានរាយបុគ្គលភ្លាប់ជាមួយជង មនុស្សខ្លួនបានដើរ
 ឲ្យមានរំបុគ្គលដែលតែងតែការពិស្សិតនៅជាធិបុគ្គលសិលាថ្វីកទាំងនេះ ។

លោកហើស (A. Foucher) បានសរសេរថា : "ហើយនឹកគិតទៅគំនិតបុរាណរបស់
 ពណ្ឌ បុគ្គលភាពនៃគុងអនុមនុស្សមួយស្តីនៅគុងឈ្មោះ និងរូបរាង ហើយគោរពយើង
 ឡើយបុគ្គលនោះទាំងមួល" ។

សិលាបារីកបានបង្ហាញពី បញ្ជីដែលជាមួលដ្ឋាននៃគារពបុត្តិលន្ងោះពីមានលក្ខណៈ: ព្របាយព្រាសនាសាធារណៈពួកសាសនា បុរីកំពុងសុវត្ថិភាពសំរាប់ពិធីសតវេរ ពីរឿងនេះ តែយើងបានការកសាងរូបបច្ចុប្បន្នមួយទៀត។

យើងបានយើងបានបង្ហាញពីអត្ថបទនៃសិលាបារីកព្រះរាជា ដែលជាស្អាបនិកក្រោងបញ្ជីដែលព្របាយព្រាសនាសាធារណៈពួកសាសនា បុរីកំពុងសុវត្ថិភាពសំរាប់ពិធីសតវេរ ពីជាការកិច្ចរបស់ខ្លួន។ ព្រះអង្គបានធ្វើបែបនេះដើម្បីរកាយគោរពព្រះអង្គ ដោយចាត់ទុកដូចជាប្រពេន្ធអង្គតង់នៅស្ថានសុទិ។

ព្រះបាយសោរ្យនៃបានចារឡើសិលាបារីកនៅព្រៃសាលលើ ដោយបញ្ហារកាយក្បត្រដែលស្អុងរាជបន្ទីថា “សុមការពារិចិនេះ ដែលសំរាប់ខ្លួនគឺជាស្អាមចំលួងមួយ” ។ ព្រះបានរកដោត្រូវនឹងបានមានបន្ទូលក្នុងសិលាបារីកព្រៃសាលដំប្រូបថ្នា: “គេបង្ហាញដោយមានរហ័នុជាលី ការអង្គរករគឺជាសំរាប់បស់ព្រះរាជា ហើយការអង្គរនេះមានបំណងក្នុងការធ្វើរកាយសំរច្ឆូវចំណាំរបស់ព្រះអង្គ ។ បើនឹងពេលខ្លួនព្រះអង្គដែងដោយគុណភាពមួយដើម្បី ‘ធមិ’ នេះ នោះគឺជាការពិច្ចិដ្ឋិជីននេះធមិនេះ ។ ការអង្គរករនេះគឺជាមមតភាពដែលគេគ្រប់ច្បាស់បាន” ។

តើអ្នកដើរមិនដែលសិលាបារីកបានចារ និងការបន្ទូលប្រពិបត្តិលើ គោរពបុត្តិលើលាកាមេរាងអំពីរបៀបពេល? អត្ថបទសិលាបារីកដែលគិតឱ្យភាពធ្វើនៅក្នុងឯ៉ែនេះ បង្ហាញពី បង្ហាញពី “ធមិ” នេះមានអង្គយ៉ាវ “ឆ្នាំ, សាសនា” ភាពមានអង្គយ៉ាវ ម៉ោងម៉ោងពី “ភាពបញ្ហាយ៉ាងមិនម៉ាត់” បុរី “មួលដ្ឋានត្រីនេះអំណោចរបស់ព្រះមហាក្សត្រ និងភាពស្របឆ្នាំប៊ែ” ហើយ “ត្រី” ប្រាសាទាមិន្ទូរបន្ថែកជាបញ្ហានេះ និងជាការភាពយុទ្ធមិនិង។

សិលាបារីកព្រៃសាលលើលាកាមេរាង “ស្ថាន” ដែលដោយសារពាក្យនេះ ព្រះបាយសោរ្យនៃបានភ្លាប់ខេត្តិនៃព្រះបិតាមាតារបស់ព្រះអង្គដែលព្រះអង្គ បានកសាងរូបបច្ចុប្បន្ន

¹¹¹ Pour plus de détails, voir mon article: La destination funéraire des grands monuments khmers, Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, 1940.

និងម៉ារេស្រែប់ខ្លឹនប្រការ
បន្ទុកដើរក្រប្រាស់ទាំងនេះ

បុត្រីបស់ព្រះអង្គុដឹលព្រះអង្គុច្រួងបញ្ហានៅយុទ្ធល
និងលទ្ធផារបន្ទុកដឹលជាត្រោះភាគរៀងរាយនូវឱ្យរបស់
ព្រះអង្គុ។

រូបបង្កិមាថាំងនេះ សិលាបារីកជាត្រីនូវបានសរស់ថា "អង្គុជួយ" (Le corps glorieux)។ គ្មានទាំងនេះគឺជាបង្កិមារបស់អាជីវិត និងទីតាក្យុងសាសនាព្រាស្តាបណ្ឌ៍ បុទ្រិតាក្យុងពួកសាសនា ប្រុកជាសិរិចិត្ត ដែលមានលេខាជាមីនាយកកម្មិត និងបន្ទុល ដែលតែខ្លួនដែល។

នៅក្យុងសាសនាប្របេសកណ្តាល រូបសំណាកម្មួយអាជីវិតធម្មយបិសនូវរូបសំណាក នៅ៖ "នៅវេស" បាននឹងយកចាយបន្ទាន់បានទួលដឹកនឿនពិតជ្រាកដែលជាយសារវិគ្យាមាននៃអាជីវិត ហើយនិងពិធីសម្រេច ពិធីប្រកកប្រសិទ្ធភ្លឺត្រូវបើកព្រៃននៅត្រូវបង្កិមាបុ រូបនឹងមុខឆ្លាក់នៅ ឬងុយ ដោយចោះ និងមុខ។ នៅប្របេសខ្លះពិសេសនៅប្របេសមីលេ តួម្បូបង្កិមាបុ "មានជីវិត" ដោយសារការចាក់បញ្ចប់មនុស្សអាណាព្យេជីវិសស ប្រអក្សរិតិសិត្វម្មយ ដឹងកត្តិដែលជាដឹងស្ត្រីអង្គុព្រះពួក ដែលការដឹងមានសាកសពព្រះអង្គុនៅក្យុងនោះ ហើយ តែកល់នៅក្យុងចេចិយជំ។

យើងដឹងថា នៅប្របេសកម្មជាប្រុបសំណាកដែលជាត្រីណាកម្មបន្ទុល នៅមានជីវិតចាត់ ទូកចាស្តិតនៅក្យុង "ខ្លឹមសារ" របស់តាត់ បាននឹងយកចាយសារសំខាន់នៃជីវិត។ បីនេះនៅពេល តាត់ស្អាប់ ដែលនារោយមានការបាត់បង់ទាំងស្រុងនៃគោលការណីនេះ គើដោយសារអី ដែលយកចំបាត់រូបសំណាកនេះនៅមានជីវិត។ ហើយព្រះភាគម្មួយអង្គុខ្លួនរូបសំណាកនៃបន្ទុល ជាមរណជន គើតប្រគល់ជីវិតផ្ទុចមេច? ដឹម្បីផ្តើមឱ្យនិងសំនួរនេះ គេត្រូវពិនិត្យកថ្ងៃបី ប្រព័ន្ធផីធ្លាត់ និងការបានឯក ដែលសារក្យុងរឿងបុណ្យរសព្វនៃព្រះភាគនេះ⁽¹⁾។

ក្រាយពីការបុច្ចាប់ មានពិធីដោរ៉ុងដែលគេប្រាសាទូរទៅក្នុងដឹម្បីជា ព្រឹលឱងព្រះភាគចាត់ មិនមែន ជាប់ចេញពីចំណាកនោះឡើងទេ បន្ទាប់មកពិធីចុងក្រាយដឹងបានឯក ចាកដឹងពីការបាបកំណើនជាថ្មី។ ហេតុនេះព្រឹលឱងរបស់សាកសពកំព្យូទ័រកើតនៅក្យុង

⁽¹⁾ Dr. W. F. Stutterheim. Indian influences in old-Balineese art. Londres. 1935.

សាកសពត្របោជាយបន្ទាត់ (Corps de fleur) ដើលមានកំទេចដែល បន្ទាប់មកឡើត
សាកសពនេះគឺនេះអស់ហើយ ព្រះអង្គិនិងកំទេចដែលខ្លួន ត្រូវគេបានជាលើកកុំសម្រប
ដើលព្រះអង្គិនិងដើកឡើតគេថែរក្សាមក ។

ក្រាយពេលបុជាសព គឺករណ៍ណានៅលើដីមួយកន្លែងហើយគឺការដើលមានអង្គិ
ត្រោះភាពជាទៅកប់ឡើកឱ្យដឹងដើម្បីនេះ ។ ពេលគោលុបដីរណ៍ណានៅលើថ្ងៃនេះហើយ គេការងារុបបដិមា
អំពីថ្មីតែណាងអាមិះទៅ ដើលព្រះបរមសព សន្នូតែចាប់ពីអង្គិនិងឡើកប៉ាកំណើត ដាកាមិះទៅ
នោះ ពេលព្រះអង្គិនិងអស់ព្រះជនុះទៅ ។ រូបដិមានេះ តួអូដីត្រូវជាយសំណងដើលមានលក្ខណៈ
ជាប្រាសាយដើលរៀងរាល់ឆ្នាំ ឬត្រាបុគ្គលិតសម្រាប់ព្រះអង្គិនិងឱ្យបានដឹងឱ្យអាយ
រាជីសង្គ ដើលបុគ្គាបុគ្គលិតឱ្យសម្រោយ ។

ប្រាសាយសពចាប់នេះ គឺជាថ្មីដីន និងជាកកនៅលើសំរាប់ ពីធីគោរពបន្ទូលដីន ហើយកន្លែង
នោះមានរូបរាយដោយខ្លួន ឬអីត្រូវបាន ដើលជាបាទាមរបស់ថ្មី (នាមរបស់នៅវីរធមណភាព) ។
នៅក្នុងការបានដីន និងការបានបន្ទូលដីន គឺជាកកនៅលើសំរាប់ព្រះភាព ឬ ព្រះអង្គិនិងអស់
ដើលសាយឯធម្មតឡើហើយ និងភ្លាយឡើជាកាមិះទៅ ។ “គេរាជនិយាយបានថា ជានូវមនោ
ការជាច្រើន និងការបានបន្ទូលដីន និងការបានដីន និងការបានបន្ទូលដីន និងការបានបន្ទូលដីន
គឺជីមុនគឺសំរាប់ពីបុណ្យសពរបស់ព្រះភាព” ។

តើគេរាជសង្គមដីនដោយខ្លួនការបានបន្ទូលដីន និងការបានបន្ទូលដីន អីទៅដើលមានពីបុណ្យសពខ្លួន
រហូតដល់អ្វីវីនេះ គឺជាតិធីសព ឬ ពីធីគោរពបន្ទូលបានដីរបុណ្យ? តែត្រូវថែរក្សាយ
តាមបន្ទូល គេរាជនៅការអំពីក្រុមប្រាសាយអង្គិនិង គឺប្រាសាយព្រះគោរព លេខ. ឬខេង.
ឬបុណ្យ. ឬប្រុប់. ឬមានរាកាស. អង្គរវត្ថុ. បន្ទាយសំនើ. តាមបុណ្យ. ព្រះខាង. បាយន
ដើលគោនករិយីត្រូវ ឬដារូបដិមានអាមិះមានក្រុមប្រាសាយព្រះមហាក្សត្រ ជាកាមិះទៅ ឬដាមុនខ្លាច
ដើលយើងនិងអង្គិនិងបុណ្យឡើដឹកបន្ទាប់ ។

បុណ្យឲ្យយើងគឺសំគាល់យើត្រូចា នៅក្រប់មេសពណ្ឌ ដើលបញ្ជាតិក្រុមសាសនា ជាមូលដ្ឋាន
ដីនដោយកម្ពុជាបុរាណ. គារជាតា. និងការបានបន្ទូលដីន ផ្លូវតំណែនជាកកនៅលើសំរាប់

យកអនូវតែបានចាលម្រោគដឹកទេ ហើយក៏មានលក្ខណៈ ដូចជាអនាបស្តីមប្រមូលដឹង ។ ខ្ញុំតួនាទៅពេលនេះអំពីសូប (បេតិយ) ដើលហាកបីលមុន P. Mus នានសរសរន្យក្នុង សេវវេក់ បុរីបុរី (Borobodur) ថា: “យើងមានគំនិតអំពីកន្លែងកប់ខ្សោចតីជាព្រោសាម យើងពិតប្រាកដ ។ តីជាព្រោសាមផ្លូវ .... ដូរទៅជាកន្លែងដើលសាកលពប្រកបដោយព្រៃលិង និងវេលមន្ត្រ ដើលអាចបន្ថប្រាស់អូកស្រាប់អាយនវាទរមានឡើយ ។ ព្រោសាមនេះតីជាតុខ្លួន តីរបស់ព្រៃលិងបុគ្គលិនដើលបានស្អាប់ទៅហើយ ។ ព្រោស់បុគ្គលិនដើលបានចាកបានទៅព្រៃលិង ត្រូវការកញ្ចប់ឡើយ ។ នៅតីជាតុប្រាសាមនេះឯង ។”

ជាការពិតប្រាកដណាស់ ត្បាទីដើលប់ពេញដោយរុបបង្រាម (Statue portrait) “អង្គជួយ” (Corps de gloire) នៃ មានប៉ាន់ដូចសូប “ផ្លូវរស់” (Une tombe vivante) មានជីវិតដោយសារព្រះជួយ ។

បញ្ជីតិកម្មនេះទៅលើត្បាទីនៃរុបដិមាបញ្ញកតីការវិចិករាជដើលព្រោសាម និងមនុស្ស ជាដីខ្លស់ ជាភារអំពីលទ្ធផលបុគ្គលិន និងព្រះមាតាបិតា បញ្ញការិនដ ដើលបានទេកបាន បុមិនិមានអំពីកបាន នៅក្នុងសំណងប្រាសាមអំពីសំភារៈ ដើលអាចតួនាទិយុវអង្គីង ។ ទាំងអស់នេះទន្លេបានពីភាពរងរឿង និងការគោរពចំពោះបញ្ញការិនដើលព្រោសាមធ្វើជាក គុំដល់ព្រះមហាក្សត្រដើលត្រូវនូវការឱ្យបន្ទូ បុប្បត្រាបុត្រិរបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រះមាន ការជីត្រូវនីង បានចារនៅលើសសរស្អាតនៃប្រាសាមនៃប្រុបថា: “គិតិយាយថា ការអង្គរករគិជាការសោយជីវិតនៅព្រះរាជ ហើយពីនេះប្រព្រឹត្តឡើងដើម្បីបានសំរេចនូវចំណងបច្ចុប្បន្ន របស់ព្រះអង្គ បើនូវបើកពីនេះប្រព្រឹត្តឡើង ដើម្បីភាពចូលដើរុងរឿងនៅការកសាងរបស់ខ្លួន ការអង្គរនេះជាអមពភាពដើលគ្រែទៅប្រព្រឹត្ត ។”

គិតិយាយដើលត្រានសង្ឃឹម ក្នុងការអំរាងស្តី ដើម្បីដើលបុគ្គលិន មានជីវិតខ្លួនបានធ្វើ និងជាប្រះអង្គរជិតិវាចិន បានកសាងប្រាសាម និងបានជាកំតាំងព្រះរុបបស់ព្រះអង្គដើម្បី សំរាប់ជាការអូទិស ។ ព្រះអង្គប្រពេលប្រាសាម និងព្រះរុបព្រះអង្គដល់ព្រះពូនិនីដើល សូងរាយបន្ទូដើម្បីនិងបន្ទូពិតិភារពន្លេឡើយ ។

នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាតិពាលបាតុធមិយមដែលប្រមូលពិភាក្សាទី និងអណ្តាលេស្តី
ពិធីតាមចំណែកបាតុ និងពិសេសគិតិថិទាហរព្រះសីវា: បានសង្គត់ចូលទៅលើនឹងការ ដែល
បានសង្គត់ចូលទៅប្រមូលពិភាក្សាទី និងបានបញ្ចប់ដោយភ្លាយទៅដាក់ពិធី។ ខ្លួនសារនៃ
ព្រះរាជាណាចក្រដែលអនុបន្ថែមខ្លះបានសរស់ចា ព្រះវិត្សាបាតុ (moi subtii) នៃព្រះ
មហាក្សត្រតែងសល្តិតទៅក្នុងលិន្ទ ដែលតំកល់ នៅប្រាសាយពិភាក្សាធិការណ៍របស់បី ដែល
សម្រាប់ចាស់នៅក្នុងកណ្តាលពិភាក្សាទី លិន្ទនេះដូចជាបានមកនូលពិភាក្សាសីវា: តាមរយៈ
ព្រាយុណីម្នាក់ ដែលបានប្រគល់ទៅថ្វាយព្រះរាជា ដាសាបនិកសន្តិវិង្ស ទៅនាំកំណើនត្រូវ
រាយព្រះរាជា និងព្រះអាមិះព្រះពិធីទៅតាមរយៈព្រះសង្គ ដែលត្រូវប្រាយុធ្លើឡើងទៅ
លើក្នុងពិសិដ្ឋ ឬមួយជាតិ បុ អគិទមួយជាតិដែលសិតទៅក្នុងកណ្តាលរាជាណាចក្រ។⁽¹⁾

ទៅប្រមូលកម្មជាសាបនិកខ្សោយឱ្យក្រោមពិធីទៅរាជនៅស.វ. ទៅក្នុងបាប់ដីម
ដោយព្រះរាជាណាចក្រិយនៃសន្តិវិង្សអង្គ គិតិព្រះបាយដីរឿនទៅ ២ ដែលព្រះអង្គប្រជុំប្រាយុ
ទៅលើកំពុលគ្រួស គ្រួស ៣ គេបានយើង្ហព្រះរាជាណាចក្រសង្គមបន្ទិតព្រះអង្គ គិតិព្រះបាយអង្គរឿនទៅ
ប្រជុំបានកសាងប្រាសាយបានដើម្បីប្រាយុទិន្ទិទៅរាជ ដែលតំកល់លិន្ទទៅរាជ ព្រះនាយ
អង្គសុំ: ៤ ព្រះបាយសោរីន សាបនិកអង្គទៅ មួយ បានប្រាយុទិន្ទិទៅលើកំពុល
គ្រួស គ្រួស គ្រួស ៥ បានតាំងព្រះរាជាណាចក្រិយិតិយោងដីមួយ ដែលជាមជ្រុំមក្សាល
នៃទីក្រុង ៧ ព្រះបាយដីរឿនទៅ ៨ បានតាំងព្រះរាជាណាចក្រិយិតិយោងដីមួយ ដែល
តាមសិលាបិកចា លិន្ទទៅរាជនៅព្រះនាយ ក្រមិនិងជនភាគ (ព្រះរាជាណាចក្រមេដុំ
នៃព្រះនាយ)។

ព្រះបាយអតិយិទ្ធិរឿនទៅ ៩ បានកសាងប្រាសាយបាយុទៅ ដែលមានតំកល់លិន្ទទៅរាជអភិ
មាស នៅថ្ងៃស.វ. ទៅ ១១ ហើយនៅពាក់កណ្តាលទៅ ១២ នៃស.វ. ទៅ ១៤ ព្រះបាយដីរឿនទៅ
១៤ គោរពព្រះពុទ្ធសាសនាហើយិយិទៅរាជ បានជាសំបុរាណទិន្ទិរាជវិញ និងបាន
កសាងប្រាសាយបាយុទៅកណ្តាលទិន្ទិរាជដីមួយ គិតិកល់រូបបង្កើតមួររាជ។

⁽¹⁾ Voir les articles de Ph. Stem sur le temple montagne dans le Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient de 1934, or le Bulletin de la Société des Etudes Indochinoises de 1937.

ដីចនេះ គេរាជទិបាយច្បាស់ថា អាណិយ័តជំរើ នៅក្នុងប្រវេសកម្មជាប្រាការដើម្បី
កសាងឡើងនិងតំកល់នៅប្រាសាទពីភាគី បុ ប្រាសាទគ្នា នៅក្នុងប្រាសាទពីភាគី គឺជាប្រះភាព។ កំពុលគ្នា
ទាំងនេះគឺស្ថិតនៅចំកណ្តាលរាជធានី និងជាមជ្រឈមណ្ឌលនៃសកលហេក ហើយប្រះភាព
ប្រចង់ជាអ្នកសំបស់រលជាមួយពិភពអាធិត តាមរយៈរូបបង្កើរបស់ព្រះអង្គ ដើម្បីគេបាន
កសាងឡើង។

ប្រាសាទជាតិ គឺជាប្រាសាទជាតិប្រចាំអង្គរបស់ព្រះមហាក្សត្រ ដើម្បីអង្គបានកសាង
នៅពេលដើម្បីព្រះអង្គតង់នៅម៉ានព្រះដន្តូនៅឡើយ។ ក្រោយពីពេលព្រះអង្គសោរមីនៃគ្នា
ទៅ ព្រះអង្គីរបស់ព្រះអង្គនិងតំកល់នៅក្នុងប្រាសាទនោះ ដើម្បីធ្វើរាយការនៃរូបរាយជីវិត
និងពិធីគោរពបុគ្គលប្រព័ន្ធដោឡូចងារ មេវូបនោះមានជីវិតពិត៍យ៍។ ប្រាសាទនេះរាជជានៅលើ
នៅក្នុងនោះ គេតំកល់រូបបង្កើរបាននាមព្រះមហាក្សត្រដើម្បីបានសោរមីនៃគ្នា និង
ភ្នាយទៅជាប្រះចេតិយវិញ នៅពេលដើម្បីរាយក្សត្រស្ថិកសាងប្រាសាទគ្នា (នៅរាជ) ឡើយទៅ។
ដោយសារនេះ ទីប្រះមហាក្សត្រដើម្បីអង្គភាពក្នុងប្រាសាទគ្នា ប្រាសាទជំរើ
ដីចនេះ ដើម្បីបង្ហាញព្រះអង្គភាពនៅក្នុងប្រាសាទគ្នា ព្រះមហាក្សត្រអង្គឈាម
ដើម្បីសោរមីសម្រួលិកគ្នាបែលវេលាតារាស្ត្រភាព បុរីកវិវេជ្ជការមានការបែងចាយ
បង្កើតនឹងពុំអារម្មានពេលវេលា បុម្រោបាយដើម្បីកសាងប្រាសាទនេះរាជជា (ប្រាសាទគ្នា)
ដើម្បីក្រោយមកភ្នាយជាបេតិយរបស់ព្រះអង្គឡើយ។

ពីជួរឱ្យការនៃលម្អិតរាជ លម្អិតគោរពបុគ្គល បុ វិវេជ្ជការកសាងរូបបង្កើរបស់
ព្រះមាតាបិតា បុ ព្រះរូបបស់ព្រះអង្គជាតិ បូន្មិជាតិ គឺជាការបញ្ចក់អំពីពិធីនេះដើម្បី
ជាបីជួរឱ្យការដែរឡើងទៅសាសនានេះ។ ហិរញ្ញវត្ថុ និងព្រះពួនសាសនាតាមជ្រួញជ្រាយពី
ពិធីបុណ្យសេត នៅត្រប់ប្រវេសតណ្ហាខាងក្រោម (ប្រវេសទួលអូតិលអណ្តា) និងមាន
លក្ខណៈរូបនៅត្រប់ប្រវេសនៅរាជស៊ីមុខ។

ប្រាសាទអង្គរវត្ថុដែលជាប្រាសាទអូតិលដល់ព្រះវិស្វជាការិទេត នៃសាសនាបិណ្ឌទៅ
និងមិនមែនជាការបែងភាពនៃព្រះវិស្វកើតឡើង តើជាប្រះបានសុរាប្រើនៅឯណ៍ ឬ ដើម្បីបន្ទាប់ពី

ព្រះអង្គសាយទីវង្វេតម៉ៅ ព្រះម៉ោជាប្រៀបប្រជែងគង់នៅក្នុងចំណុចឈើដែលលើអង្គោ ដោយរូបអប្បរាជទីជាតា ព្រះវិស្សុគង់នៅក្នុងវិមានប្រាសាទនៃសាសន្ធទី។

ព្រះរាជាជាមនុស្សប្រជែងគង់នៅក្នុងព្រះរាជដែលការអង្គភាពកំអែិពី និងសំភារ់សំណងជុន្តែល បុត្រិន្ទកុងនាមអាណិតព្រះអង្គប្រជែងគង់នៅក្នុងប្រាសាទអំពីចី។ ប្រាសាទចំនាំងថ្មាយរបស់ខ្លួន ពីម៉ោជាប្រើប្រាស់ប្រព័ន្ធបាយក្រោមបានក្រោមព្រះមហាក្សត្រ ឬ ព្រះអង្គម្មាសដើម្បីប្រាក្សត្រពិធី គោរពបុត្រិន្ទល់នៅព្រះរាជវង្វានីង្ស ឬ មន្ទីរដានអ្នស់ ដែលខុសពីព្រះវិហារព្រឹកសាសនា បច្ចុប្បន្ន ឬព្រះវិហារគ្រឿស្សសាសនា។

បើមានប្រព័ន្ធប្រជាបុត្រិន្ទនៅក្នុងបានការពារបានក្នុងព្រះរាជទាំងនេះ និងម៉ោជាប្រើសំរបស់រូបតាមរយៈការថ្វាយបង្គី និងការលោបង្គេទ ទីតីជាការគោរពបុត្រិន្ទនៅមួនខ្លោមព្រះរាជ នៅឡើង ឬ ពុទ្ធភាព ឬ មន្ទីរដានអ្នស់ដែលភ្លាយជាអេវ៉ីជីវិលីកតំកៅង ឬ បច្ចុប្បន្ននេះ លទ្ធផលបានបានចាក់បុសយោងដោយនៅក្នុងព្រះរាជវិកីនិក និងព្រះរាជវង្វានីង្ស នៅក្នុងវត្ថុ ព្រះកែវិមារកតិដែលជាគាតិអីរុបស្សាយជាដារីន្ទប្រាក់ (Pagode d'argent) នៅក្នុងវត្ថុ ព្រះពុទ្ធបដិមាប្រជែងគង់នៅពីមាស និងលំអាជោយគ្រាប់ពេដ្ឋចំជាប្រើប្រាស់ ចំពោះ ទស្សនីកជនដែលជាត្រាមួយលូចចាត់ គ្រាន់នៅព្រះពុទ្ធបដិមាសបូរិបែបបុណ្ណោះ ឬ បុត្រិន្ទបើគេយល់ថា រូបបដិមានេះជាកុរបដិមារបស់ព្រះបាយនៅក្នុងប្រាស់ ប្រព័ន្ធផុប្បន្ន បដិមានេះមានម៉ោបំបុនព្រះបរមសតនៅព្រះមហាក្សត្រអង្គនេះ នៅមិនអាចបដិសងជាតិ លទ្ធផលបានបុត្រិន្ទដែលមានកំណើនពារ៉ាស់ម៉ោបុរាណយុរិយារ ដែលមានរូបបដិមាតា ក្រោម និងជតភាពនៅវិនិច្ឆ័ន់ប្រាសាទ និងថែរនៅប្រាសាទអង្គនរដ្ឋីយ។

ទំព័រទី ៤

ក្រុមាគទ នូវ ចេតិយ?

តើប្រាសាមអង្គរដីស្តីម៉ែនជាប្រាសាម ឬ ជាចេតិយ? នេះគឺជាសំនួរ ដែលគេហាន ចោរស្រក្បងរវាង ១៩៣៣-កញ្ចប់មកនេះ ។

នៅឆ្នាំ ១៩០៨ លោកការាយមួនឲព្រៃ (Aymonier) បានសរសេរនៅក្នុងស្សីវិគោះ “ប្រែសកម្មបាតា” (Cambodge) ភាពទី ៣ អំពីប្រាសាមដើម្បីអិច្ចនៅខាងដែលបានខ្លួនថា : “នៅខាងក្នុងប្រាសាម គេយើព្រាសណាលំបាត់បចិនា និងដើរតាំងបាក់បែក ដែលនៅពីខាងក្រោម យើងជ្រោយមានរបស់របរប្រើប្រាស់មានតំលៃជាប្រចាំខែ និងការធ្វើដាក់អនុញ្ញាត ហើយរបស់ របរមានតំលៃទាំងនេះត្រូវតែបានបញ្ជីការអស់ហើយ” ។ ប្រើហាលដោយសារលោក ការាយមួនឲព្រៃ (Aymonier) បានយើព្រាសការធ្វើដាក់អនុញ្ញាតបច្ចុប្បន្ន ហើយយើព្រាសការធ្វើដើម្បី និងជាតុខ្សោចដែលទាំងការយករាយលាក់ ឬការបានយើព្រាសដឹងមនុស្ស និងជាតុខ្សោចដែលទាំងការយករាយលាក់យុល ឬយើព្រាសអីម៉ែនបំបែនេះ ។

ពិច្ចាកដណាស់ នៅក្នុងព្រឹត្តិត្តិបត្រិនេគណៈកម្មការស្ថាបត្រកម្មរបស់ ប្រែសកម្មចិន (Bulletin de la commission archéologique d'Indochine) ខ្លួនចុះអន្តោប៉ូមួយ អំពីក្រោចចំណាក់ប្រាសាមអង្គរវត្ថុ នៅឆ្នាំ ១៩១១ និងបានសម្រួលដាច់ ប្រាសាមនេះ មិនមែនត្រូវឲ្យស្ម័គ្រាប់ជាមួយនឹងអាជីវកម្ម តើត្រូវមរណនាម ប្រាសាមបុរាណីវីឡាដែល ឬ ជាប្រាសីវីឡាដែល ។

(នៅឆ្នាំ ១៩៣៣ លោកប្បយុជ្រីលុស្តី (Jean Pryluski) បានដាក់សម្រួលពីកម្មបាតា ប្រាសាម អង្គរវត្ថុជាប្រាសីរបស់ប្រាសាមស្ថិរីយវីឡាធិទេស^(១)) ដោយប្រាសាមនេះបែរមុខមេដីសាមានលិច មិនមែនជាប្រាសាមដោយតំលៃមុខមេដីសាមានកែត និងការដើរស្សីនាក្រោចចំណាក់រឿងតាម ដំណោនទី១ ឡើងតាមទិន្នន័យដែលបានដាក់ឡើង ។ លោក J. Pryluski សម្រួលដាច់ប្រាសាមអង្គរវត្ថុជាប្រាសាមដែលបែរកពីប្រាសាមនានាក្នុងប្រែស

^(១) Pradakshina et prasavya en Indochine. Festschrift für M. Klinternitz Zum 70ten Geburstag, 1933, p. 320.

កម្មដាត: តីពីមេនជាប្រាសាទដែលគេខ្លួនដែលអាចឈរទៅ ដែលជាពិធីសិល្បៈស្អែក ដឹងបញ្ហាល
គេដឹងថ្មីពីវិញ្ញាតាមទិន្នន័យដែលបានដាក់ដោយប្រើប្រាស់បានដោយប្រើប្រាស់ដែរ។ នៅស.វ.
ទៅ ១៣ អ្នកការទូទទួលឱ្យយោងដឹងពាក្យទៅ បានសរសេរថា ប្រាសាទអង្គរវត្ថុគឺជាប្រាស់របស់
ជួចជូនរខាងក្រោមប្រាស់ស្អែកលើបាន (Lou Pan) ។

ខ្ញុំបានប្រាស់នឹងមេនជាប្រាសាទអង្គរវត្ថុជាប្រាស់របស់ខ្លួនខ្លួននេះ មិនមេនជាប្រាសាទអង្គរវត្ថុជាប្រាស់របស់ខ្លួនខ្លួននេះ ទេ ដែលការពីជាងមេនជាប្រាស់របស់ខ្លួន ខ្ញុំការពីស្អែក និងជាប្រាសាទប្រាស់របស់ខ្លួនខ្លួននេះ មាននរបៀបសារធម៌ប្រើប្រាស់ដើម្បីក្រោមប្រាស់របស់ខ្លួនខ្លួន។ នៅអន្តោបនីយោងអង្គរវត្ថុ ប្រាសាទ បុច្ចិតិយ? (Angkor Vat, Temple ou tombeau?) ដែលបានចុះក្នុង ព្រឹកិបត្តិសាធារណការរាជចក្ខុងបុត្រា
ប្រមេសនៅឆ្នាំ ១៩៣៣. ខ្ញុំបានសរសេរថា: “តីពីមេនទិន្នន័យដែលគេខ្លួនជូននៅទេ
ដែលជាប្រាស់របស់ខ្លួនជាប្រាសាទ បុគ្គិតិជាប្រាសាទប្រើប្រាស់ និងដឹងកូរឃុំយើងស្ថាបត្រកម្មដែល
បញ្ជាក់ថាប្រាសាទអង្គរវត្ថុជាប្រាស់ទិន្នន័យតែកល់សតនោះ ។ នេះបើតួយល់ថាតាមក្រុង “ប្រាសាទ”
(temple) មិនមេនជាការនឹងងារបុរាណទៅបាន នៅពាណាពាណ: តីពីជានិវេសនុញ្ញនរបស់ព្រះ
អាមេរិក” ។

ហើយខ្ញុំបានបញ្ជាក់ថ្មីមេរោគ : “ខ្ញុំហានអារាងជាប្រាសាទមាននឹង បុ កំឡើង
ដោយ ដែលបញ្ជាក់ថាការវេបរមុខទៅទិន្នន័យដែលជាប្រាសាទអង្គរវត្ថុ បុគ្គិតិបង្កើតិសដជាប្រាសាទ
អង្គរវត្ថុគឺទីកន្លែងកប់ខ្លួន (ផ្លូវខ្លួន) ដូចកន្លែងកប់ខ្លួនចិន ។ ចេតិយកុងនយប់ជាប្រាសាទ
ជាប្រព័ន្ធដែលតំណាក់របស់ព្រះមហាក្សត្រនៅពេលដែលបានអង្គរសោយចិនុយតែ ។ បុគ្គិកុង
ដីនីមួយៗ ព្រះមហាក្សត្រនឹងដែលក្រាយពេលសោយចិនុយតែ ព្រះវិញ្ញាបក្សនរបស់ព្រះអង្គរនឹង
យុងទៅសោយសុខនៅស្ថានសិតិថុចំដែលរូបបង្ហាញ អាមេរិកដែលមានដូចជាប្រាស់របស់
ព្រះអង្គរ” ។

នៅក្នុងឆ្នាំ ១៩៣៧ លោកព្រិលុស្សី (J. Przyluski)⁽¹⁾ បានសិក្សាតិន្នន័យ ដែលខ្ញុំបាន
អារាងជាប្រាសាទអង្គរវត្ថុគឺជាប្រាស់ទិន្នន័យ (temple funéraire) មកពីភាគក្រុងនៅក្នុង

⁽¹⁾ Is Angkor Vat a temple or a tomb? Journal of the Indian society of oriental art, Juin -Décembre 1937, p.131.

ជាថីមួនទៀត ។ លោកស្រីលូសស្តី (J-Przyluski) យល់ដោយច្រឡូវអំពីការបង់ចែកត្នោត ជាចំស្រឡាយវាងពិធីបុណ្យសព (rites funéraires) ដែលគេប្រាកដនៃក្នុង កបខ្មែរខុសត្វាតិពិធីបុណ្យផែវេរ៉ែ ដែលគេយើបាត់ក្នុងប្រាសាយនៅប្រទេសដែលទូលាមីរួចរាល់ ។

ការពិភាក្សាប្រព័ន្ធដែលវេលាយូរ ដោយសារមានការណើត្រឹមទៀត ហើយខ្ញុំត្រូវងារចាំការរកយើបាត់ដែលនូវកសិតានៅថ្ងៃទី១ទៀត ដែលនឹងរាយបើងយកអំពិតទាំងសង ខាងមកដីដើម្បីនឹងរកភាពសមហេតុដល្លព្រឹមប្រព័ន្ធ ។

បញ្ជាតិស្ថាតនៅលើបញ្ហាតីបុណ្យសពនៅប្រទេសកម្ពុជាសម្រាប់ប្រាកណ្ឌ ជាការពិនិត្យ ឬបើយើងយកកសិតានៅការធ្វើបុណ្យសពនៅជាភាសាអាមេរិក ឬ ព្រះមហាក្សត្រ ដែលគេបុជាបៀយយកអ្នកដោលនៅក្នុងទេន បុសមួរដូចដែលគេប្រើបត្រិ នៅប្រទេសអណ្តូ នៅក្នុងប្រយោជន៍អូនិនីនិយាយអំពីផ្ទុរាស បុអំពីកន្លែងកបខ្មែរទី២ ឬបុន្ណែបើមានការបញ្ចុះសព ឬ ដូចសម្រាប់បញ្ជីប្រទេសកម្ពុជា ប្រពេលដែលមានការបុជាសពដោយនឹងជាក់ក្នុងកោតុ ហើយយកនៅតំកល់ទុកនៅក្នុងវត្ថុ នៅយើងនឹងត្រូវប្រាកវារកម្រិតចាំតីមានប្រាសាយណាមួយដែលគេប្រើប្រាស់ ជាចែតិយដើម្បីតំកល់ព្រះអង្គីតុរបស់ព្រះមហាក្សត្រ ឬ ព្រះអង្គីម្មាស់ ។

ចំពោះការស្រាវជ្រាវនេះ យើងយកឱកសារចិនមកពិចារណា ។ នៅសម្រាប់បញ្ជាផ្ទៃត្រីសាស្ត្រនៃភាគវិន្ទុរាយ (ពាក់កណ្តាលទី ១ នៃស.វ.ទី ៦) បានកំព្រោចាតិធីទុកជាក់សម្រាមប្រព័ន្ធយើង ថាលោកចោរនៅក្នុងទីក្រុង ឬបុជាបោយតើនៅទីនេះដើម្បីយើងអាយុវត្ថុសាមុខ ។ នៅស.វ. ៩ បន្ទាប់ ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃភាគវិន្ទុរាយ (Histoire des Souei) និយាយថា នៅប្រទេសខែត្រាំ បុណ្យសពធ្វើបុណ្យយោងឧទ្ទូរីក បន្ទាប់មកតែបុជាសពដោយណើក្រាមួប ដែលនឹងជួនគេប្រមូលជាក់ក្នុងកោដ្ឋមាស ឬ ប្រាកបៀយយកទៅបែណ្តុតាមឈ្មោះ ចំពោះអ្នកប្រព័ន្ធដែលជាកំពីក្នុងប្រពេលទុកជាក់ក្នុងកោដ្ឋមាស ឬ បុន្ណែមានសពខ្លួនគេមិនបុជានៅពីគេយកសពនោះ ថាលោកចោរនៅក្នុងពេទ្យទុកជាក់ក្នុងកោដ្ឋមាស ។ នៅចុងស.វ.ទី ៣៣ លោកជីវតាក្រាត បាននិយាយពិន្ទារូវស្តីពីការទុកសពចោរអាយុវត្ថុស្តីព្រៃស្តីជាការបាយ ។

មានការនិយមប្បដាសព្យះៗ ហើយអ្នកប្រការទៅធ្វើមនេះគឺជាក្នុងថ្ងៃចិត្ត... ។ ព្រះសព្វ ព្រះមហាក្សត្រ គេបានឡើក្នុងប្រាសាម បីនេះខ្ញុំមិនដឹងថា គេបានសព្វជាគម្លូបកីឡិត ព្រះអដ្ឋិតាតទីៗ ។ ចូរសង្គតែតាក្សាយាចុងក្រាយរបស់ល្អក ដីរតាក្សាន់ ដែល កត់ត្រាយាងច្បាស់ថា ការបានសព្រះមហាក្សត្រឡើក្នុងប្រាសាម (tours) ។

បណ្តុះសព្វនៅក្នុងប្រាសាម និងការបានសព្វ បានអធិប្បាយនៅក្នុងជាតុកមុន ។ ការដ្ឋានដែលគេ បានរកដើរនៅក្នុងប្រាសាមដោលប្រើប្រាស់នៅក្នុងប្រាសាម បង្ហាញថា ការដ្ឋាននេះក្នុងចំណោមការដ្ឋាន ទាំងនេះរកដើរមានអដ្ឋិតាត ។ និងដីផ្ទិកខ្លះនៃដីផ្ទិកនៅតាមយក្សំជាមួយនឹងវគ្គឱ្យដោរឡើត ដែលត្រូវបានបាត់ ។ ប្រាសាមខ្លះមែន នៅក្រោមថ្ងៃមានកំសុំកម្មាល់ និងក្នុងពេជ្រ បីនេះ តុមានរឿងអដ្ឋិតាតទេ ។

ប្រាសាមនៅក្នុងប្រាសាម គឺតុមានការប្រាសាមដោយសារមនុស្សអាណក្រក បុ ចោរបានតាមការប្រាសាមដោយក្នុមានតែលេក្រាមថ្ងៃអស់នឹង បុ រាលើរូបបងិទា រូបសំណាក់បាត់ និងកំសុំកម្មាល់ ។ ពួកចោរ ប្រាសាមនុស្សអាណក្រកទាំងអស់នេះ បានការចំបែកកំដើរដែលសរស្រប ប្រាសាមដើម្បីស្ថិស្ថិនកកំណាប់ ។ រហូតមកដល់ពេលនេះ តាមកន្លែងតែកលេលាមួយដែល តុមានការបង្កើចបំផ្តាញទីៗ និងនេះជាបោគគុន្តំដោយមានការពិបាកកកំណាប់ដោយបាន ច្បាស់រំពិតិធម៌ជួយ ដែលយល់បានមានកម្ពុជាតាមនេះ ។ កំណែចម្លាស ត្រូវនេះត្រូវជាដែល បានរកដើរនៅក្នុងប្រាសាមទាំងនេះ ពីមួនស្តិទេក្នុងថ្ងៃទីៗ ។ គឺតុមានប្រុប្បុប្រុប់ នៅក្នុងប្រាសាម នេះយោងនិងដឹងពីសព្វនៅក្នុងប្រាសាម បានទីៗ ។

នៅក្នុងប្រាសាម គឺតុមានស្ថាល់របៀបកំខ្នាតម៉ោងម៉ោងឡើតដែលប្រហែលជាសិតនៅក្នុង ទំនួរទីនៅក្នុងប្រាសាម ហើយបន្ទាល់រាយរបុណ្ឌជាល់សម្រេចណ្តូច្បាប់ ។ គឺតុមានរក ដើរនៅក្នុងប្រាសាម នៅក្នុងប្រាសាម នាង់ជាការពេកក្រោមពីដែលបែងកម្មករធ្វើជាការងារអូនិក ហើយ ក្រុាយទិន្នន័យបានស្ថាល់ថាគាត់ មានឯកសារខ្លួនធ្វើអីអីថ្ងៃ ។ ពាងចាប់ពីនេះ ខ្ញុំមានពិមានខ្លះ ពីពាងមួយមានចោរខ្លះនៅក្នុងប្រាសាម និងពាងមួយម៉ោងឡើតមានក្រោមពីលេខប្រាសាម មនុស្សស្ថាល់នៅក្នុងប្រាសាម ។ ពាងចាប់ពីនេះសិងគិតច្បាប់ ដោយមាន

របាយ និងទំហំ (I : 1.78 x 0.87 x 0.60, II : 1.67 x 1.06 x 0.78) ។ លក្ខណៈដែលបង្ហាញរបស់នេះជាមួយសតពោយសារការគុបទេង ។

គុងរយៈពេលបញ្ហានន្ទាំងក្រាយនេះ កិច្ចការអភិវឌ្ឍនភ្តា នាក់ថ្វីមួយបានរកយើត្សាពាយអំពីថ្វីថ្មីនៃជាន់ដំបូង ដែលពាយមួយក្នុងចំណោមនេះ នៅប្រាសាលបន្ទាយសំនើ មានគំរប់បើយក្រោពីនោះមានចោរទ្រឡប់តាតានៅក្រោមរបៀបមួយនេះកៅត្រា ។

នៅក្នុងពាយទាំងនេះតើយើត្សាមានអីខ្លះ ទាំងនេះក្នុងប្រាសាលគឺត្រូវបានក្នុងប្រាសាលអង្គរវត្ថុ ពាយទាំងម្នាយដែលត្រួត បានតាមគុងគិតការដែក្នារ៉ាវ្មារនៅក្នុងប្រាសាល សម្រាប់ត្រូវតាមការយក្សាស់ទីកន្លែងដោយសារអូកដឹកកំណាប់ ។

គិតិថី ១ ដែលបានចាប់រាយមុណ្ឌក្រោមពីនិត្យវត្ថុទាំងអស់នោះយកលំចាត់ទាំងអស់សម្រួល តិចបាយស្អែស ។ ទំហំពាយទាំងអស់នោះ ខ្លះគុចនៅក្នុងការយកលំចាត់ពីមេនជាតា មួយសិទ្ធិជាបាយដាក់ទីក្រុងក្រាយង់ បុន្ថែមឱ្យលីបាតាបង្កួរចោរ មួយសបានដូរកន្លែងពីប្រាសាលដោយសារការលួចបូន្មាន គិតិថីយើត្សាបានក្នុងបានដែក្នារកយើត្សាពាយទាំងនោះមានទីក្រុងក្រាយង់ហើយនៅក្រោមត្រីនៅប្រាសាលកណ្តាលរបស់ប្រាសាលបានខ្លែង និងអង្គរវត្ថុ ។

នូវកត់សំគាល់ចោរ ចំណុះនៅពាយទាំងនោះមិនគិតចាត់ង ចំណុះការផ្តល់ដោយសារព្រះមហាក្សត្រ និងព្រះអង្គម្មាសខ្លះ និងសៀវិមបច្ចុប្បន្ន ដោយអាយុព្រះអង្គគ់អង្គយ ពេទ្យក្នុង (ទំហំការផ្តល់នៅបន្ទាន់កាត់ដូច 1.20 x 0.6) ។

មោះជាបាយធម៌ណាតី រូបរាងទូទៅនៅពាយទាំងថ្មីទាំងអស់នោះ មានគំរប់ដែលមានលក្ខណៈជាការងារពីរាយធម៌ ដូចការផ្តល់ខ្លះ និងសៀវិម ។

ហើយយើងគិតថាទាយទាំងទាំងនោះជាតា មួយស យើងមានការធ្វើសវិស ក្នុងចំណោមសម្រួលិកម្នូតីចោរ ។

៩. នូវបង្កួរទីកន្លែងក្រោមសំរាប់បង្កួរទីកន្លែង ហុតិសតដែលហើមរលូយ ដូចជាការផ្តល់ខ្លះ និងថែបច្ចុប្បន្ន ដែលតែជាក់ស៊ិត មុនយកទៅបុរាណ នូវដែលពេលចោរទៅនៅថ្មី កណ្តាលបគ្គរ សំរាប់បាយពុំពុំសំនើ បុរីមីបាយពុំពុំខ្សោយរំបោះស បុរីសាច់ក្រុណាត់ស សំរាប់ជាការទំនាក់ទំនងត្រា រវាងអ្នកស្តាប់ និងអ្នកស្រែះ ។

តាមដឹក្សា (Par analogy) នៅពីធម្មោសពប្បញ្ញត្រអាជិនជាមួយសប្បែរាល់សវប្បលម្ពុទសាកសទាំ សាកសពគូជាដោយគីឡូ ដីឱ្យគេជាក់ខ្លោកកោត្ត ហើយមួយូសគេកំបែកច្រាមប្រាសាយដែលខ្លួនដល់សាកសទាំ

២. ពាន់ខំអស់នេះជាកំនើងជាក់សាកសពដែលគេបានចូរយកសាថ់ចេញអស់ នូវដែលគេចោះខ្លាតុងគំរបសម្រាប់ចាក់ទីកម្មរទៅក្នុងសពដែលគេយើក្នុងប្រព័ន្ធឌី ឡាតាំងបច្ចុប្បន្ន ដែលគេធ្វើពីថ្មីច្រើនទៅលើមួយូសនៅវានេងចែតិយ (តាតុ) និងដែលមានការណែនាំកំណត់សាកសពព្រមទាំងមួយ ឬ ព្រះមហាក្រុម ។

គេពីបាកដឹងយល់បានណាស់អំពីបុណ្យសពរបសទីខ្លួនបុរាណ ដែលថាប្រព័ន្ធទៅនៅចន្លោះសម្រួលិកម្មទាំងពីរខាងលើនេះ ។ បុន្ថែសម្រួលិកម្មីតីរអាជិននូវលាននិងចំណែកខាងក្រោមពាន ដែលមានពានពិចារណាស់ មានចំណែកដែលរាប់សាកសទាំ សម្រួលិកម្មនេះសម្រេចដូចដែលអាជិននូវលានពីរនៅដីឱ្យគេចោះនៅមួយូស និងពានក្រឡូសរាប់ជាក់សាកសពនៃនិងជាតិឱ្យងឱ្យកុងសម្រួលិកម្មបុរាណ និងសម្រួលិកម្មបន្ទាន់សាកសពនៃនិងជាតិឱ្យងឱ្យកុងសម្រួលិកម្មបុរាណ និងអូរស៊ែន បុសរាប់ព្រៃនីងហេរោច្ចាយក្រោងផ្លូវក្នុងនៅក្នុង ស្ថិតិ។

សម្រួលិកម្មទាំងពីរដែលខ្លួនឯែបន្ទើនឹងលើកឡើងនេះ សាកសពដែលគេជាក់ខ្លាតុងមួយូសទៅ តីជាសាកសពដែលគេបានធ្វើអាយស្ថុសក្រួមហើយ ពីឱ្យនិងជាសាកសពដែលគូជាតុងសព្វត្រូវឡើងនេះ ។ យោះជាបាយនាមណាក់ជាមួយ ទៅនៅមួយចំណាប់ដែលជាក់សាកសពក្នុងមួយូសនៅក្នុងប្រាសាយខ្លួនហាក់ដូចជាសម្រាយ ទៅនៅមួយចំណាប់នេះ ពីឱ្យសពីឱ្យមួយចំណាប់ដែលគេបានចូរប្រព័ន្ធដីក្នុងប្រាសាយការ៉ាប្រាស់ជាមួយជាតិ និងមាននិងការប្រើប្រាស់កម្មធម្ម មាននិងខ្លាតុងប្រាសាយចិញ្ញបុណ្យនៅ ឯក្រាសានេដែរតិច អនុធនជាក់ខ្លាតុងសរសើរម្បួន ។

ការសង្គមខំអស់នេះបាននាំរកយើងយល់បានថា នៅក្នុងប្រាសាយនានានេះប្រើប្រាស់កម្មធម្មជាមាមានុវត្តណ៍ដែលគេបានរកយើក្នុងប្រាសាយខ្លួន ព្រៃងចំណាប់នេះ សិលាបារីកព្រះខាង ដែលគេបានរកយើក្នុងប្រាសាយខ្លួន និងមានតែល

ខ្លួនខ្លួនណារ៉ា សិលាបាទីកបានសរស់ចាត់ក្នុងចំណោមសាត្រះហាស្សរបស់ព្រះបាយដយវីរុន
ទី ៧ ព្រះរាជាណ្វេងព្រះរាជាណានក្បុម ១៣៥០០ ដល់ព្រះធម្មរាជា (Dharmaraja) ។
សិលាបាទីកបានបន្ទីមលេវតថា ចំណូលដែលបានអំពីព្រះរាជការណ៍ៗនៃព្រះរាជាណាន
សំណង់របស់ព្រះរាជាណាន ៩៤រូបចំនួន ២០៤០០ ដែលធ្វើអំពីមាស ប្រាក់ សិរី និងច្បឹង
ដែលក្នុងនោះរួចចំណាក់ព្រះយម៖ និងព្រះកាល៖ រាយការពារនៅក្រោមព្រះរាជាណាន ៦
ព្រះយម៖ និង ព្រះកាល៖ ជាព្រះអាណិយេតតែគារងមរណភាព ដែលប្រហែលជានៅឈឺរូប
នោះគឺប្រើប្រាសក្នុងពិធីផ្សេងៗ ហើយរួចចំណាក់បាននូវការក្រប់ជាមួយរួចចំណាក់
បុគ្គលផ្សេងៗនៅថ្ងៃ ស.វ. ទី ១២។ ក្រោពីរបាតនៅក្បាច់ចំណាក់ (Bas relief) នៅ
បានយើព្រឹកបងិមាធ្រះយម៖ និងព្រះកាល៖ នៅក្នុងប្រវត្តិសកម្មជាមួយ ឱ្យឯកតិចប្រហែល
ជាមានអនុចចបន្ទុច ។

ខ្លួនបង្ហាញមួយឡើតថានៅស.វ. ទី ១៤ រួចចំណាក់ស្ថិតជាលំដាប់នៅអង្គរធំទី
ដីជាក្រុមព្រះធម្មរាជ (Dharmaraja)⁽¹⁾ ។ រួចនេះមានសក់ក្រោព្យិងក្រព្យិង (defaits) និង
មានពុកមាត់ដែរីនៅលើ ដែលមានស្ថាការជីបុន ដែលជាអារាទិរបស់ព្រះយម៖ (បច្ចុប្បន្នរួប
នៃពុំមានការជីបុនទេ) ។ នៅឯណានេះស្ថិតជាលំដាប់ ដែលរៀបជាផាន់តាមទេស្សែន៖ សាសនាដា
ក្នុងព្រះមេរី ដែលតារក្សោះបានដូរស្បែរជា "មេន" តាមការទូលាបន្ទិតលនៅការបន្ទីរបៀប
នេះ។ "មេន" ជាឌីតកលសែតដែលត្រូវបានយើព្រឹកបងិមាធ្រះយម៖ និងប្រវត្តិសកម្ម។
ទៅ ទីក្រោងក្នុងពេញ និងនៅក្នុងកក ដែលជាកំឡើងបុរាណព្រះមហាក្សត្រ ។ ដោយហេតុនេះ
ហើយ ឡើបន្តយើព្រឹកបងិមាធ្រះយម៖ (dieux des morts) ជាប្រើប្រាស់នៅឯណានេះ
ស្ថិតជាលំដាប់ព្រះជាក្សត្រមេរី (មេន) ដែលជាកំឡើងបុរាណព្រះមហាក្សត្រនេះ។

ដោយសារត្រូវនៅការរាយតំបន់យើព្រឹកបងិមាធ្រះយម៖ នៅក្នុងកក នៅក្នុងកក នៅក្នុងកក
ដើម្បី និងសំន្លូរខាងជីមថាប្រាសាទជីម នៅអង្គរជាប្រាសាទ បុរាណជីម ឬ

⁽¹⁾ La date du Bayon. Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient 1928

គេការដើរឃីយប្លានចាតិតាចាជិយព្រះនៅក្នុងសាកសពនោក្នុងមណ្ឌល បុផ្ទុង
នៅក្នុងការដើរឃីយប្លានកប់ពីក្រោមរូបដិមា ដូចដើលលោកព្រឹលុស្តី (J. Przyluski)
ចាប់ថាប្រាសាជអង្គរវត្ថុ។

បុផ្ទុងទីជាការសម្រេចឱ្យដើរឃីយប្លាន ដើលមានសំណល់សាកសពនោក្នុងប្រាសាជ នៅក្នុង
យើងជាបាស្តីមប្រេសសិទ្ធិភាពខ្លះ? លោកព្រឹលុស្តី (J. Przyluski) បានសរសេរថា:
“ដើរឃីយប្លានការកំចាត់ប្រាស់ ហច្ចកស៊ធមួនត្រូវបកប្រាសាយបញ្ហាតិកម្មជាតិរបស់យើងទេ បុផ្ទុង
តិចបញ្ហាតិកម្មនៃអ្នកស្ថាបនា និងអ្នកសិរីនាប្រាសាជនៅវិញទៅដើលបកប្រាសាយប៉ីនី។ មុន
នីងសំឡេដើរឃីយរាយពាក្យប្រាសាជ បុ ចេតិយ គេត្រូវស្អាត់ពីដើលដើរឃីយប្លានដល់
សំណល់សាកសពនោក្នុងប្រាសាជ (aux restes d'un mortel ou aux reliques
d'un dieu)។ តើតិចតិចបែងថែកដែះ មាននៅក្នុងចំឡើមចំណាប់ប្រេសអណ្តាញជាល់ បុ
ប្រេសអណ្តាញខាងក្រោមប្រឈរ? អធិរបស់ព្រះមហាក្សត្រ បុ ព្រះអង្គមាសដើលដើឡានៅ
ក្នុងប្រាសាជទុកដួងដាក់វត្ថុទាត់ ឧបមាត្រជាសំណល់នៃសាកសពនោក្នុងបុ ឧបមាត្រជាអធិរបស់
អាណាព័ត៌មាន?

នៅក្នុងជួរកម្មន យើងបានយើត្រថាប្រេសអណ្តាញជាល់មានការកសាងប្រាសាជសំរាប់
សាកសពនោក្នុងស្តីបុ អុបានដើលជាប្រាសាជពិតប្រាកដ។ តើនេះជាគិត្យិតលេខប្រេសអណ្តាញ
មកលើប្រេសមទ្ធលសពិតិតលអណ្តាញ បុអី?

លោក Dr. W.F. STUTTERHEIM និងសាធារណហុណ្ឌី បានវិភាគយើត្រថាមាន
ពិតិតលលេខប្រេសអណ្តាញជាល់បុបិណ្ឌ មកលើសាសនាសាសារបស់បិណ្ឌ និងប្រតិកម្មនៃ
របួបមិនេះទៅសាសនាសាសារបស់បិណ្ឌ។ លក្ខណៈដូចគ្នានេះ អាជមាននៅក្នុងប្រេស
កម្មជាដោរ។ ស្ថាបក្សកម្មដើលខ្លួនដើលខ្លួនដល់សាសនាបិណ្ឌ បានបង្ហាញនូវពណិកសំបុរាណដើលបស់
ជនជាតិដើម្បីប្រេសដើលបានមទ្ធលសពិតិតលបិណ្ឌ។ លោក បុលមុស (P. Mus) បាន
ពន្លឺលំយោងច្បាស់ថា និមិត្តូបនិយមនៃប្រាសាជបាយ៉ា និង ប្រសាទាកាបូឡូ នៅប្រេស
អណ្តាញពីមានសាសាបក្សកម្មណាតិជីលមាននិមិត្តូបនិយមដួងប្រាសាជ នៅប្រេសកម្ពុជា និង
នៅកោះជាន់ខ្សែយ។

នៅកោះជ្រាវ តែវាទេរបស់ព្រះមហាក្សត្រព្រះនាម បាលិទុង (Balitung) ហើយដើល
មានឯធិត្តភាពជាប្រាសាហ និងបែរមុខទៅឯសាងគឹត ។ ម៉ារោងឡើត គេបានកត់សំតាល់
យើត្សថាប្រាសាហស្ថាប់សាកសពង្រីក មានលក្ខណៈដូចប្រាសាហហិណ្ឌ ហើយបែរមុខ
ទៅឯសាងគឹត ហើយការដើរមិនក្រោចចំណាក់គ្រោដើរតួអូជីត្សតាមនៃងដែ ។ នៅ
ប្រែសកម្មជាមួយសដិលតេបានរកយើត្ស នៅតាមប្រាសាហនានាបែរមុខទៅឯសាង
គឹតលើកលុងពេជ្រាសាហអង្គរវត្ថុដើលបែរមុខទៅឯសាងលិច ។

ចំពោះប្រាសាហនានាបែរមុខទៅបានដើរយើនទិន្នន័យ ពី ពុមានបញ្ញាថ្មីយ ព្រះ
ប្រាសាហទាំងនេះជាកំន្លែងគំរូបដិមាមទេ: និងបែមានវិធីដើលមានលក្ខណៈសំរាប់សាក
សព គឺមាននឹយជាការឧទិសដល់បុព្ទបុរសដើលបានហាត់រកលោកទៅហើយ និងមានរូប
បដិមាណាចិសត្ត ។ ម៉ារោងឡើត មានលក្ខណៈពិសេសមួយឡើត គឺជីលីរតួអូជីត្សតាម
តាមខាងស្តាំដែ ។

សំនួរថា តើជាប្រាសាហ បុជាធោតិយ? មគិរបស់ខ្លួនតាមការសិក្សាយោងសុជានៅទៅលើ
លក្ខណៈសំខាន់ទៅកោះជ្រាវ និងកោះបាលិ ហើយនិងការរកយើត្សមួយសជាប្រើនៅអង្គរ
វត្ថុ នូវអាជីជីយបានថាដាប្រាសាហ និងជាធោតិយ ។

វិចិត្តស្ថាបន្លោបស្ថុភ្នំ

នៅពេលដូចប្រាសាពអង្គរលើកទី១ មួយមានការដូចប្រែះ និងការបក្សាយហើងចេន អំពីធមិត្តបន្លោបស្ថុភ្នំ។ ក្នុងបាយការណ៍បេសកកម្មរបស់មួយក្រោយពីបានរាយការណ៍ ដើម្បីខ្លួនបក្សាយ ហើយក្សាយមកការបក្សាយនេះខ្ពស់ និងខ្លួនជីនដោយគិតគិតឡាសង្វារ (quincunce) ប្រាសាពកំពុលប្រាំ (quinconce) ប្រាសាពនៃដែល មានតម្រូវបានបង្កើតឡើង បុ អំពីចំណាក់សត្វបង្កើតឡើង អំពីដែកណាមួយនៃស្ថាបន្លោបស្ថុភ្នំ ដើម្បីខ្លួនបានបក្សាយ មានការណែនាំត្រីមត្រី ក្នុងការតាមរបៀប គោរពអំពីបញ្ហាតិកម្ម ដើម្បីខ្លួនបានបក្សាយ។

តាំងពីពេលនោះមក ការងារនៃប៊ែលៗពោក ត្រីលូស្តី (J. Przyłuski) ពោក បុលមូស (Paul Mus) និងពិសសអូរប្រជាមួយនៃលោក R. Von Heine Geldern ដើម្បី បានស្តីដើរការបញ្ហាតិកម្មនៃត្រីមត្រី និងអំពីធមិត្តបន្លោបស្ថុភ្នំខ្លួនបុរាណ ថាជាម៉ោនការកំណើនយោងជិតស្តីទៅរាងចក្រវាទ និងពិភពនៃនឹងដី ពោកសាស្ត្រចាយ Robert Von Heine Geldern ក្នុងសៀវភៅកៅ អាស៊ុអាគ្រួយ⁽¹⁾ សរសេរថា : “ទៅនាក់ទំនងនេះវិញ្ញានមករវាង ពោកនាតវិទ្យា និង ស្ថាបន្លោបស្ថុភ្នំ ក្នុងប្រែបល់សិរីលិយអណ្ឌិត និងអណ្ឌិតលោកស្ធី បានកត់ត្រាដោយអូរកិច្ច ជាថ្មី បុន្ថែការពីរួម និងតំបន់បញ្ញានៅអំពីធមិត្តបន្លោបស្ថុភ្នំអំពីពិភពពោក ដើម្បីមានប្រកត់ពី បុគ្គារបុរាណ ដើម្បីលើទៅនាក់ទំនងនៃមួនអាគារមករវាង មិគ្រពោកជាតិ និងមាក្រពោកជាតិ រាងមនុស្សជាតិ និងចក្រវាទ រាងភាពរំដើរដូចនេះនឹងដី មួយដីផ្លូវ និងមួយដីផ្លូវ ទៀវង់ជាជានសារៗ និងបង្កើតការ តាមដីឡើងនៅជាតិឡើងទាំងអស់ ពណិ. សត្វ. ក្បាលាតិ ចុ និងពោកជាតិ ដីផ្លូវដីឡើងនៅខ្លួនមនុស្ស និងលក្ខណៈឡើងទាំងអស់ ព្រឹត្តការណ៍នានាដីជីវិត

⁽¹⁾ Wiener Beiträge Zum Kunst und Kultur Asiens, 1930.

មនុស្ស. រាយ. និងកេទ. ការប្រសិទ្ធប្រវត្តិ និងការសហរដ្ឋិករាយ បែបណាកិយ
កំណើននិងការស្វាប់ ដីវិត និងមរណភាពបានព្រមាយគ្រប់ដើម្បីក្រោមលេខា និងតាមនានា
ដើម្បីលក់ណាតជាស្ថាន និងមានទីកន្លែងប្រកបដោយផែមន្ទ ដើម្បីលក់ណាតជាកុងប្រាសាយ
នៃគត់ដើម្បី និង “កាលវេលាប្រកបដោយផែមន្ទ” ជាប៉ាក់នៅទៅនឹងដីណើរគារនៃ
តាមទាំងឡាយ។ មនុស្សជាតិស្ថិតនៅក្រោមពួកឈាន់កំហែងច្រករាជ្យជាអចិថ្យក្រុយ ដើម្បី
ខ្សោយមានភាពឱ្យនូវបុរាណភាពចំណេះសំរុងត្រាដាមួយកំហែងទាំងអស់នេះ។
បន្ថែមលើសពិបតេល ដីឡើនេះកំបានអនុវត្តនៅក្នុងកាលសង្គមមាន៖ នឹង ទីក្រុង¹⁷
វត្ថុភាពម ដើម្បីមានភាពឱ្យនូវបុរាណភាពចំណេះសំរុងត្រាដាមួយនិងច្បាប់នៃសកល
យោក បុរាណភាព ទីក្រុងវត្ថុនៅក្នុងកាលសង្គម កាលចំណេះសំរុងត្រាដោយកសាង
រាយការច្រក រាយការដី. រាយការវិញ. ប្រាសាយ. វត្ថុភាពម ធ្វើដីក្រុងពេកជាតុ ធ្វើដី
ការចំណេះសំណួយ: វត្ថុនៃប្រាសាយលោកជាតុវិទ្យា¹⁸ ដោយបញ្ហាលកវិញ នូវបាល បំណុល
ថែកខេត្ត. នូវសរម្យាល. មួន. ប្រាក់កាល. ការបើប្រាស និងអំពើកុងក្របខណ្ឌ
នៅតាមលេខា និងកាលសំរបស់រូបនៅតាមច្បាប់នៃចម្លាតិ។

បើបានអាន “គឺនឹងផលជាតិចិន” (Pensé chinoise) របស់លោកម៉ាស់ល្រោនី (Marcel Granet) ប្រាសាយចាកចុង របស់លោកបុលមុស (Paul Mus) និង
ឃុំអំពើប្រព័ន្ធនេះ។

បុងប្រាសាយរងគុរ ដើម្បីមានកំពង តួនិក ប្រាសាយកណ្តាល និងទូរ ប្រាសាយជាតិវាមិត
ស្ថានបង្កាន់ដែននាត និងប្រាសាយដើម្បីស្ថិកស្ថាលូ ធ្វើដី ប្រាសាយនានតិត្យ បុរាណ
ត្រានីជីក្រារពិការបក្រោយអំពីទេរកចាប់នៃលោកជាតុវិទ្យាបិណ្ឌ មកជាយុបភាពជាកំស្មែង
អំពីថ្មី នៅលើកតដើម្បីដើរឃើង។

ទីក្រុងអង្គរដី រាយការដីនៃរាយការច្រក ដើម្បីបានដឹងរឿនទៅ នានជូសដុលឡើង
វិញ្ញានក្នុងទសវគ្គទី ២០ នៃស.វ. ទី ១៩ មិនធ្វើក្រុងនៃបសិទ្ធភ្រះសេដ ដើម្បីលាការ

¹⁷ des répliques des édifices cosmologiques.

ប្រមូលដីអាតា ដូរ និងជាក់នឹងការងារដីបាល។ បុគ្គលិករួមអង្គភាពទីបានបាត់ចេន
ពិភពលោក ដែលតំណាងលោកជាតុវិញ្ញាបិណ្ឌ ការបំព្រឹត្តសកលលោក លោកជាតុបំព្រឹត្ត
គុច (microcosme) ។

ក្នុងបញ្ហាត្រីកម្មព្រហ្មពាសទាហ័រពីពិភពលោក ទីបច្ចុប្បន្នហៅថា ជម្លើយប ដែលនៅ
ចំកណ្តាលមានគំព្រះសុខេត្តផ្ទិរឯកដោយពិភពតារា ជម្លើយបមានទីប ៦ និងមហាសម្បទ្រ
៨ តួដីរិញ្ជ មហាសម្បទ្រ៩ ៩ មានមហាកំពងចុងជាក្រំដែន ១ នៅលើកំពុលគំព្រះសុខេរ
ជាស្ថានរបស់ព្រះព្រហ្ម គឺជាស្ថានមេរោគដែលមានទិន្នន័យ ទាំង ៨ ជាផ្លាការពារ ។

ចំពោះព្រះពួនសាសនា ដំរើនពីទិន្នន័យ ព្រហ្មពាសទាហ័រ គេដើរបានគំព្រះសុខេរ
ដែលនៅពីលើមានស្ថានមេរោគ ។ ជីវិតឯកគំព្រះសុខេរ មានគំរាលដែល និងសម្បទ្រណ៍ដាន់
(សត្វបរពត សត្វីទន្លេ) ។ នៅដីរិញ្ជ មានមហាសម្បទ្រ មានទីប ៤ ហើយ ទីបម្បយ
ក្នុងទីបទាំង ៤ គឺជម្លើយបសិតនៅខាងក្រោម ជាស្ថានរបស់មនុស្សលោក ។ ទីបនេះតួដីរិញ្ជ
ដោយមហាកំពងចុងចំណែកស្រួល ព្រហ្មពានិយមដៃ ។ នៅលើកំពុលគំព្រះសុខេរ ជាលែន្យ
ស្ថាននៃទិន្នន័យទាំង ៨ ។ នៅពីលើនោះ ជាស្ថានព្រះព្រហ្ម តួដីរិញ្ជដោយសាន្តត្រួតត្រួយ
(ស្ថានមេរោគ ពាណិជ្ជកម្ម) នៅពីលើមេរោគ ជាស្ថានមេរោគដែលគុច នៅតាមគណៈ បុ
សមិយកាល ។ គេសង្គគមិញ្ញបាន សាសនាទាំងពីរនេះ មានទិន្នន័យ រម្យមួយអំពីកំពុល
ជាស្ថាននៃពិភពលោកដែលតួដីរិញ្ជដោយកំពងចុងសង្គមបានសម្បទ្រ ។

គឺជាការពិតណាស់ដែលអូកនគរបាននិយកម្ពុហិណ្ឌ និងកម្ពុជាដីនាមបានសាបនាអាយការ
សព្វប្រប័ណ្ណចុងមេរោគ ។ ប្រុសារកណ្តាលទីក្រោងគឺជាតុ គំរឿ ជពាកំងកំពេងតួដីរិញ្ជ
ទុកដីចងារការការ សិលាតួដីរិញ្ជសកលលោក និងស្រែពេញនៅដោយទីកន្លែងដីរិញ្ជជាមហាបា
សាសនា ។ ការនិយាយបំបន់ ពីដែលជាលម្អិតនៃមនោគតិចិត្តប្រសហពន្ធបស់អុក្រឡូ
អុបុល នៅនោះគឺជាកំពុលដែលមាននៅក្នុងអក្សរសិល្បៈ ដែលកើរហិណ្ឌបាននិពន្ធឡើង ដូចជា
អុក្រឡូអក្សរសាស្ត្រខ្លួនបានចារសិលាចនឹកនៅក្នុងប្រព័ន្ធសាសនា ក្នុងប្រព័ន្ធកម្ពុជាសម្រាយ
បុរាណ ។

នៅតាក់កណ្តាលស.វ. ទី ១១ ព្រះបាយខ័យទិគ្ស្រីនទិ ២ បានកសាងប្រាសាទាព្យាយុ
សិតនៅចំកណ្តាលនឹងក្រងអង្គរដៃ ។ សិលាថីកនៅលើសិលាស្អាម ដែលនៅបានរកដើម្បី
ដំឡើប្រាសាមសរស់រោង ពីព្រះបាយខ័យបានប្រើប្រាស់បានជាដីស្តីនៅសាកលលោកកំណត់
ដោយភូមិៗ ដូចនេះរាជធានីរបស់ព្រះអង្គមានភូមិនៅបានជាដីស្តីនៅកណ្តាល” ។

ពាក្យ “ភូមិកណ្តាល”, “ភូមិមាស” បុ “សុធមាស” គឺ ជាតាក្យបញ្ហាកំអំពីភូមិៗ
ជាកំសិកិត្តិធម៌បញ្ហាកំពិនិត្យនៅសាកលលោក ភ្លាយខោជាតាក្យបញ្ហាកំដែលសំរាប់សំគាល់
ប្រាសាមកណ្តាលនៅរាជធានី ។ ប្រាសាទាព្យាយុ បានកសាងនៅត.ស. ៨៨១ ពីជាកស្សាតាន
មិនអាចប្រហែកបាន អំពីបញ្ហាកួតុមួយ មង្វឹមណូលនៅលើក្រងហិរញ្ញវត្ថុយ៉ា”¹¹ ។

ដូចគ្មាននេះ នៅលើភូមិបានខោជាតាក្យបញ្ហាកំដែលជាមណ្ឌលនៅលើក្រង
អង្គរទិ ១ នៅកោះកែវ រាជធានីរោយ: ពេលនីមួយៗព្រះបាយខ័យប្រើប្រាស់ ៤ ប្រាសាគិមានរាជកាល
នៃព្រះបាយខ័យប្រើប្រាស់ ៥ ប្រាសាទាព្យាយុនៅព្រះបាយខ័យទិគ្ស្រីនទិ ២ ។ ក្រោពីនោះ មាន
ប្រាសាមដែលមិនមែនជាមង្វឹមណូលនៅរាជធានី នៅជាប្រាសាមចេតិយដូចជា : ប្រាសាម
មេបុណ្យ, ប្រាសាមប្រុប, ប្រាសាមតាកែវ, ប្រាសាមអង្គរវត្ថុ ។

ការធ្វើសមានកម្មនៃប្រាសាម ជាកំជាតាកាតអស្សាយ នៃ បញ្ហាកិត្តិកម្មរបស់ជាតិខ្មែរ
កិច្ចជាជនជាតិហិណុ ដែលបានសាយសងសង់ណាងរបួនដិឡីធមួយ ។ ប្រាសាមខ្មែរតុលិមិនិងដូចជាតា
វិតិព្រះពួកសាសនាបងបង្ហប្បន្ទុ ដែលជាកំនួងប្រមូលផ្តុពួកសាសនិកដើម្បីជិតិបុណ្យទាន បុ
ណ្ណាប់ព្រះសង្គ្រោះរួម បុខេសនាទីធមួយ ។ ប្រាសាមខ្មែរ តិជាប់នៅស្ថានរបស់
ព្រះរាជីឈោះ ។ ការបង្ហាញរករាយយើងពីរវាងរាជធានីសុទិម្យ បុកតុលកំមួយដែល
ព្រះរាជីឈោះបានសំដែលព្រះខ័យសហរដ្ឋការការកង្គនៅដូចជាបានជាង ប្រាសាម
បន្ទាយស្រីបានបង្ហាញពីកំពុលកំកែលាស ដែលមានឯម្ភភាពជាប្រចំនាន់ ដូចប្រាសាមភូមិខ្មែរ
ពីរឿងិត ពុមេនត្រានៅតែជា ក្រាមក្បែរសុទិសាច់របស់សាបក្សក្រឡេ ។ និមិត្តូបនិយមនេះ
មានតម្រូវការនៅក្នុងសាបក្សក្រឡេខ្មែរ ដូចដែលខ្ញុំបានបង្ហាញរកនូវជុំកួន ៣ វិថី ហើយ

¹¹ Les monuments de Prasat Ak Yom au sud du Baray Occidental, et de Rong Chen sur le Kulen, tous deux antérieurs de Bakong, révèlent de timides essais de pyramide en brique . Bakong est la première pyramide en pierre.

គិចា រូបបដិមាខឱះលស្សិតនៅក្នុងប្រាសាយនោះជាព្រះរាជា ឬ ព្រះអង្គមាស់ ដែលតំណាង
ជាយព្រះរាជីទៅ (d'un roi au d'un prince divinisé) ។

ប្រាសាយអំពីអង្គនៃសិល្បៈបុរអង្គរ ឬនិងប្រាសាយព្រះរាជាណុងប្រាសាយដែលត្រួតពិនិត្យ ឬ សិល្បៈ ដែលលីអក់តូលក្នុង ឬ លក្តុណា៖ នេះខុសពីលក្តុណា៖ ប្រាសាយនៃអវិយជិតិក្រិច្ញា កំពុលប្រាសាយតែងរួមបាក់តូល នៅ ដែលមានកំពុល ៦ ឆ្នាំ តាមប្រធ័ន និងកំពុលដីមួយនៃថីកណ្តាល ជាតិរាងកុំមេរី ដែលមាន
កំពុលប្រាំ ៦ ប្រាសាយដែលសង្គមដឹងថាលក្តុណា៖ នេះ មានប្រាសាយបានខ្សោយ ប្រាសាយពីប្រុប.
ប្រាសាយតាគវិវាទ ប្រាសាយបានឯន្ត ប្រាសាយអង្គរវត្ថុ ឬ សិលាបារីកម្មយុទ្ធដាមសរស់ជាតាំ
នៅកណ្តាលមហាឌានដីដែលស្តីពីរឿងឱ្យដែលជាបិចតិសិតិនៃក្រុង យសាងរោះ តែបាន
កសាងកំមួយ ដែលមានកំពុលដឹងកុំមេរី ទៅដោយប្រាសាយបិទសច (Stuc) ។

នៅក្នុងសេវវិគារអង្គិប្បាយអំពីស្ថាបត្រកម្មបិណ្ឌ និងនៅក្នុងសិលាបារីក លក្តុណា៖
ប្រាសាយពីរាជីគឺខ្លះមានឈ្មោះដែលបញ្ជាក់ថា គីតិនិតិដឹង និងមាននិយមា “គ្រឿងអលអង្គរ
លីអព្រះរោស” គីជាក្រោង ឬ ផ្តើមសក់ប្រកបដោយគ្រឿងពេញ ដែលគេហេងចារ៉ាគ្រឿង
គុបិទនំរបៀបរាជា។ ឈ្មោះនេះគូសបញ្ជាក់ថាអុងចាររបស់ប្រាសាយ ដែលបើកសាង
នៅលើខាងបច្ចេកទេនមួយខាងក្រោម “ទីនូន” ហើយជាយសាករកនៅឯុងនេះ មនុស្សលាកអាចទាក់
ទងនឹងព្រះរាជីទៅបាន ។ នៅក្នុងជុំគម្ពន់ ខ្លួនរាយលិកពីរោងរួចហើយ គិចានៅក្នុង
លិវិចិន្ទ មានសារ់ (essence) នៃព្រះមហាក្សត្រ ឬ អគ្គិភ័ពលុខុម្ភនៃព្រះរាជាដែល
ជាកំណើនដែលស្ថិតិវិញ្ញុ ។ ទៅកាន់នេះនេះវារាងព្រះរាជា និងព្រះរាជីទៅតាមរយៈប្រាបុណ្យ
បុរាណិតដែលមានកន្លឹងប្រកតនៅលើក្នុងពិសិត្ត ប្រពើត្រូវទៅនៅលើប្រាសាយក្នុង (temple-
montagne) ដែលជាមជ្រួញមណ្ឌលនៃរាជាណ។

ក្នុងរូបបដិមាខឱះលស្សិតនៅក្នុងប្រាសាយតែងរួមបាក់តូលប្រាសាយដែលជាប្រាសាយ
មជ្រួញមណ្ឌល គីជាតិរាងកំព្រះសុធមេរសំរាប់ជាក់និងជាករក្រប់គ្នារាយមនុស្សលាក និង
ព្រះរាជីទៅរោលនៅលើដីជីជាតាព្រះរាជា។

នៅក្នុងនៃរកចាត់ណា ភ្នំពេជសម្រួលបន្ទូនរបុតទៅដែលរក្សាបាយ ដែលមិនអាជីវិសយើង និងមេដែលបាត់សម្រាប់ ពីព្រោះអក្សរ៉ែនិភ័ពលពេញ (univers) ចាកចេះព្រោះរបុតដែល ស្ថានព្រោះ។ ដោយសារនេះខ្លួនជាពាណិជ្ជការ (Sculpteurs) នៃក្រោចចំណាក់ប្រាសាយ បាយនៃមានបំណងចងចាំបង្ហាញពាណិជ្ជការ នៃភ្នំពេជសម្រួល ដោយបិទបានព្រោះនៅ ភ្នំពេជសម្រួល ដោយរូបគ្រឹងសិតិវិធីត្រូវបានមហាសាស្ត្រ (ស្ថានបាតាល) ។

តាមលក្ខណៈសាបក្សកម្ម បំណងដែលចងចាំបង្ហាញនៃនឹងចិត្ត និងក្នុងគិតមនុស្ស ការចាកចេះដែលខ្លួនរបាយក្នុងព្រោះសម្រួលនៃរោងរាយអូរធនបាលប្រាសាយទូទៅណាក់កំបងដើរ (Soubassements) ប្រាសាយជាប្រើប្រាស់ក្នុងដែលដោយដីចិត្តដែលតែត្រូវបានលើនេះ ។ ការបងបងខ្លួនដែល ដែលមិនអាជីវិសទេ ដោយបានសម្រេចតុលាបំណុល អាជីវិសយើងច្បាស់ នៅបានព្រោះប្រាសាយកណ្តាលនៃប្រាសាយបាត់ពុន ដែលជានិមិត្តរបានភ្នំពេជសម្រួល និមិត្តរបានភ្នំពេជសម្រួល និងប្រាសាយបាត់បុរី (Barabudur) ដែល ស្ថានបក្សករបានបិទបានព្រោះដោយចេនការនូវក្រោចចំណាក់បង្ហាញពីដីភាពស្ថានព្រោះ នៅ ទិន្នន័យនៃព្រោះ។

ប្រើបាលដីចក្ខុងគិតនេះដើរ ដែលស្ថានបក្សករនៃខ្លួននាក់ជាអូរបនាគារ ត្រូវ កម្ពុជា ដែលដីមិនមែនអីណានៅព្រះតែលី ។ សត្វទាំងនេះ និងមកលេងកំសាន្តជាតីកញ្ញាប់នៅ ចំង់ភ្នំពេជសម្រួល នៅបានដីជាក់ពេងចិត្តខាងក្រោម មានកំពេងចិត្តខាងកុងមួយឡើត្រូវបង្វី មានក្រោចចំណាក់ដីចំណាក់ដីដើរ បុរីត្រូវបានជាក់ចាំងនៅរោងរាយការ ដែលមានអាជារៈ ការ សារការ ដោយសារមានរោងរាយចិត្តឱ្យជើរដូច និងបញ្ហាប្រាសាយដីមុនត្រូវចេច ។ រូបចំណាក់ ខាងក្នុងដែលមិនយើងយើត្រូវតែឱ្យការ ដែលតែងមកកំសាន្តជាតីកញ្ញាប់នៅ ចំង់ភ្នំពេជសម្រួលខាងព្រោះ។ នេះគឺជាកំសិតិវិធីដែលអាជីវិសការបានបាន¹¹ (Voilà ce qui est extrêmement probable) ។ ដីផ្លូវការរបៀប្រាធិការជាក់ទៅក្នុងដែលព្រោះប្រាសាយ

¹¹ L'hypothèse est Dr. F.D.K. Bosch ancien chef du service archéo; logique des Indes Néerlandaises.

សិល្បក ខ្លួនបានយកដោងទៅមួយទៅសង្គគិតិលើដោងមួយឡើងដើម្បីបំពាក់ ដូចដែលយើង
បានយើងព្យាយេវប្រាសាមបាត់ទ ។

នៅក្នុងប្រាសាម បុរ៉ែកុង “កុំណុល” នៃខែក្រែងនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ដែលមានសរស់ចា
ភីនេះជាអាមីក្សីសកលលោក: បានឱ្យមួយនៃសកលលោកបំព្យូញតុចា (microcosme)
ដាកសុសាទរៀងពីរឡើង តីមហាសារ និងកំពើងអំពីច្បាស់ ពួមជូនិត្យសកលលោក ដែលទាំងអាយ
ជាយសាមភ្លោះ និងកំពើង កំណាមពុំស្តីក្រុមួយចាត់: “តីជាមីក្រែងមួយពួមជូនិត្យដោយ
កសិល្បធម៌ដែងដូចមហាសារ និងកំពើងដីដែងដូចតីរពួមជូនិត្យព្រះរាជរដ្ឋដីដែង ។
ប្រព័ណិក នេះគឺវិនិន៍នៅរាបូលដែលនូលអង្គរដោយព្រះនានដឹងឱ្យនៅទី ៧ ដែល
សិល្បាតីក បស់ព្រះអង្គរនៅតាមប្រឈមទាំងប្រាំ និងកំពើងអង្គរទាំងប្រាំបំពើងនេះ
នៅនិងដូរកំដែលពួមជូនិត្យសកលលោក និងកសិល្បធម៌នៃខែក្រែង តីជាមីក្រែង ជាមីក្រែង
មានកំពុលទៅ ផលវរកាស ហើយកសិល្បធម៌មានដោរោះផលស្ថានកុងនានា: កុំដឹងដីនេះ
នេះ (ជួយតី) និងមហាសារជួយដីនេះ (ជួយសិទ្ធិ) បានកសាងដោយព្រះរាជាណាចក្រនេះ
ដោយព្រាប់តាមប្រឈម នៃដូច្នែលដីម៉ែង ។

ចំពោះបច្ចុប្បន្ននេះ កុំពោះដែលជាមីក្រែងនៃសម្រាយទៅនឹងបំពុំមានកំពើង ពីមានកសិល្ប
ធម៌ បុំនិនសន្តិតិចកុំចង្វាយសកលលោកដែលបំព្យូញតុចា (microcosme) ពីព្រះនោះថ្មី
ព្រះពុទិធីរាជាណាចក្រកម្ពុជាប្រាក្សាគ្រឹះមហាក្សត្រដើម្បីឡើងដោយវាងនៅក្នុងប្រទេសកម្ពុជា នៅពាន
ដីអង្គរព្រះអង្គរពួមជូនិត្យនៃខែក្រែង ដោយព្រាប់តាមប្រព័ណិកនៃព្រះរាជាណាចក្រដីម ដូចដែល
មាននៅក្នុងរឿងព្រោះវាត្រូវបានរាយក្រារព្រះមហាក្សត្រ ពួមជូនិត្យសម្រួលាយក្រោម ។

នៅក្នុងលោកបាតិវិរាយបិណ្ឌ បន្ទាត់ត្រាប់រាយមនុស្សលោក និងរាជិយោត ពីរាយ
ដោយព្រះពួនុជនុ ។ លោក បុលមុស (P Mus)⁽¹⁾ បានបង្ហាញថា ស្ថានបង្ហានដែលនានា
ដែលនូវដែកសិល្បធម៌ និងសំរាប់មនុស្សលោកនឹងទៅការនៃស្ថានព្រះរាជិយោត (ពីរាយដោយ
មីក្រែងរបស់ព្រះរាជា) នោះតីជាផ្នែនិនុ ។

⁽¹⁾ Angkor in the time of Jayavarman VII. Indian Art and letters. 1937.

នៅក្នុងប្រទេសនានានៃប្រព័ន្ធប្រជាសម្រាត (Extreme-Orient) គឺចិត្តជាន់ប្រទេសអណ្ឌា
និងចន្ទប្រជាធិបតេយ្យដូចខ្ពស់ប្រជាសាស្ត្រ និងលួនខ្លះលើមេយុ បុ ជីវិក
សម្រាប់ នូវការលេចបើបានអនុញ្ញាតប្រជាសាស្ត្រ ពីរហូតដល់ក្នុងប្រជាសាស្ត្រមានពីរដាមៗ។
ជាការពិនិភាស់ នូវចន្ទពីរដាមៗនេះ សំគាល់វិឱ្យគោរបស់ខ្លះនៅក្នុងអវកាស ដែលខ្លះ
ប្រាការបានចំណុចយកចោរការសាស្ត្របង្ហាញដែលនានានៃសងខាងក្រោម ដែលជានិមិត្តរបៀប
វិឱ្យគោរប់នេះទេ: នៅលើដែលដឹងដី។

រឿបគំនួនពួនសាស្ត្រនៃសម្រាប់នីមួយៗ គ្រប់បង្ហាញរបស់ពីព្រះពួនយាងចុះពីស្ថាននៃត្រូ
ពិនិងបន្ទាប់ពីបាននេសនាប្រាសពួនមាតា តាមដីលើរោម ប្រាក. និងកែវ បុន្យអកុង
អតិថិជនខ្លះបានលើក្នុង ន ពណិខោះ គឺត្រូវឱ្យក្រោតិអនុញ្ញាតឡើយ។

នៅអង្គរដែលគឺជាប្រាសាប្រព័ន្ធដែល និងប្រាសាបន្ទាយឆ្លាយដី សាន្តបង្ហាញដែលនានា
ដែលមានបាត់សំខាន់ដោយសារកំបែបតែបានការពិនិត្យនាវិរបស់អនុញ្ញាត និងគិតថាបាននិមិត្តរប
ដែលគ្រារោយយកចិត្តទុកដាក់ស្ម័គល់បន្ទាត់ឡើត។ ស្ថាននិមួយា មានខាងចុងនៅថ្ងៃទា
ចុលខំក្រោង ដែលនេះជាលក្ខណៈរួមនៃសាបពុកមួយនៅអាសី និងយកតាមបញ្ហាតិកម្មដែល
បានអធិប្បាយខាងដើមនៃជួរកន្លែង។

ទូទៅនៅក្រោងអង្គរដែលនៅក្នុងបន្ទាយបង្ហាញបានរួមចិត្តរបស់រាជរាជការ ការ
ប្រាប់រន្ត់ ហើយពួនចន្ទ គឺជាប្រាប់របស់ក្រោង។ ការបាក់របច្បោរក្រោចិត្តសាន្តមាននីយ
ដែលជាបាប់ ព្រះអង្គរនៅស្ថានលើដែលធ្វើការយកមានរបករាងឡើងនៅលើដីជាការសាររាជបុរី។
រួមបិទមាត្រពេលសង្គមចិត្តនៃខ្លួនខ្លួនដែលនិមិត្តរបិយមនៃសាន្តបង្ហាញដែលនានា
ស្ថានតិចប្រជាសាស្ត្រអូកជននឹងសង្គមចន្ទ។

បុន្ថែនៅមានរូបថ្វីនៅឡើត។ នៅតីរបច្ឆេទឡើត និងអសុរៈជាង្មោរបាត្រូខ្លះនានា នេះតែ
ឱ្យមជាតុបនិងជីសាមពុករបស់ជាងចំណាត់ការឡើយ។ រួមចិត្តបាក់នេះគឺជាការរួចរាល់ការយកមាន
នៅលើដែលដឹងដីនេះ នូវក្រោកចោរនៅរឿងក្រសមុទ្ធផិតជាប់ដីមួយកន្លែកកម្មមិត្ត។ ខ្លួននានាតីជាបា
ពីត្រសំរាប់ការយកខ្លះ និង អសុរៈបាត្រូបានឱ្យលប្បាសាបាយ៉ែនដែលជានិមិត្តរបៀប
នៅក្នុងប្រទេសនានានៃប្រព័ន្ធប្រជាសម្រាត។

ក្នុងនេះ ហើយ កសិលាឭីកទិជាមហាសារ ។ ដានចំណាក់ចោះជំរឿវារ៉ាវកសិលាឭីក-ត្បាវ-នាត ដើម្បី បង្កើតជាអេវកចាក្តៃសម្បត្រូទិកដោយ ។

គុងការកសាងប្រព័ន្ធគារបង្ហាញពីរឿងក្នុងសម្បត្រូទិកដោយនៅទ្វារនៅរាជបី ព្រះបាយ ដើម្បីនេះ ន អេវកមុនជូនអំពីខេះលក្ខណៈ ពីរឿងទីក្រោងនិងកសិលាឭីកពីទួរឱ្យ តិជាទិច្ចិកភាពនៅក្នុង និងមហាសារ ។ ម៉ារោងឡើត កវិន្មោះមហាក្សត្របានពិពណ៌នាលើរឿង នេះ ដោយប្រហែលឡើងការប្រយុទ្ធផល និងមហាសម្បត្រូនៃព្រះមហាក្សត្រ ដើម្បី ដំណឹងយកសុគម្ពស់ និងជូននេះ (Fortune et Victoire) បុច្ចោនឡើងការប្រហែល ប្រជុះ លោកសញ្ញិវារសនេះខាន់ខ្លួន ដែលព្រះមហាក្សត្រច្បាប់បង្កើលដើម្បីយកទិកអម្រិត នៃភាពសំបុរុយឡើង គិត្រោះបានដើម្បីនេះ ន ដែលប្រចាំដាមការពារជូននេះ (Jaya) បានរោងឡើងកំពើឡើងក្នុង ជូននេះ និងកសិលាឭីកមហាសារថា ជូនសិន្ទ ។ ដូចនេះ ការក្នុងសម្បត្រូទិកដោយគិតជាការបំពេញកិច្ចប្រពិបត្តិការ ដែលមានពួនិចលេងក្រោលដើម្បី ជាការបំរុងចំពោះជូននេះ និងភាពសុខឡើងនៃប្រទេស ។

ផ្លូវខ្ពស់អធិប្រាយរួចហើយថា ការតាមពន្លឺនូវជាយសាមបង្ហាញនៃភាគាត ដែលមាន តាមពីស.វ. ទិ ៤ មក គិតជាការប៉ុន្មានសំណងជាក្នុងលំអអាកាស នូវលក្ខណៈ ស្អាបគ្រកម្ម ។ បុន្ណែកុងពេលនេះ បុ ពេលមុន រូបអនុធមួន ដែលវិចិត្រករិខ្លួនបានឆ្លាក់ខាន់ខ្លួនបានចូលប្រព័ន្ធ មាននូយជាតាបន្ទាត់ពេកប៉ារោងមនុស្សលោកនិងស្អានឡែវា ។

ផ្លូវពីទួលអូកសម្រាតិខាងក្រោមប្រព័ន្ធ ហើយនាំអូកសម្រាតិនូវនាមកាត់កសិលាឭីក ប្រុសដែរតាមផ្លូវដើម្បីប៉ុន្មានរៀងរាល់ និងសន្និដ្ឋានរបស់ខ្លួន ផ្លូវពួនិចនូវ នៃស្អាបង្ហាញនៃ ដែនភាគាត នូវចន្ទុលេវដើម្បីរាយជាការនាមកាត់រាយភពពីរ ។

គុងការសិក្សាសិលិះខ្លួនរបស់ខ្លួន លោកស្រីដីកុវាយស៊ីមុយសា (Mme de Coral-Remusat)⁽¹⁾ បានបង្ហាញថា ជួងចូលនេះត្រូវមកពីរូល់មុខត្នូនាក់ចេញពីមាត ។

(1) Animaux fantastiques de l'Indochine, de l'Insulinde et de la Chine, Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1936.

មក គិតជាមេយោះត្រីសម្បទ្វាយប្រហែល មានខ្លួនដី ក្បាលត្រីហ្មមប ធ្លាត្រ និងចម្លាមសាត្រូវ
សីរីម ។ មានតំណាងលេតកុងរឿងវារិព្រៃងនាយ ។

នៅសម្រួលអង្គ ដោយសារអទូពលនៃសិរី ជាសង្គមច្បាស់ទីមន្ត្រាកំអនៅក្នុងដើរ
លើមាត្រាបន្ទូលេរ៉ាតែដោយមានមករប់របុទ្ធដេញច្បាស់ (divergentes) ។ នៅក្នុងករណី
ទាំងពីរនេះ ដឹងទូទីពីតាមភាពនូវដោយចិនាថាចំសង្ឃឹមព្រះនៅថ្មីកណ្តាលដឹងទូទី
នៃមានរូបព្រះព្រៃ និងលើជីវិក្បាលបី បុ និងតោមានក្បាលដាសវ្ថិចិន្ត (monstre) ដឹងលាតា
ការបង្ហាញអោយយើបានឱ្យកូពលនៃសិរី ជាតា ហើយនេះគិតបង្ហាញតុលិត្យាបានដោយសារ ទៅកិច្ច
ប្រតិបត្តិការបែបមន្ត្រាការតម និងដោយសារអនុធនុ ជាបន្ទាត់គ្នាប់រវាងអាណិធៗ និង
មនុស្សលោក ។

ការសិក្សាលើផ្លូវដែលជាតាតុនៃសាបក្សកម្ម និងក្បាច់សំខាន់ក្នុងការគុប្បនេងលំអ នា
រោយខ្លឹមយាយបន្ទិចបន្ទិចទៅលើអនុសីយនៃក្បាច់លំអដើរីនេរ៉ែតែដឹងលាត់យើបាន
ពីកណ្តាបនៅលើប្រាសាទីខ្មែរ ។

ថ្មីកណ្តាលនៃខែលជាលំដីរដែលស្ថិតនៅខាងមុខទូទៅ ខាងកែទៅត្រៃបរមាង
វិង លើខ្សែបន្ទាត់អក្សរទ្វារដីយ គិតមានអាកាសមានលំអនៅដោយរបក្រដុយ ដឹងលើក
ឡើងលើ ។ តាមពិតាកាយវិការនេះគិតាកាយវិការលើកម្រោះពន្លាអំពីសំភារៈស្រាល់
ដឹងលកេសាងនៅថ្មីកណ្តាលខែល ។ បិបើឃើងពិនិត្យជិតលូន់ទៅយើក្បាច់ចំណាក់នៃ
ប្រាសាមអង្គរវត្ថុ យើងយើបានព្រះរាជវិងទិន្នន័យទៅផ្តុកខាងលើនៃជាន់ចំណាក់ឡើងស្ថាមស្ថិ
និងស្ថាមនៅទាំងពន្លាអំពីរូប និងទ្រលើកឡើងដោយសារក្រុម បុត្រា ។ និង
បាច់សង្ឃឹមព្រះពន្លាអំពីរូប ដឹងសំរាប់ដើរបានព្រះពន្លា ទៅជាប្រះពន្លា
អំពូតលើរការស ដូចជាប្រះពន្លាខិត្ត ដឹងនេះជាបង្ហាញពីមនោគតិនៃខ្មែរបុរាណ។

ព្រះលាងនៅផ្លូវថ្មីប្រាសាទីប្រះខាង ខេត្តកំពង់ចំផ្តុកខាងលើនៃព្រះលាងជាលំដី
លំអនៅដោយរូបរាងស្ថិតី ។ និមិត្តូបនៃព្រោះលាងនេះបង្ហាញអោយយើបានចិន្ត គិតមាន

រចបោះនៃការទេរម្បយដើលបំផ្តាការជាយយក្សក្នុងភាពណី មានលក្ខណៈផ្ទុចធាតុបើងតាមសន្និ៍ខ្សែស្ថាបហង្រប៉ូរ ។ គេអាចនិយាយបានថា ព្រះពន្លាអីតិសវារៈ ស្រាលាភដើលសង្គ់នៅលើរូបហង្រដូចជាថែលគេយើងពាណិកព្យាបាប់នៅក្បារចំណាក់ ។

ទាំងអស់នេះ ពីមួនជាក្បាច់លំអសាមព្យាបាប់ដើលមានដើលបានលើដំណឹងប្រាសាទ ឡើយ ។ ក្បាច់ឡើងដើលគេឆ្លាក់ពីមួនមាន “ តិំលេករស់បុងសុំងខែ ” ។ អំណាច់នៅម្នាក់នៃទេរូបទាំងនេះ បានធ្វើប្រាសាទអាយុវជ្រាវិតិកសានសុត ។ រូបអប្បរាជដើលលំអង្វាប់ប្រាសាទអង្គរវត្ថុ ពីមួនសំរាប់តែលំអង្គរបុរិណាបាប់នៅក្បាច់ឡើងប្រាសាទអង្គរវត្ថុ មួនជាផ្លូវបសុំរូបអប្បរាជ ទាំងនេះគឺធ្វើអាយុវប្រាសាទនេះភាយទៅជាភាគរកឯងសានសុត ។ ផុំចុះនេះដែរ ក្បាច់ឡើងទាក់ទងនិងឡើងព្រៃង បុ ឡវិកថា ដើលគេឆ្លាក់នៅលើបោជាន និងប្រាសាទបន្ទាយឆ្លាន ។ តិំជាការយល់ត្រូវបំបាត់ជាមាស ដើលដើរដាក្បាច់ចំណាក់ទាំងនេះ មានតោលបំណងត្រីមទេសាករណាតាមបុរិណាបាប់នៅក្បាច់ឡើងប្រាសាទអង្គរវត្ថុ ។

ផុំចុះនេះដែរ រូបបង្កើមាមួយបានកសាងឡើងតាមក្សមខានត្រីមត្រូ សំរាប់ពិធីម្បយ ។ រូបបង្កើមាមួយគឺជាអាជិទេត ហើយក្បាច់ចំណាក់នៅឡើងព្រៃង បុ ឡវិកថាមាមួយ គឺដើម្បីធ្វើអាយុវប្រាសាទនោះមានជិតឡើង ។ ទម្រូវក្បាក់ដើលទៅ កាលណាកេត្តូបក្បាច់ចំណាក់ដើលគេឆ្លាក់យោងធម្មិតត្រីមត្រីបើយសិតនៅក្នុងដើលយើងមិនរាជទៅនៅលី និងមិនទៅដើលមនុស្សមិនអាចមិនយើង ។ ញ្ចាប់ចំណាក់នោះ ពីមួនគេឆ្លាក់ដើម្បីសប្បាយ បុ ដើម្បីសំណងសំរាប់សុវត្ថិកដនេះ បុន្តែតើដើម្បីយល់ដឹង និងបង្កើតសាននៅរោះលោកនៅលីដែលដី ។ ហើយគឺនេះរាជយល់បានអំពីក្បាច់ចំណាក់ប្រវត្តិសាស្ត្រនៃប្រាសាទ អង្គរវត្ថុ និងប្រាសាទបាយ៉ែន ពីព្រះថាបើប្រាសាទអង្គរវត្ថុជាថែតិយនៅព្រះបាយសុរីយវិនិន័យ ៩ ១ ដើលប្រើប្រាស់ជាប្រព័ន្ធដូច ការនាយករូបព្រះបាយសុរីយវិនិន័យ ៩ ១ នៅកណ្តាលប្រមាណម្នូលក្នុងក្បាច់ចំណាក់ប្រាសាទអង្គរវត្ថុ និងការនាយកពីជាមាកំការណែនាំ នៃជីវិតិរបស់ព្រះបាយ

ជិំយក្រុមទី នៅប្រាសាទាយន⁽¹⁾ គឺមានតាមបណ្តុះដឹងថ្លើដើរអាយប្រាសាទាគាំងពីនេះ
មានជិតរសវិកចិំង ដោយសារវត្ថុមានដាក់ស្អែង នៃព្រះមហាក្សត្រពីរព្រះអង្គនេះ ។

អំពីប្រាសាទាកាត់ពួកដឹលមានបុងស្អុគ្រសាត់ បានការអាយអូកទស្សនាមានការចាប់
អាមុណ្ឌឯកាយអ្វីក ។ ពួកទេសចរមានតិំតចាប្រាសាទេនេះជាស្ថានីយធម៌ក្រោមព្រៃង (une
sorte de station thermale) បុងដឹសភាពបុជាសំរាប់ធ្វើបុងដឹសក៍ ដឹម្បីព្រាតាល
ជម្លើដោយសារនៅប្រាសាទេនេះមានអាងទីក មានពេងទីកប្រាក (fontaine) ។ បុង គេហាន
ស្ថានចា អូកទស្សនាគាំងនោះមិនបានយល់ដល់ដីរាលើនិមិត្តបន្ថែមបានក្នុងប្រាសាទេនេះ
ដឹលបង្ហប់អាយអាធិកបញ្ជាផារីន ។

ប្រាសាទាកាត់ពួក ក្រុមបានទស្សាល់ការងារការស្រាវជ្រាវប្រាសាទេនេះបានក្រោមក្នុងប្រាសាទេ
ម្ខៃ ។ ទោះដោពីបាកយុងលាក់ដោយ កែបសកកម្មរបស់លោក ឌូដាតីឡារ៉ាក្រ (Doudart
de Lagrée) បានចូលទៅដល់ប្រាសាទាកាត់ពួក តាមប្រាសាទេដីខាងមួយគឺប្រាសាទេ
ព្រះខាង លោកប្រាកដស៊ូប្រានីត្រ (F. Garnier) បានសរស់នៅក្នុងស្រុវិគេដីរោង
ជ្រាវរុករក (Voyage d'Exploration) របស់លោកចា នៅខាងក្រោមឯក្រារ ប្រុងខាងលិច
តាមប្រទេពីតុមានប្រាសាទេទៅហើយនៅខាងដី អូកស្រុកបាននិយាយថាមានប្រាសាទេ
ម្ខយ គឺប្រាសាទេព្រះច្រោ (La résidence de Preacan) ដឹលនៅមិនឆ្លាយប៉ុក្រានពី
ប្រាសាទេព្រះច្រោ ផ្លូវចូលស្រុលតាមប្រុងខាងក្រោម ទៅដល់តាមមុខខាងលិច (face
ouest) យើងមិនបានយើងមួយរដឹងដឹម្បីដឹងចូលទៅខ្លួយ ។ រឿងនេះកើតឡើង
១៨៦៦ ។ សហសិរីអ្នករបស់លោក ឌូដាតីឡារ៉ាក្រ (Doudart de Lagrée) គឺលោក
លីដីឡាតាំ (Louis Delaporte) ដឹលជាអូកបង្កើតការស្រាវជ្រាវប្រាសាទេនេះទីនេះ
មិនមានការដឹកជញ្ជូនឡើងឡើយ ក្នុងការស្រាវជ្រាវប្រាសាទាកាត់ពួកទេ ក្នុងបេសកកម្មរបស់
លោកនៅ ១៨៧៣-១៨៧៤ បុងបង្កើតសហសិរីប៉ុក្រាន គឺលោក ហារុ (FARAUT)
បានការបង្ហារយកត្រួតប្រាសាទាបាន ។ យើងនឹងបង្ហារយកត្រួតប្រាសាទេនេះ លោក

(1) Voir G. Coedès Quelques suggestions sur la méthode à suivre pour interpréter les bas-reliefs de Banteay Chmar et de la galerie extérieure du Bayon dans le Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, 1932.

ជីឡាទីវេ (Delaporte) បានសរសរក្បែងអគ្គបទទំនាក់ទំនងដាម្ចាយសមាតមបណ្ឌិត សភា
ពិណិជ្ជិន (Société académique indochinoise) នៅឆ្នាំ ១៨៧៤ ក្រោមចំណែក
ដើម្បីថា ប្រាសាទីខ្លួនឱ្យឈុំសង្គមនិន្ទាន (Un temple Khmer voué au Nirvana)។
លោកបានពាណិជ្ជប្រាសាទនាក់តូចចាត់ កំន្លែងធ្វើសការបុជាតិសែសដែលនៅក្នុងនោះ
មានអារម្មណីក (Citerne) ប្រើនិងមានសភាពគុចិយាលស ហើយអារម្មណីកនៃបាក់ដូចជា
ធ្វើឡើងដើម្បីរាយការដឹងទី ។ របៀបប្រើបច្ចុប្បន្ននៃសការបុជាតិសែសដែលក្នុងផ្លូវ
សមរម្យរាលស ហើយគឺរាយការដឹងទីយាយដោយសង្គមបញ្ហា ប្រាសាទនាក់តូចចាត់នានារាយការដែងមួយ
រាបនិងដើម្បីក ដឹងទៅថែកញ្ញាលិមាននួងមួលមួយ ហើយនិងលោកបានសន្តិជាន
នៅឆ្នាំ ១៨៨០ ក្នុងសេវរោក ការធ្វើដីណើរនៅកម្ពុជា (Voyage au Cambodge) ថា
“តីច្បូរនេះទៅនាក់គិតសាលានាមីដែលជានិមិត្តូបន័យប្រាសាទនាក់តូច? តាមរឿងព្រៃងតាន
និងប្រាប់អាយុដឹងដែលយើងអារម្មណីកនិងក្រោមបុគ្គលិចង្រេងអំពីប្រាសាទទ រាបសទវត្ថុនេះឡើយ ។
បុគ្គលិចប្រែពេណីនៅវិនិន៍កំន្លែងបានធ្វើរាយការនៃប្រាសាទនាក់តូចចាត់ ចំពោះយុះ ប្រាសាទ
ព្រោះពាក្យនាក់តូចគិតពាក្យដែលនូរមកពីពាក្យនិន្ទាន ។ ដូចនេះគិតថាគុណភាពប្រាសាទនាក់តូច
សំរេចព្រះនិន្ទាន ដែលគេជាកំណើនប្រាសាទនេះ ។ ប្រាសាទនៅលើកោះកណ្តាលិខិតិជាន
និមិត្តូបន័យអនុន្ត (infini) និងមិនអាចទៅដែលបាន (inaccessible) ។ អ្នកគោរពបុជាតិដែល
ចង់ទៅការប្រាសាទនេះគ្រួសងារតត្រប់សេះ ដើម្បីជួរការពាក្យស៊ីប្រាសាទនាក់តូចចាត់
និងការធ្វើដីរបុជីរួយសនេះ តូរវិរាយក្របមិនស្រួលដែលការដើម្បីធ្វើរាយការនូវ
ព្រះស្ថាតជុំពាក្យស៊ីប្រាសាទនេះ និងមិនបានការដឹងទីសុក្រិតភាពជាន់ខ្ពស់ និងជំនាញ
ស្ថានិន្ទានជាបរិមធមុខ ដែលមានប្រាសាទនាក់តូចជាតំណាង” ។

ការខិតខំពន្លេតាមស្សន៍ នាមលើនេះ ដោយសំអារម្មណីបុគ្គលិចយ៉ាងគឺ ជល់
ប្រយោជន់នៃស្សន៍ទីក និងការសាកល្បងពន្លេអំពីប្រាសាទនេះ ដោយស្សន៍និមិត្តូប
និយមព្រះពុទ្ធសាស្ត្រ ។ បុគ្គលិចការពន្លេដូចជានេះ ជាការយល់ច្រឡូវខ្លាំងរាលស ។ លោក
ជីឡាទីវេ (DELAPORTE) បានយល់ច្រឡូវដើម្បីកស្តីសំលេង ដែលបន្ថីជាប្រជាពលរដ្ឋ
នៅមីនេះ អំពីយុះប្រាសាទ ។ ប្រាសាទនេះមិនមែនយុះប្រាសាទ ដែលមាននិយមចាត់ជាស្ថាន

ជុំទុកដារនេះទៅត្រូវបានសម្រេច (នាក់រុត្រូវ) ។ សម្រាតិកម្ពុជាដែលយកនឹង
សមីការនិរត្សុ-និញ្ញាង (Nirpone - Nirvâna) ពីព្រៃមគ្រូឡើយ ។

លោកម្មោ (Moura) បានសរស់នៅក្នុងសេវរោកព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា (Le Royaume du Cambodge) របស់លោកថា: “តីនៅកណ្តាលស្រែឱកខាងក្បែងដែលមាន
ខ្សែក្រើនប្រាសាយវាងមួលមានកំពស់ ៤៧ ពីលីខីក ។ ដើរីរិតចិត្តមួយគត់ដែលតែអាចចូលទៅ
ដល់ប្រាសាយស្ថិតនៅឯធម៌សាខាអេកិត ដែលមាននាក់ជាតិរមានក្រាលប្រើប្រាស់ នៅដែលឱកក្បែង
ស្រែ ហើយខ្លួននាក់រុត្រូវដើរីត្រូវ និងបង្កើតបានជាក្បែងកណ្តាល ។ ខ្សោយសារហេតុនេះហើយទីបែប
ប្រជាធិបទនេះបានបង្ហាញជាប្រាសាយនាក់រុត្សូវ” ។

អូកបន្ទូតិ៍លោក ម្មោ (Moura) ដែលជាមនុស្សសំខាន់ជាងគេ នៅក្បែងដីបាលនៃ
រាជាណាចក្របាល តីលោកអេដិនអាយុមីនីត្រូ (Etienne Aymonier) បានធ្វើការពិពណ៌នា
ឯធម៌នូវប្រព័ន្ធដែលមិនស្ថិតព្រៃមគ្រូ តីមានចំនួនស្រែឱកចំនួនប្រើប្រាស់
កណ្តាលមានវាងជាន់ងង់ ដែលតាមពិតជាភាសការណ៍ ។ ទោះជាយើងណាក់ដោយ កំការ
ពិពណ៌នាបានលោកអាយុមីនីត្រូ (Aymonier) បង្ហាញនៅការដំឡើនលើក្នុង ដោយនេះជាប់
គឺតិន្នន័យ ១ និងលបង្ហាញរបស់ប្រាសាយតុចមួយដែលមាន “ក្រាលមនុស្សជិះមួយអំពិប្លោក
មានមាត់ហាយើងជិះសំរាប់បង្ហូរឱក” ។

លោកលុយលោដីឡាសុងតិះយោ (Lunet de Lajonquièrē) បានសរស់នៅក្នុងភាគទី
៣ នៃបញ្ជីសារពិកណ្តូបុរាណប្រាសាយខ្សោយ ដោយទាត់ចោលសម្រិកម្ពុជាបានលោក
អាយុមីនីត្រូ (Aymonier) ហើយលោកកែការពិពណ៌នាថា: “ក្រាយពីបានដំឡើងច្បាត់
រូបគិននៅនឹងកន្លែងនោះ យើងទាត់ចោលការពិពណ៌នាបានលោកអាយុមីនីត្រូ
(Aymonier) ។ ដ្រឹងខាងក្រោមនៃស្រែឱកកណ្តាលពីមេនមានរាយរង្វង់ទេ តីរាយការពិច្ចិអំពិ
ប្បកក់ (grès) និងជាងឱរិច្ឆាក់មាន ៩៩៦ ត្បូវដើរមាន៩៧៩ ៩៨០៨ និង មាន
ប្រាសាយតុចិះ គ្រប់ិសទាំង ៤ ។ នៅប្រាសាយតុចមានកែត មានក្រាលមនុស្សតាក់មកដុ
មាត់ហាន់ កំពស់០.៦៦៤ នៅប្រាសាយតុចមានដើរដែលមានក្រាលដីដែលមាន ប្រមេងរៀប

ឡើងនឹង និងនៅប្រាសាមគ្រឹះទៅកាន់មានកំណត់ស្ថាតានអ្នដែលនាំរោយយើងស្ថាត់ឡើយ។

នៅឆ្នាំ ១៩១១ ពេលណាកលូយណាផីច្បាសុងតិច ហើយពួមស្ថាត់នៃបស់ណាកលូយនូវបាល សំណាកទិន្នន័យ គឺក្រាលមនុស្សនៅប្រាសាមខាងកើត និងក្រាលដីនៅប្រាសាមគ្រឹះទៅកាន់មានជីថាមីនិង។ លុះដែលឆ្នាំបានចាប់ ពីខែឧសភា ឆ្នាំ ១៩១២ ណាក J-de Mecquenem ដែលនេះរាយចារជាតាមអ្នកមនុលខុសត្រូវដីនៃសណ្ឌាក J-Commaille អភិវឌ្ឍអង្គរបានទាំងឡើង មែនមិនប្រាសាមនាក់ត្រូវទេ ណាក J- de Mecquenem បានរកដើរក្នុងក្បាលមួយឡើត គឺក្រាលទីធម៌ ជាក្រាលលេះ នៅប្រាសាមគ្រឹះទៅខាងលិច។ ការរកដើរក្នុងក្បាលមួយឡើង នាំរោយខ្ពុសទៅកាន់មាន គឺនិតលើកសមតិកម្ពុជានឹងអតិថិជនប្រាសាមនាក់ត្រូវ។ ខ្ពុសរសររាយការណ៍នេះ ជិះណើរមស្សនកចិត្តបស់ខ្ពុសក្នុងព្រឹកបត្តិតាមាតារការងារ (Bulletin de l'Ecole Française) ឆ្នាំ ១៩១២ ថា: “ខ្ពុសកំលើងស្រាវជ្រាវនៃរកិច្ចិនិត្តូបសាបត្រកម្ម អំពីការកូរសម្បទ្រ ឬកដោះនៅប្រាសាមនាក់ត្រូវ។ មហាសម្បទ្រ គឺ ជាស្រែប៊ិកកណ្តាល និងក្នុងមេរី គឺជីវិតមួល ដែលនៅពីលើកតូលមានប្រាសាមខ្លួនដីសល់ព្រះវិស្សី។ នាក់ទាំងពីរគឺ នាក់វាសុកិបើយ និងក្រាលទាំងបីគឺ ព្រឹក (ceti). ដីរឿងវិញ និងសេះខ្លួយប្រវិទ្យា (Ucchaihcravas)។ ប្រហែលការដឹករកនៅប្រាសាមគ្រឹះទៅខាងក្រោម និងនៅក្នុងប្រជាធិបតេយ្យ នាក់រោយបានការណ៍ក្នុងការងារ (Loius Finot) និងណាកវិចម៉ែរប្រាសាម (V. Goloubew) និងលើកសំនើក្នុងការពន្លេលើព្រឹកឡើត ដែលព្រឹកគឺជារឿង។

បុន្ណែក្បាយមក ខ្ពុសជាសមុទ្ធកម្ពុជាបស់ខាងលើនេះខ្ពស់ទាំងស្រុង ពីប្រព័ន្ធប្រាសាម កណ្តាលលើកម្ពុជានឹងអតិថិជនបំព្រះវិស្សីទេ ក្បាលដែលបានរកដើរក្នុងក្បាលមួយឡើង នៅប្រាសាមនៅក្នុងរឿងមេរីកដោ ក្នុងសម្បទ្រឬឯកដោះឡើយ។ ការយល់ខ្ពស់បំបាត់នេះដោយសារខ្ពុស ពន្លេលើបំកប់ខ្ពស់ នៅវិធីរបស់ខ្ពុសព្រឹកគ្រឹក ។ ខ្ពស់ដីសិរិយាទាមដែលបានបង្ហាញឡើត ដោយសារវិធីនេះ នាំរោយណាករឿងប្រើប្រាស់ (Loius Finot) និងណាកវិចម៉ែរប្រាសាម (V. Goloubew) និងលើកសំនើក្នុងការពន្លេលើព្រឹកឡើត ដែលព្រឹកគឺជារឿង។

អនុបទដែលណាកទាំងពីរបានដូរូបរាយមានរយៈថា និមិត្តូបនិយមនៃប្រាសាម នាក់ត្រូវ និងចុះផ្សាយនៅក្នុង ព្រឹកឬបត្តិនៃសាមាតារការងារ (B.E.F) នៅឆ្នាំ ១៩១៣។

នៅសម្រាប់លោកស្តីហើយ (Louis Finot) បានបន្លាការសិក្សាលើពីធីគោរពពីសត្វ
លោកស្តី: (le culte de Lokeçvara) នៅអណ្ឌិតដែលបានបញ្ចប់អនុបន្ទាន់ហាមួយ
ហើយនឹងហេដូមួយមានចំណាំដើម្បីខាងលើនេះ នៅកុងស្សែវកោការសិក្សាអាស៊ី
(Etudes asiatiques) ដែលហេដូមួយនៅឆ្នាំ ១៩២៤ នូវពិធីបុណ្យខ្លួនបៃកទេ ២៥ ថ្ងៃ
កំណើនសាលាថាមវ៉ាង (25°-anniversaire de l'Ecole Française) ។ និមួយអំពីនេះ
ដែលជំសណ្ឌិតនៅប្រាសាកណ្ឌាល់នៃប្រាសាខានតិច មានរូបចំណាក់នៅពីលីឡាបព្យាល់
លោកស្តីហើយ និងលោកវិចំពូរហ្សាត់លីឡាបព្យាល់បេរី បានសរសេរថា វុបនោះដាច់ច្បាបព្រះវិស្វ ។
យើងដើរបានដោយការសង្គមដែលបានធ្វើឡើងប្រាសាខានតិច ការដឹកការាយដែលបានធ្វើឡើងប្រាសាខាន
តិច ដោយលោក ហាឡីម៉ាសាល (H. Marchal) បាននាំឱ្យលោករកយើងពីរប
ព្រះពោធិ៍សត្វ លោកស្តី: ដែលស្ថិតនៅនឹងដូងសក់ដើរកាមុខនៃព្រះពុទ្ធរប ។
ព្រះពោធិ៍សត្វត្រូវបានស្រួលកោត កោតនៃកណ្ឌូបស់ព្រះពោធិ៍សត្វលោកស្តី: និងនៅដែល
ដែលបានការសង្គមជប់ (កោតនៃកណ្ឌូយេរោត) ។ នៅនឹងដូងខាងចុង និងនៅនឹងហោងនៃ
ប្រាសាខានតិចកែងរូបព្រះពោធិ៍សត្វដោយ និងមានរូបព្រះពោធិ៍សត្វដើរបព្យាល់
ទៅប៉ុជាផ្ទៃនៃពុមានកោតនៃកណ្ឌូដោយ កំតែអាចស្អាល់បានពោធិ៍សត្វលោកស្តីដោយ
ដោយសារមានមួកមួលនៃក្រួចខូស (Cylindrique) កំងដ្ឋានភាក់លីព្រះកែស និងស្អាត និង
កាយវិការជម្រូត លាត្រះហស្ឋន៍ខាងមុខ ដើម្បីអភិវឌ្ឍន៍ ដល់បរិស៉ា (កាយវិការ
អភិវឌ្ឍន៍) ។

ការរកយើងពីរបុណ្យយេរោតនៅឆ្នាំ ១៩២៤ ដោយលោកហាឡីម៉ាសាល (H. Marchal)
នៅប្រាសាខានតិច គិត្យាលគោរ ដែលជាសត្វត្រូវមិនមាននៅកុងដើរកូសមុខព្រៃកដោយ
ស្អាត ។

លោកស្តីហើយ និងវិចំពូរហ្សាត់លីឡាបព្យាល់បេរីថា : ឥឡូវព្រះពុទ្ធសាស្ត្រ បញ្ជាក់ថានៅ
គំបងក្នុងហោងពាត់ ស្រែសក្រារ់ដើម្បីដែលព្រះពុទ្ធ ព្រះពោធិ៍សត្វ ព្រះអរហត្ថ និងពួកបុស
និងនៅក្នុងផ្ទុក មានដំប្បៃថា ស្រែអវត្តស្រែ: (អនោតត្រូស្រែ) ។ ស្រែនេះបានដូលកំណើន

ដែលទទួលបានដោយចេញពីមុខចាំងទៅនៃប្រាសាយតាមមាត្រា សត្វ តោ សត្វជីវិ សត្វសេះ និងសត្វគោ។

សម្បតិកម្មដែលចាប់ព្រះវិកទៅព្រះសាសនាកាត់ពីនាស្រេអនវត្ថុ: មានការអេរាងពីក្រោកដៃនៅក្នុងអគ្គបច្ចនបស់បុរីយេកិចិនឈួញៗ ហើយនៅក្នុង (Hiuan -tsang) អំពី ប្រភពទីក្រោក ដែលស្តីត្រឡប់ដើម្បីនគររាជក្រឹតា (Rājagṛīha)¹⁰។ លោកស្រីសាបាយូយ លីយោង (Stanislas Julien) បានបកថ្មប្រចាំថ្ងៃ: 「នៅខាងលិចច្បារខាងជើងនៃទីក្រោកដែល ពីរដីរឿង ដោយផ្លូវក្នុងគ្របាលាការបុរាណ (Koucāgāra poura) មានគីម្បួយឈ្មោះ ពីពួក្យ (Pi-pou-lo) (Vipoula) ។ អូកស្រកទៅឱ្យនោះបាននិយាយថា: នៅខាងជើងនៃ ដាយខាងទីនៅ (au nord des bords sud-ouest) នៃផ្លូវក្នុង កាលពីយូរឈងបើយានប្រភព ទីក្រោកចំនួន ៥០០ ហើយបច្ចុប្បន្ននេះសល់ប្រើបាលនៅតាម ដប់បុណ្យៗ បុន្ទែនីមួយៗ មាន ទីក្រោកដ៏កុងខ្លះទៀតមានទីក្រោកខាងលើ ត្រានប្រភពណាម្បយដែលមានទីក្រោកទេ។ ប្រភពទាំងនេះ បានចេញពីស្រេអនវត្ថុ ដែលនៅខាងត្បូងគីម្បួយឈ្មោះពីរដីរឿង និងបុរាណក្រោមដីរបុណ្យដែលទីនេះ។ ទីក្រោកប្រភពទាំងនេះជាដ្ឋានឈួញ និងបិសុស្តីបើយាសាធារណីជួចទីក្រោកស្រេអនវត្ថុ ៥០០ (Sic) ។ អណ្តាត់តើងក្រោមដីបាននេះសម្រាតស្រេអនវត្ថុកំណើនទីក្រោកទាំងនេះ។ នៅត្រប់ប្រភព ទីក្រោកដែលបុរាណចេញ គេបានដើរកំបងឱ្យក្រោចចំណាក់ ដែលខ្លះជាក្រោលពោ ឬ ក្រោលដែរ កនិងខ្លះ គេបានធ្វើបំបាត់បង្គរីកអំពីពួក្យ (Suspensus) សំបែបង្គរីក។ នៅ ខាងក្រោមបានធ្វើអាយអីអាយអីពីច្បាប់ដើម្បីទូលាមុស្សរួមកីត្របំនិលិមិកជនការយ។ អូក ដឹងវិនិ ហកាយពីបានមុជីកនេះហើយកីជាស្រេស្អីយ។

“គេមិនអាចអារពិតណិតឡេះ ដោយមិនបាននឹកយើង ដល់ប្រាសាយទាត់នូវ
ដែលមានលក្ខណៈជួចប្រភពទីក្រុងនៃនគរាណធ្វើឯ (Rājagrīha) ប្រហបដោយភាពពុក
សកិស្សទី នៃស្រែអនវគ្គ៻ះ និងផ្លូវព្យាបាលអូរអងមីបានជាសេស្សើយដែននាកាប់ដុត ។
ហើយទាំងអស់ឡេះ ធ្វើឱ្យមានអារម្មណីជាអ្នក ។ គេបានស្ថាល់នូវចំណូលចិត្តរបស់

¹³ Capital du Royaume hindoue de Magadha au VIIe siècle.

ជនជាតិអណ្ឌ និងជនជាតិខេសហុចិនគឺដឹងទាការនេះបញ្ចាំង "ប្រពិពីម៉ា" (pratibimba)។ ការបង្ហាញពីមិត្តូបនៃវិទ្យាបន្ទីរដើម្បីកិត្តប្រកាស ប្រមេណីទាន គឺជាគោលការណ៍ដិតស្តីផ្ទះ នៅក្នុង ស្ថាបត្យកម្ម ហិណ្ឌ និងប្រិហែលដូចជា គេហទេសាយនៅភាគខាងជើងនៃរាជធានីនៃ ប្រទេសកម្ពុជា ដូចជាដែលធ្វើឡើងនៅកាលដើរដីការណានីនៃប្រទេសកម្ពុជា ។

ការបកប្រាយអំពីប្រែបត្រួត និងប្រាសាយដើលជាតាតុជូន្ទុតាន់ប្រាសាយនាគាត់នូវ បាន បង្ហាញយ៉ាងជាក់ច្រោយនៅក្នុងសិលាប់វិកសំស្តីនៃប្រាសាយប្រព័ន្ធដាន់ថា ប្រាសាយនាគាត់នូវ គឺជាគក់ដែលប្រើប្រាស់ខ្លួនខ្ពួម មានសាក់ណាកាតជាយសារស្រែំវិកសំរាប់ជុសលាយជីវិះ ការយសាសនីកដង ដើលបានមកដើម្បីនេះ ហើយប្រើប្រាស់ខ្លួនដើម្បីផ្តល់បានសារនៃ ជីវិត" ។

គឺគិតបសស្ថាបនីកម្រោងអន្តរ គឺការរៀបចំខ្លួនក្នុងរោងចាយបានលើត្រចេង និងគុប ឡើងប្រាសាយ ហើយគឺនឹងគោរពឱយកម្មនេះទទួលបានពីស្ថានលើ ពីអាមិះតែជាយ មន្ត្រីជូនការ ដើលគោលបំណងមិនត្រឹមទៅដើលប្រយោជន៍ ប្រសាក់ណាកាតបុណ្ណាប់ ។ សំរាប់មនុស្សខ្លួនបុរាណ ស្ថាបត្យកម្ម និងការគុបុបនៃអគិដាការាសំរាប់សំដែងចេញ ទូទៅការពិសេសមុន្តូវរាងមនុស្ស និងខែវិវាទ វារះពិភពលោក និងខែវិវាទ ។ សមិទ្ធភាពអស់នេះ គឺរូបភាព ការនេះបញ្ចាំងដើលគោរពឱយសំគ្រួល ដើម្បីជួយជាអគិតត្រឹមបសខ្លួន ។ នៅ គោលល្អបសមនុស្សខ្លួនធ្វើយ៉ាងណាយដើម្បី រោងចាយកាតសិល្បៈដើលមានសំរាប់បិន្តិការងារក្នុងបុណ្យទានខាងសាសនា ភាគយេជាកសាងខ្លួនដើលជាសកលលោកបញ្ចួលទូទៅ (microcosme) និង ប្រាសាយប្រាសាយ ដើលជាក្នុងជាយមានចំណាំជម្លើជាតិខ្លួនប្រពិបត្តិសិល្បៈ បាន និងប្រាសាយប្រាសាយលើតែខ្លះ ។ ជាការពិតណាស់ដើលមនុស្សខ្លួនមានប្រព័ន្ធបិន្តិការ ដើម្បីបានប្រកតមកពីសណ្ឌាប់ប្រព័ន្ធដូចក្នុងការធ្វើត្រាប់បាយ ។ ផ្សេងៗខ្លួន នៅប្រវេសណណូបានធ្វើពីប្រាសាយដើម្បីប្រាសាយប្រាសាយជាការងារដើងប្រួល (pyramide) ហើយប្រាសាយ ៥ ពំរៀបជាប្រាសាយ ៥ នៅសងខាង និងប្រាសាយ ១ នៅចំកណ្ឌាល (quinconce) ។ ដើម្បីដើល មានលក្ខណៈពិសេសនៃស្ថាបត្យកម្មខ្លួននេះ គឺជាការរកយើងប្រាសាយដើម្បីជានិមិត្តូបនៃប្រាសាយក្នុង ដើលតំណាងក្នុងមួរមានគំរូលប្រាំ ។ នៅមួរដើម្បីកាលព្រមខាងក្រោមវីនិនិ ៧ ពីចាន់មានគិត

យកស្ថាមមានបង្ហាញដែនទាន ដើម្បីជានិមិត្តន៍ទៅការក្រសមុទ្ធផីកដោះឆេ ពុំទាន់មានតំនិត
យកប្រាស់កណ្តាលនៃប្រាស់ ដោយព្រះរបៀបនៃព្រះរាជាដើម្បីបង្ហាញពួកគូមហិច្ចិនូវបស
ព្រះអង្គម្ពីយ។

ប្រាសាមអង្គរវត្ថុលោងបង្ហាញរាជធានីកំពង់តូនិយម (Classique) ហើយ
ប្រាសាមបាយ៉ែនមានលក្ខណៈប្រជាមិយម។ អូកខេសចរចូលមេក្នុងប្រាសាមអង្គរវត្ថុ
ដូចជាទូលក្នុងប្រាសាមតំកែលសព្វព្រះបាលស្ស្រីនឹងទី ២ ដែលមានព្រះមេរណាមានថា បរម
វិស្សិលាក។ គេបានយើប្រាសាមនេះមានលក្ខណៈជានិមានស្សី ដែលចំនួនជាបាក្សំមេរ
មានកំពុលប្រាំមានក្រាថចំណាក់ជានូបអប្បរា (Apsaras) មានក្រាថរឿងទាក់ទងនឹង
ព្រះវិស្សិ និងព្រះរបៀបនៃព្រះរាជាណាមក្ខណៈរាជធានី។

ជាលេចក្តីស្និដ្ឋាន ទស្សន៍: សិល្បៈ: ដើម្បីសិល្បៈ: និមិត្តរបនិយមស្ថាបត្រកម្ម និង
ការគុបដែងលំអ នៃមនុស្សខ្ពស់បុរាណាបានធ្វើអោយប្រាសាមខ្ពស់ក្រាយបេតិកកណ្តាលសិល្បៈ
នៃមនុស្សជាធីសិល្បៈល្អាច្បាស់។

សាស្ត្រិកជីវិតនៃប្រាស់និងប្រយោជន៍

ព្រោសាទាយនទៅអង្គរជាំដារព្រោសាទាមានភាពិកចំណាំ ដែលបានចោរបញ្ហាជាប្រើ
ចំពោះបុរាណវិទ្យា បញ្ហាជាន់នេះមានចំណើយជាប្រើប្រាស់ដែលស្របតាមខ្លះ និងប្រើប្រាស់ជាមុន
ដូចគ្នា ការស្រាវជ្រាវនៅក្នុងរយៈកាលអនុក្រាយនេះមានការកិចចំនៃក្រោលង និង
អាជីវការកែសរិលការយុទ្ធឌីជាមុនបុរាណវិទ្យាដាក់អូកទេសចរ។

ព្រះសាខាបាយ៍នមានរាជីកចាំងដោយសារប្រាសាទេះមានបុងសុទស្សាត្រ. មានឯក្រាមត្រួតអរណុញ្ញ មានថែងជីត មានក្រាថចំណាក់ដែលកែវិនុខ្លះមិនអាចពន្លេលំបានមានចំណាក់យ៉ាងរៀងរាល់មានបិទិយា មានការគុប្បិនុចំនោះដោយត្រូវប្រាក់ដែលមានឯកការដឹងទិញក្នុងប្រវត្តិសិល្បៈ។

យើង ប្រាសាទាយ៉ាន ដាកទីនឹងមួយដែលមិនអាចយល់បាន ប្រកបដោយត្រោះថ្ងៃក បុន្តែ
ជូយទៅវិញមានភាពខ្សោះរាត និងជាប្រពេមានិយមពិសេសអស្សាយ” ។

ជាការពិតណាស់ មានព្រៃណីក្រាសំដើរបន្ថែមពីលេខាមិកចាន់នៃប្រាសាទាយ៉ាន
ឡើង ដូចជានូវបានយើងព្យាល់និងអីកូកលើកីឡូយប្រហែលសាមាសិបត្រាំឆ្នាំមួន ។ លោក
Pierre Loti បានបន្លឹងថា : “ប្រាសាទាយ៉ានគ្របដែលបំផោយកូនយើងឡើង និងវាយឱ្យយើង
រយៈដោយ ។ គេគ្រឿងឱ្យការដោយប្រចាំពីរឯកជាមួយប្រាសាទាយ៉ាន ។ ព្រៃណីវិត្តុរួចរាល់
យើងដែកនាន់តាមប្រចាំនីង បំបួនចំណ្ហាប្រាសាទាយ៉ានពីក្រោម រហូតដល់កំពុល
ប្រាសាទាយ៉ាន ។ នេះគឺជាទូរ ។ ជាប្រស ដូចជាសកដែលប្របដុយបំមុខរាប់ពាន់...” ។

ការវិភាគរបស់លោកកុំដែ (Comaille) គឺការបំណ្ហានព្រៃណីប្រាសាទាយ៉ាន បានរាយ
អាយុយើងព្យាប្រាសាទាតាមប្រពេល ដែលនាំដោយលោកកុំដែសង្គមកិត្តិប្រពេមានិយម
នៃតេជិនអាណាពីរីបានថាគារមិកចាន់ប្រចាំពីរបានរកយើងព្យាល់ឡើយ ។ ចំណោះដឹងជាកំណត់
អំពី ប្រាសាទាយ៉ានចោរជាបញ្ហាសាម ដែលមិនធ្លាប់មានពីមួនមក ។

លោកហីរីម៉ាសាល (Henri Marchal) ដែលបានរសទៅមីលប្រាំឆ្នាំ ក្នុងភាពស្តីពួសុាល
ប្រចាំថ្ងៃជាមួយប្រាសាទ ឬសរស់រកឯងស្អាត់ ឬត្រួលសក៍សាបត្រកម្មនៃប្រាសាទ
ទាន់ភ្នាយទៅអង្គរ (Guide archéologique aux Temples d'Angkor) ថា : “សំណង់
សិមស៊ស បង្ហាញនូវឯកភាពប្រាំឆ្នាំកំដើរជាកំពុលកុំព្យូទ័រក និងធ្វើដោយស្អាត់ដែលទុស្ស ។
សំណង់នេះដូចជាសុគ្រសាល តើគ្រូរដោយចាប់អារម្មណីយោងខ្លួនឯងណាស់ ។ បើយើងដើរ
កំសាន្តទៅពេលយប់មានព្រះមេប្រាសាទពីរបានបុរី នៅវាត្រូកាលដែលស្រលេខ្លានពក នោះយើង
មានមនោសពេញនូវជាកំណុំដើរឯកស្រួលប្រាសាទទៅពីរកពម្ពយដោយឡើងឡើត ។ តើជាប្រាសាទដែលស្អាបនាគារដោយស្អាត់នៃប្រពេល ដែលយើងពីយើង និងមានបញ្ហាតិកម្មជូយពី
យើង ។ គេអាចដើរឯកស្រួលប្រាសាទពីរបានព្រះអ្នកដើរជាកសាងប្រាសាទមួយ
ដើម្បីចង់ដែលប្រពេលរាជប្រចាំព្រះអង្គ ដែលយុបអភិសេកជាមួយនានាតារ ហើយប្រាសាទ
នោះដូចប្រាសាទដែលប្រពេលរាជប្រចាំព្រះអង្គជាន់ស្អានសុទិ ។

"អាជីកចំង" នៃប្រាសាទាយ៉ាងម្ខែនដីផ្លូវ និងស្តីពីកងរាលើនឹងសាបអ្នកប្រារ៉ា
ប្រារ៉ាស្ថាបត្រកម្ម ។ ដោយការទុកដាក់រាលើជីវិតណាមផ្លូវដីលំបាត និងពារពេញដោយគ្រោះ
ខ្ញុក ដីលំបាតក្រោរដ្ឋានមករហូលិព្យសង្គមភាព ។ អាជីកចំងនៃប្រាសាទាយ៉ាងកំបាន
លេចចេញនូវតីបន្ទីចម្លង ។ ពីភាពងិត ។ ប្រាសាទេះជាមជ្ឈមណ្ឌលអាជីកចំងនៃ
ចក្រកតខ្លួន ដូចជាសំគាល់នូវមជ្ឈមណ្ឌលនៃរាជធានីក្រោងអង្គរ ។

គេបានដឹងថាប្រាសាទាយ៉ាងស្តីពីនៅចំណុចដីប្រាក់នៃបន្ទាត់ត្រូវរបស់ការ ដីលមាន
ព្រៃងជាកំពងអង្គរ ។ នេះជាចំណុចកណ្តាលនៃរាជរដ្ឋីមាត្រា ។ បុន្ណែនេះ ជាយុវណាស់មក
ហើយ ដីលេខិតនាន់ដឹង ។ រហូតដល់ឆ្នាំ ១៩០៨ ដីនេះនៃក្រោមប្រាសាទេនៃអង្គរ គឺ
តាមពីជីលើរុករក (Voyage d'exploration) របស់លោក Doudart de Lagrè និង
លោក Francis Garnier (1873) រហូតដល់លោក Aymonier (1800) ដោយនូវការត
តាមការងាររបស់ លោក Fournereau (1800) និងលោក Tissandier (1893) ។ ដីនេះ
តាមនេះ ចំណុចធម្មយោះមួយលើស បុ ឬ ឯុទ្ធបន្ទូច ហើយកំណត់ទីតាំង ប្រាសាទេ
បាយនៅក្នុង ឯធមាត្រី នៃចំណុចកណ្តាលរបស់ខ្លួន ដីលេខិតតាមរបស់ប្រាសាទាចាន់
បុ ប្រាសាទេ គិតមានភាគាស ។ ការខេសនូវនេះ អាចអនុគ្រោះរោងបាន ដោយសារ
ថ្វូក្រាស់នៃអង្គរ មុនការកាប់ឆ្នាពបស់សាធារណរាជការ (Ecole Francaise) ចាប់ពីឆ្នាំ
១៩០៨ គឺជាល្អដឹង ប្រទេសសៀវភៅបានយកខេត្តភាគខាងលិចនៃប្រទេសកម្ពុជា ។

ឆ្នាំ ១៩០៨ លោកអនុសេវីហីយេតីវាក់តិលោក បុរាណ (Buat) និងលោក ឱយហ្រ
(Ducret) បានមួយលក្ខាល់ទីតាំងពីប្រាកដនៃប្រាសាទាយ៉ាង ។ ប្រាសាទេនេះស្តីពីនៅ
ចំណុចកណ្តាលខ្លួន មានសារៈសំខាន់ពិសេស មានមោននភាពជាប្រាសាទេកណ្តាល និងមានទ្វារ
ចំខិះបន្ទាត់នៅកំពងដីលេខិតនៃរចនាបច្ចុប្បន្ន និងលំអង់ដោយរូបភាពមនុស្សមានចំនួនមួយ
ដូចទីក្រុង ។

ដីនេះដឹងជានាមបានបានៗបុរាណដោយលោក ដីម្បារី (Delaporte) ឆ្នាំ ១៨៨០ ក្នុង
សេវវគ្គការនៃប្រទេសកម្ពុជា (Voyage au Cambodge) ពីក្នុងបន្ទីច បុន្ណែនេះទី
ក្រុវ៉ែនប្រព្រឹត្តប្រាមការដឹកនាំរបស់លោកហ្មារី (FARAUT) និងលោក បេណ្ឌ

(PENEAU) នៅឆ្នាំ ១៨៩៣ និងបានបំពេញបច្ចុប្បន្ននៅឆ្នាំ ១៨៩៦ ដោយលោក ឡូអេដីរិច (LAEDERICH) យើងត្រួរពេញលេញ។ ចំណោកដែនខេរបស់លោកនឹង សង្គមឱយ (TISSANDIER) នៅឆ្នាំ ១៩០៣ និងលោកអូយុប (DUFOUR) នៅឆ្នាំ ១៩០២ មានលក្ខណៈថ្មាយសាស្ត្រភាសាអាហង្គារការការប៉ាន្ត និងឈុសវាយដីកង់ ហិរិយាណ្វាសាទាយ៉ាន ឬបស់លោកកុម៉ល (COMMAILLE) ពីឆ្នាំ ១៩១២ ដល់ឆ្នាំ ១៩១៤ បានធ្វើអាយការសែនយល់អំពីប្រាសាទាយ៉ានការតែប្រសីរី និងថ្មាស់លាស់ ឡើងដើមឡើង។

ប្រាមក្រុសវិគុកដីមួលច្បាស់ស្ថាបត្រកែ ស្ថានភាពបច្ចុប្បន្ននៃប្រាសាទាយ៉ានបង្ហាញ ដូចជាលទ្ធផលនៃប៊ីនប៊ីលកុងពេលស្ថាបនា។ សារសំខាន់នេះលោកហិរិយាណ្វារិង (H. PARMENTIERS)¹¹ បានសរសេរថា: “ប្រាសាទេនេះជាដែននៃការមួលឱ្យចិត្តឱ្យក ប្រាប់ ទៅក្នុងក្រុងការប៊ីនប៊ីលកុងពេលស្ថាបនា ដែលត្រូវបានរៀបចំឡើងដើម្បីបានប្រើប្រាស់ជាអាយការ និងបានប្រើប្រាស់ជាអាយការ និងបានប្រើប្រាស់ជាអាយការ”¹²។

ការបារាំងការមួលនេះ មិនច្បែកជើងជូនការបារាំងការមួលទៅលើថ្មីដោយទេ និងកុំកណ្តាល (massif central) ដែលលោកហិរិយាណ្វារិងដើរ ពេលថា ថ្មីនេះ សិល្បៈ គ្នាអាយការទាំង និង មានលក្ខណៈ: ខ្លួនជា “ថ្មី” ក្នុងវិស័យស្ថាបត្រកម្ម។ គេបានសង្ឃឹមថាយូររាល់សំមក ហើយថា ប្រើបាលជាមានការខសដួងកុងការគិតលើការសាងសង់ ឬ ប្រើបាលជាមាន ផ្តុំសំបុរកុងការគិតលើការសាងសង់ ឬ ប្រើបាលជាមានការជាត់ប្រាប់លើថ្មីក្នុងស្ថាបត្រកម្ម ដែលនៅត.ស. ១៩២៤ នៅលានរកយើក្រារដោយថ្មី នាំអាយការហិរិយាណ្វារិងដែរ យើងថា ជាសកម្មគិតកម្មទី ២ ដែលលោកកំណត់យក។ លោកនានិយាយថា: “ថ្មី យើងជីបច្ចុប្បន្ន រវាងដើរទៅក្នុងកណ្តាល និងបារាំងនេះថ្មីខ្លួនកុង មិនមែនជាការប្រើប្រាស់ឡាក់ទេ តែតីជាការប្រើប្រាស់ឡើងអនុវត្តក្រុលស្សែដែលជាងថ្មី បានជើយនិងក្រាថ់សំអារ៉ែ ដែលដែលថ្មីបានប្រើប្រាស់ឡាក់ហើយ ថ្មីនេះក្នុងក្រាថ់សំអារ៉ែ

¹¹ Modifications subies par le Bayon au cours de son exécution. Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient. 1927

មួយគន្លាក់ពេញបើយ ឬ មួយល្អទៅ ការក្រាលប្រចុងដើរខាងលើនៃព្រះណានហើយ
បន្ទូលសម្រាប់ បង្កើតបានជាតិតានលើថ្វីវ្រជ័យនៅប្រាមីនី ហើយនិងការដាក់ចិត្តជារ៉ូវនៅទាំង
ទ្វារបំពេញទុនដើរអាយុទុក្ខរចចំហាគដើលគន្លាក់យ៉ាងដឹងជុំដឹងមួយដឹងក៏ ។ ទីនឹង
បន្ទូលមុខក្រុងរំលែក ធម្មជាហ្វេត គេបានភ្លាក់ដោយលាក់កំប៊ុំខ្ពស់ជាករណីបោះឆាងដីលី ដើល
មានរូបចំហាគ ព្រះពាណិជ្ជកម្ម លោកស្រី ដើលគេបានរកឃើញនៅខាងក្រោម និងខាង
ក្រោមបន្ទូលចិត្ត ការក្រាលប្រចុងនៃព្រះណានខាងលើ នៅក្រោយគេរកឃើញកាលបរិច្ឆេទសំខាន់
គុងប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃការសិក្សាអំពីប្រាសាទាយ៉ាន និងអំពីសាបត្រកម្មនៃប្រជែសកម្មជាតិ ។

យើងលើកយកកសុតាន នៃការផ្តាស់ប្តូរលីកទី១ នៃដឹងកខោះ ។ ប្រងដើមនៃប្រាសាទា
បាយ៉ានតុមានគីឡិកសំបីមដើលយើងរកឃើញឈ្មោះថា ភ្នំកណ្តាល (massif central) នៅខោះ
គឺនៅក្នុងនៃទោនៃមានប្រាសាទាដារីរីនៃតុមានដាន់ទៅ តែស្ថិតនៅលីប្រងដាមួយតាមទី
ប្រាសាទាតារីរី និងប្រាសាទាបន្ទាយកើត ។

ការពិនិត្យសង្គមប្រាសាទាយ៉ាន ដោយលោកហីមិថីម៉ែន (H. Parmentier)
នៅថ្ងៃ ១៩២៨ តុបានកំណត់ថ្មីដែល ការកត់សំតាល់នេះទេ ។ មុនការគ្របារោយ ឱ្យការដើល
ឱ្យកូវិវឌីមកុងពីចេរាយក្រោរ មានជុំប្រើប្រាស់ជាប្រើប្រាស់ជាតិនៅទីនេះទេ ។ គុងពេលដើលកសាងប្រាសាទា
ដាន់ណាក់ការាល ។

នៅថ្ងៃនៅ ៣.៩០ម ខាងក្រោមឱ្យកូវិវឌីមកុង នៃលីណ្ឌូវិធីរាយក្រោរ ពីចេរាយក្រោរ មានលេខ
តុកាយដូរក្រាលប្រចុងបាយក្រោម ដើលប្រហែលជាប្រាសាទា មុនប្រាសាទាយ៉ានបច្ចុប្បន្ន
ហើយដើលជូនស្ថិតនៅឯធមានគ្រឿងនៃប្រាសាទាយ៉ានបច្ចុប្បន្ន ពីព្រះតុកាយប្រចុងបាយ
ក្រោមនេះលើចេញនៅក្រោមដឹងការងារក៏ និងខាងក្រោមឱ្យកូវិវឌីមកុង ។

គឺដោយសារកំពស់នៃផ្លូវក្រាលប្រចុងបាយក្រោមនេះហើយ ដើលគេបានដឹងកសាងដីរោងក្រោម
ខាងក្រោមនៃប្រាសាទាយ៉ាន ។ ផ្លូវនេះដើរត្រូវការការណ៍ដើរបាន និងដឹងដើល
កប់ថ្ងៃក្នុងដី បានការតិវិក និងភ្លាក់ បង្ហាញពីការកុបនៅលីខោះ ដើលគេមិនបានឃើបចំ ។
ដោយសារសម្រួលបានប្រើប្រាស់នៃការកសាងនេះហើយ និងមុនការការងារដឹងបំពេញចំនួនពីរលិក
បន្ទូលបន្ទាប់ដើលនៅថ្មីរកឃើញដឹងខ្លួន និងកប់ដើរត្រូវការកសាងលិចថ្ងៃក្នុងដី ។ ដើរត្រូវការកសាងដីរបស់

ចាប់នេះ បានធ្លាក់ទៅដីលក់កិត្តសិន្ទធនក្រឹងផ្សេងៗនៅថ្ងៃ បុន្ញើតើយើណ្ឌដីនៅនេះ ទប់កល់ ដើម្បីខាងមុខ ។ ដូយទៅវិញ្ញកន្លែងនេះគឺជាមានពេលវិងតាន្តរករាយជា ជាការ បង្ហាញចាប់នៅសម្រាប់មុន គេចាក់ដីបំពេញ ។

តើការកសាងពីមុន នៅត្រង់កន្លែងភីកណ្តាល (massif central) ជាអ្វី? លោក ហារីម៉ាមិះដេ (H. PARMENTIER) បានគិតថាមានសំណងជ្រាសាមួយពីទុកអាមេរិក ជាន់ទេ គឺស្ថិតនៅលីបុងទំនួយដូចជាព្រោសារាណាក្រប្បាស្ស និងបន្ទាយក្តី ។ សំណងជ្រាសារាណី មុននេះ បានបាត់បង់អស់ហើយដោយសារសំណងដីនេះ នៅសល់នៅដីដូចការងារក្រោមនៃ ដីពីរបន្ទិចបន្ទិច នៅពីខាងក្រោមដោយជាប្រាក់កណ្តាលនៃដីបំរាយក្នុង មុខទៅខាងកើត ។ ការដឹករកនៅត.ស. ១៩៣៦ តែតុអាចដឹងពីរបាយនៃជ្រាសាមួយនេះឡើយ ពីព្រោះភីកណ្តាល (massif central) បានត្រូវបានដឹងពីរបាយសំណងជាន់ទុកនៅក្នុងប្រឹកសាឯ ២ម ខាងក្រោមព្រៃនៃជ្រាសារាណាកាយនៃសត្វថ្វីនេះ ។ បុន្ញើតើបានដឹងថាព្រោសារាណាកាយនៃ ១នោះ បានសាងសង់ហើយ បុរីអត់ ។ ព្រោសារាណាកាយនៃ ១នោះ បានចាក់ព្រៃនៅ ៣.៤០ម ក្រោមកិត្តបច្ចុប្បន្ន ហើយពីមានដែរខាងក្រោម ។

ការចាក់ដីបំពេញ តុលាការនៃប្រាសារាណាកាយនេះ ។ ឪតាំងអន្តរចំឡុងមួលកំមានការ ចាក់ដីបំពេញនៅ និងដាតិសេសទៅឡើត ព្រោសារាណីមានភាកាស ដែលដូចការងារក្រោមបាន កប់ទៅក្នុងដីជាន់រោពីរិម៉ិត្រ ។ ការលើកដីការយុទ្ធសំបុត្រីមានទីកន្លែងលិច ដែលប្រព័ណ៌នៅ កម្ពុជា ហាក់ដូចជាកប់ជាប់នូវអនុស្សារីយ៉ែនេះ⁽¹⁾ ? ជាការពិតណាស់ ការចាក់ដីបំពេញ ព្រោសារាណីមានភាកាសមិនអាចមួយរដ្ឋកាលព្រះបាយដីយុទ្ធសំបុត្រី ពេលឡើយ (ត.ស. ១៩៤១-១៩៤២) ដែលបានកប់លិចបាត់សិលាថីកម្មយុទ្ធនៅ ។ ហើយការចាក់ដីបំពេញ ព្រោសារាណាកាយនៃក្រោយ កិចនិហូសនូវកាលព្រះបាយដីយុទ្ធសំបុត្រី ពេលឡើយ ។ ពីព្រោះព្រោសារាណ ដែល កសាងពីដីចាក់បំពេញនេះ មានសិលាថីការដែលបានការពារកំណត់បានអំពីកាលបរិច្ឆេទ ។ សំណងចំឡុងនេះជាបន្ទិចនូវកាត់ចំនួនដីបំពេញ ដែលសត្វថ្វីនេះខ្សែចិត្តអស់ ហើយ និង ព្រៃនៃមិនចុះឡើក្នុងដីជាដំរើដោយកំពស់ខ្លួនសត្វថ្វីនេះឡើយ ព្រះចំឡុងមានសិលាថីការដែល

⁽¹⁾ J. Moura, Le Royaume du Cambodge, 1883 II, pp. 21-22.

នាក់ជាមក្សសម្របព្រះបាលដើរវីរុទ្ធនេះ នៅក្នុងតំបន់ភ្នែកលំនៅ
ថ្ងៃខែ៖ ៤

ប្រវត្តិសាសាបត្វកម្មនៃប្រាសាទាយ៉ានបញ្ហាប់ដោយការវាយប័ណ្ណត្រូវបាន
(Chapelle) ចាប់ដំឡើង ហើយនិងការប្រកដិតផ្ទុវន្ទានការតែងចែរខាងក្រោម ដើម្បី
រឿងដោយវានេះប្រវត្តិសាស្ត្រនេះហាក់ដូចជាបានបន្ទាតាយ៉ាងឈើនិងរាល់ ។ ម្យាងគឺគ្រឹះកប់
កុងដើរប្រាសាទាយ៉ានដើមគេចាប់ឡើងប៉ុប៉ុជាមួយ នៃពាក់ណាងលូលុយៗ ។

៩១២ និងមានចុះដោយឡើតដែលគេប្រើប្រាស់ជាថ្មីនៃចុះដែលបានមកពីប្រាសាបរុបាលា ។
ម្យាងឡើត សិលាចារីកនៃប្រាសាទាយ៉ាងដំឡើង និងក្រាថ់លំអែនប្រាសាទាយ៉ាន
តុកដាក់ដើរការយកដូចកាលព្រះបាលដើរវីរុទ្ធនេះ ។

យើងសូមទិញយាយអំពីក្រាថ់លំអែនប្រាសាទាយ៉ានដែលមានលក្ខណៈជីម និងពិសេស
តីក្រាថ់ចំណាក់ និងមុខព្រហ្មដែលលំអង្វែង ។

ក្រាថ់ចំណាក់ នាក់ទៅធ្លាឯក្នុងនៃចែរខាងក្រោម និងនៅថ្ងៃក្រោមដើរឡើងត្រូវដែនឡើង
ក្នុង ។ ក្រាថ់ចំណាក់ទាំងនេះ គ្រូវបានពិពណ៌នាផ្សេងត្រាដាប្រើប្រាស់ ដោយលោកជីវ្យាត់
(Delaporte), លោក ហរូលហាមដ៊ី (Jules Harmand) នៅត.ស. ១៨៨០ និងលោក
កុំដែ (Commaille) នៅត.ស. ១៩១២ ។ រូបថតពេញលេញឡើដែលចំណាក់ដោយលោកខាយហ្ម
(DUFOUR) និង លោក កាបូ (CARPEAUX) នៅត.ស. ១៩០១-១៩០៤ និងបានបាន
ពុម្ពដោយឥតខ្ចោះ កម្មាធិការបុរាណិវឌ្ឍន៍នៃកណ្តាបិទ (Commission archéologique de
l'Indochine) នៅត.ស. ១៩១៣ បានជាប់កសាងយ៉ាងសំខាន់ដូចសំរួលការសិក្សា ។

បើកាលណានៅដើមក្រាថ់ចំណាក់ក្នុង ក្រាថ់ចំណាក់ឡើដើរខាងក្រោមខែល
ត្រូវបានដោយសិក្សាក្នុងពិភពពីរដោយត្រូវបានដោយត្រូវបានដោយត្រូវបានដោយត្រូវបាន
ពិភពពីរដោយសិក្សាស្ត្រ ដែលប្រហែលជាតុបច្ចុប្បន្ន និងនៅថ្ងៃខាងក្រោមជាបិត
អាមិះត. ឡើងព្រៃន និងឡើងវិរុទ្ធនេះ នៅត.ស. ១៩១៣ ក្នុងសេចក្តីដើមនៃសំរួលការ
របច្ឆនាប់លោកខាយហ្ម (DUFOUR) និងលោក កាបូ (CARPEAUX) ខ្លួនសាកល្បង
ប្រជុះក្រាថ់រឿងដែលគេយើងសិនគិតគ្រប់បោជាន និងដូចនេះប្រាសាទាយ៉ាងប្រវត្តិសាស្ត្រ

នៅលើដាក់ប្រជាមានអង្គរវត្ថុ និងប្រជាមានបាត់ពី និងខ្ពស់បានទូកចាលឲរោងការប្រវត្តិសាស្ត្រ នៃថ្មីខាងក្រោជាបណ្ឌុបោះអាសន្នសិន ។ ខ្ពស់នេះថា : “ជាការនគរោយស្ថាយដោយខ្លះ អត្ថបទសំណាត់កើត បុ អត្ថបទដែឱងឡើត ដើម្បីបកប្រាយអត្ថនឹងយើរូបភាពទាំងនេះ” ។ រហូតមកដល់គ.ស. ១៩២៨ ការស្រាវជ្រាវបានការស្ថាយសារការអសផ្ទាល់ខ្លួន នៅលើកាល បិន្ទោះសំខាន់ៗ ។ ពីមុនមក តួយល់ថាប្រជាមានបានយើរូបភាពនៅស.វ. ទី ៤ នការស្រាវជ្រាវ បានបិន្ទោះការស្ថាឯការស្រាវជ្រាវបានបានយើរូបភាពនៅស.វ. ទី ១២ ដែលជាប្រជានបនសំរាប់រោយ វិច្ឆករ សិល្បោរ យកទៅឆ្លាក់ ។

រូបចំណាក់មុខព្រហ្មដែលលីអមុខទាំងប្រចាំប្រជាប្រឈម និងដែលគេយើរូបនៅទូរអង្គរជំប្រជាមានប្រព័ន្ធ ប្រជាមានបន្ទាយកី និងនៅប្រជាមានបន្ទាយឆ្លារ បានធ្វើរោយនស្សាជារ ចាប់អារម្មណីជាមួយ ។ លោកបីលិត បូយូយី (P. BOUILLEVAUX) បានរកយើរូបចំណាក់ទាំងនេះ នៅគ.ស. ១៩៤០ គឺមុនលោក ឌូវាជីឡារ៉ក (D. DE LAGREE) និង មុនលោក មួលុត (MOUHOT) ដែលគេស្អួលដោយប្រចាំឆ្នាំថា ពីអ្នករកយើរូបអង្គរ ។ លោក បីលិតបូយូយី (P. BOUILLEVAUX) រកយើរូប ព្រះពេស ព្រះពុទ្ធនិងក្រាលសត្វដែឱង ។ លោកពិំពូរូមិ (PIERRE LOTI) បានយើរូបទាំងនេះថា “ការពុពុម្ពក្រាមច្រមុំប្រចាំប្រចាំប្រឈម និង ករ្បារព្រហកនៃគុណិតការណាល... ។

អ្នកប្រជាមានបង្គរទីក្រុងខ្លួន និងជាប្រចំណាក់មុខព្រហ្ម ដើម្បីបកប្រាយពួរឱ្យលីអត្ថនឹងយើរូបចំណាក់មុខព្រហ្ម ។ គឺនិតមិមួយ ដែលបានលើកទៀត ពីចាប់រូបចំណាក់ព្រះពាក្យទាំងនេះ ជាប្រះពាក្យរបស់ព្រះព្រហ្មព្រះពាមជីវិះបស់អ្នកស្រុក ព្រះព្រហ្មបានព្រះពាក្យប្រចាំប្រឈម ហើយអត្ថនឹងយើរូបចំណាក់ព្រះព្រហ្ម និងការសមរម្យទៅតាមឈ្មោះប្រជាមានដែលមានរូបចំណាក់ព្រះពាក្យនេះគឺប្រជាមានបាត្រព័ន្ធ ។ សញ្ញាណនេះបានចូលស្តាល់ពាសពេញពិភពលោករហូតដល់ គ.ស. ១៩០២ ។ នៅឆ្នាំនេះ ត្រីតិបត្តិនៃសាលាបាតំងចុងបុរិ (Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême Orient) បានឈ្មោះពុម្ពជីរាយអត្ថបទបកវិប្បុ របស់លោកបុរិលែលបែលិយ័យ (PAUL PELLIOT) នូវកំណត់ហេតុរបស់លោក ជីវាគ្រាង (TCHEOU TA KOUAN) ដែលបាន

មកទស្សនាឌីក្រោងអង្គរ នៅត.ស. ១២៥៦។ កំណត់ហេតុនេះបានអាយីយើងដឹងថា
ព្រះកសដិលលំអន្តរនៃទីក្រោងមានចំនួនប្រាំ ហើយព្រះកសកណ្តាលស្រោបមាស។
លោកបុំលប់ឱ្យបានធ្វើអត្ថាចិប្បាយដោយកត់សំគាល់ថា “រួមព្រះព្រហ្មមានព្រះភ្នំក្រោង
នៅ៖ តាមពិតជាប្រពេសវិវាទ៖ ដើម្បីបានព្រះភ្នំក្រោងហើយព្រះកសខាងលើបានឆ្លាក់បាត់” ។

ដោយការពិចារណាបិទ្ធគិទ្ធេនេះនៅត.ស. ១៩១១ លោកស្តីហីណុ (Louis Finot) បាន
រឿងអត្ថាប្រាសាមចាយខ្លះ នៅពេជនទន ខេត្តត្បូរក្រារ (Po Nagar de Nha-Trang)
មានក្រាញលំអនេកកំពុលប្រាសាមអំពីប្រាសាមលិនិងបំនោះ លំអនេក
ដោយមុខមនុស្ស។ លោកបានបង្កើតឡើសវិញជាតាមនោះថា កំពុលប្រាសាមនៅប្រាសាមបាយនៃ
ជានិង្វំដែលមានព្រះភ្នំក្រោងរាប់ជាប្រោមបិទ្ធទាំង ជានិតោរពួរជាដែលមានលិង្វំតួចជិវិញ
បង្កើតជាមកដុំ។ ត្រូវឈ្មោះឈរលើផែវិញជាប្រាសាមបាយនៃប្រាសាមខ្លួនដឹងជំនួយប្រ
ព្រះពិធីសត្វលោកស្រី: នៅបោជាជននៃប្រាសាមគឺកណ្តាល (massif central) ជាបាតុ
នៅរោងឈរបំនុញតីជាប្រាសាមបាយនៃពីជាប្រាសាមព្រះពួកសាសនា ហើយព្រះភ្នំក្រោងអស់
នៅជាប្រពេសក្រោងព្រះពួក និងជានិមិត្តរបស់ព្រហ្មវិហារជមិ។

លោកពិឃេលី (PIERRE LOTI) បានសរសេរថា: “នៅលើមេយដឹងឯស
ព្រះភ្នំក្រោងប្រាសាម ដើម្បីបាននៅត្រប់លើកំពុលប្រាសាម សំណើដឹងមែនទៅមិនចាំងប្រាសាម សំបើង
មិនមែនត្រប់មិន ដោយគ្របកដោកសំលើចុះក្រាមដួចតានា ពួកឱ្យមិនចូល។ ព្រះភ្នំ
ក្រោងនេះ បង្ហាញពីព្រះវត្ថុមានត្រប់មិនឡើង (Omniprésence) នៅអាមិះពេអង្គរ ។
អាមិះពេអង្គរនោះ គឺព្រះរាជដែលជាមេរោង (Dieu-roi) តំណាងដោយលិង្វំមាស
កាលពីមុនស.វ. ទៅ ១២ និងនៅសម្រាប់បាយការពេញតុកុងបានអណ្តុះនៃប្រាសាមកណ្តាល។ លោក
បុំលមិស (PAUL MUS) បានអនេករ នៅលើឈ្មោះរបស់លោកពិឃេលី (PIERRE
LOTI) ដោយបង្ហាញពី ព្រះភ្នំក្រោងនៃប្រាសាមបាយនៃដើម្បីគិតករបានឆ្លាក់ជាតំណាង
អំណាចព្រះរាជដែលជួរដ្ឋុងរាយទៅមិនចាំងប្រាសាមនៃប្រទេស” ។ ព្រះភ្នំក្រោងអស់នេះជា

ព្រះការុរបស់ព្រះព្រៃណ ព្រះការុរបស់ព្រះនិរោ ព្រះការុរបស់ព្រះពេជាចិសត្វុលោកស្សែរ ហើយព្រះការុរបស់ព្រះព្រៃណ ព្រះការុរបស់ព្រះពួមដឹងជាលក្ខណៈ ព្រះពួមសាសនាយោង ច្បាស់ទៅក្នុងអនុវត្តិយបស់ប្រាសាទាយ៉ង ។

ប្រាសាទីបានសិក្សាប្រាសាទាយ៉ងយោងពីនិគ្គពិច័យលិតុលូនៃពីខាងក្រោម និងបានកំណត់ថា សិក្សាអំពីបុង និងក្សាថំបែអាជសំរោយយើងយល់អំពីប្រាម្ពាមាន រូបចំណាក់ ព្រះការុរបស់ព្រះពួមដឹងជាលក្ខណៈ អំពីពិធីដឹងជាលក្ខណៈប្រាសាទាយ៉ង ។

សំនួរអំពីពិធីដឹងជាលក្ខណៈប្រាសាទាយ៉ង ឯករាជ្យប៊ែនិងកាលបរិច្ឆេទរបស់ប្រាសាទេះ ហើយការស្រាវរោងរារ រឿងដឹងការទំនាក់ទំនេះគ្រួរចិត្តប្រហត្តា មនុស. ១៩២៧ ដឹងយល់ថាគារអង្គរដី កសាងនោះស.វ. ទី ៤ ដឹងយាមកំពងប្រជុំ ១៩៣.ម. មានទ្វារជាប្រាម្ពាមេ ហើយមានប្រាសាទាយ៉ងសិតិ៍នៅថ្មីកណ្តាល ។ នៅត.ស. ១៩២៨ ពោកហីលិពិស្សន (PHILIPPE STERN) បានប្រាសាទីបំពុំពីកាលប្រហែតិនៃប្រាសាទេះមិនអាចចិញយ្មាយពេកទេ និងយល់ថាប្រាសាទេះកសាងពីសករភ្លូប្រាសាយមករៀបចំ⁽¹⁾ ។ នៅត.ស. ១៩២៨ ខ្ញុំបានកំណត់ថាប្រាសាទាយ៉ង និងកំពងអង្គរដី មិនអាចមុនចុងស.វ. ទី ១២ ឡើយ⁽²⁾ ។ ថ្មីនេះ ពោកវ. Goloubew បានបង្ហាញថា អង្គរទី ១ កសាងនោះចុងស.វ. ទី ៤ ដឹងជាប្រជុំថាគារអង្គរដីបច្ចុប្បន្ន តែតាមពិតអង្គរទី ១ មានមជ្ឈមណ្ឌលជាប្រាសាទាយ៉ង ហើយមានផ្លូវជាលាយសិតិ៍នៅម្រួយដឹងការទៅខាងក្បែងក្បែង⁽³⁾ ។

ក្បែងសម្រាប់ដឹងជាលក្ខណៈដោយប្រជុំថាប្រាសាទាយ៉ងគឺជាប្រាសាទកណ្តាលនៃអង្គរទី ១ ហើយនឹងក្នុងកណ្តាល (Mont Central) ដឹងសិលាថារីកបានចាំ និងជាប្រាសាទ សិរីនិយម ឥឡូសដល់លើទីនេរវាង ម្រោងឡើត គេអាចរកនៅប្រាសាទក្នុងទៅជាតាមដាន ដានខាងក្រោមប្រាម្ពាម និងបន្ទូប់ដែលបច្ចុប្បន្នបានកំបែកអស់ នូវសិលាថារីកបាន

⁽¹⁾ Le Bayon d'Angkor et l'évolution de l'Art khmère, Annales du Musée Guimet
Bibl de Vulgarisation, 1-47

⁽²⁾ La date du Bayon, Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, 1928.

⁽³⁾ Le Phnom Bakheng et la ville de Yaçovarman, Ibid 1933.

ហាសិបជាអក្សរខ្លួនផង ស.វ. ទី ១៩៤ សិលាថារីទាំងអស់នេះ បានកត់ត្រាប្រព័ន្ធមាន
របស់ខ្លួន ដើម្បីតំណែងប្រាសាទាចំនោះ និងបច្ចុប្បន្ននេះបានបាត់បង់អស់ហើយ ។
បដិមាទាចំនោះ ជាបដិមាប្រព័ន្ធអង់គ្មាន និងមន្ត្រីជាម៉ែនូស់ ពួមបដិមាត្រាប្រាសាទ៍
សាសនា ។ នៅត.ស. ១៩៣៣ ខ្លួនសរសររាយអ្នកជាយោងសង្គមនៅក្នុងស្រុវ៉ីកោះ
ខ្លួនបង្កើតឡើង (DUFOUR) និងលោកការបូ (CARPEAUX) ថា “ខ្លួន
នៅប្រាសាទាចំនោះគឺ” (នៅស.វ. ទី ៥) ជាលិង្បៈ ដើម្បី ដែលភាសាសំស្តីតែហើយ ខ្លួនរាយ.... ។
នៅចុងស.វ. ទី ១៩ ប្រាសាទាយ៉ែងជាទ Panthéon⁽¹⁾ ដើម្បីបង្កើតបានជាផ្លូវការ
នូវឱ្យ និងមន្ត្រីជាម៉ែនូស់ ហើយខ្លួន សំខាន់គឺជាបានរាយរាយ ។

នៅត.ស. ១៩៤៤ គេបានរកដើរបច្ចុប្បន្នលាក់ត្រាប្រព័ន្ធដឹស្តី លោកកែសុរៈ នៅលើបោរ
ជាមួននេះ ។ នៅត.ស. ១៩៤៥ លោកស្រីហីណុត (LOUIS FINOT) បានសរសរថា: “នៅចំពោះមុខសាក្សីដើម្បីបង្កើតឡាក់ដីច្បាស់ក្រោមឃ្លាតនេះ យើងអាចស្នើសិទ្ធិបានបានជាទ
ប្រាសាទាយ៉ែងដើម្បីបង្កើតឡាក់ដីច្បាស់ក្រោមឃ្លាតនេះ នៅប្រាសាទាប្រព័ន្ធដឹស្តី នូវ
សាសនាខ្មែរដីសង្គមប្រព័ន្ធដឹស្តី នៅក្នុងប្រាសាទាយ៉ែងជាទ ។”

វគ្គមាននៃព្រះពួមសាសនានៅប្រាសាទាយ៉ែងជាការពិតប្រាកដដណាស់ ។ នៅត.ស.
១៩៣៣ គេបានរកដើរបច្ចុប្បន្នមានដីមួយនៅប្រាសាទាកណ្តាល (Sanctuaire
central) ហើយព្រះពួមបដិមាត្រីជីជុំនេះ ត្រូវបានព្រះបានមុនីវិង្យយោងទៅធ្វើពិធីបុណ្យ
នៅត.ស. ១៩៣៥ ហើយបានយកមកតំណែងនៅក្នុងសាលាហានក្នុងមហាវិថីដើម្បីបង្កើតបានជាបាន
រាយ ម៉ែនទាន (Porte de la victoire) ។

នៅត.ស. ១៩៣១ ខ្លួនបានបង្កើតសម្រួលិកក្នុងថា រូបបដិមាត្រី ដូចជានៅរូបភាពនៅ
ប្រាសាទាយ៉ែងដី គឺជាបច្ចុប្បន្នដែរ គឺជាបច្ចុប្បន្នដែរ គឺជាបច្ចុប្បន្នដែរ មេម៉ែន មន្ត្រីជាម៉ែនូស់ បន្ទាប់ពីបាន

⁽¹⁾ ប្រាសាទាសាប់អន្តិសដល់រាជទេរ (តួយដើម) បុរីយានដើមបែតកំពាតវិវឌ្ឍប្រស
(តួយបច្ចុប្បន្ន) ។

ចម្លលមរណភាព ។ រូបបដិមាប្រះមហាក្សត្រនេះ មានលក្ខណៈជាប្រះពុទ្ធដែលមានអនុវត្ត
ដីចុះបម្រោរវាងគ្មានវិស្វិកឃើយ ។

គំនិតនេះត្រូវបានលោកបុលមុស (PAUL MUS) លើកយកធ្វើអន្តាចិប្បាយមួយនៅ
ថ្ងៃទី ២១ ខែកញ្ញា ឆ្នាំ៩៣៦ នៅបឹងកេតុសភានៅសាខារឹក និងវិចិត្រសិល្បៈអំពី
និមិត្តរបនិយមនៅអង្គរធំ (Le Symbolisme à Angkor Thom) ។

និមិត្តរបនិយមនៅក្នុងប្បាយនេះ យើងអាចសង្គមបានថា ភាគច្រើននៃរាជធានីនៅ
ប្រទេសឥណ្ឌាត និងប្រទេសអណ្ឌូខាងក្រោមគោរព សកលលោកប័ត្រពុទ្ធស្ថាប (microcosmes)
ហើយប្រាម្បុកណ្ឌាលជាក្នុងកណ្ឌាលនៃសកលលោក ។ ចាប់ចេញពីចំណុចកណ្ឌាលនេះ
អំណាចសាសនា និងភាពិមេត្តានៅចេញពីបុគ្គលបស់ព្រះមហាក្សត្រ និងង្មោះជ្រាយនៅ
លើជី” ។

និមិត្តរបនិយមនៅប្រាសាទាបាយនេះ ជាប្រះពុទ្ធសាសនា ហើយរូបត្រូបដិមាធិជ្រកយើង
នៅប្រាម្បុកណ្ឌាល តីជាតុប្រពេទពុទ្ធសាសនាដែលជីនីស រូបបដិមាប្ងោរវាងនឹងវិស្វិកឃើយ
ពីបុរាណ ។ ពួកបដិមាប្រះព្រះបាយជីវិត នៅ ស្ថាបនិកប្រាសាទាបាយនៃដែលគេបាន
យើង ព្រះក័ត្តព្រះអង្គនៅលើជីក្នុងប្រាម្បុកណ្ឌាលជាប្រះពាណិជ្ជកម្មលាក់ស្រី ។

លោកបុលមុស (PAUL MUS) បានពន្លាល់ថា “ប្រាម្បុកិម្មយ៉ាងាត់លាងខេត្តនិមួយា
នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ឬ ជាមួយមណ្ឌលសាសនា និងរដ្ឋបាលនៃខេត្តនិមួយា ។ ដូចនេះ
ហើយបមុខប្រឈមតំណាងរោងរាយអំណាចព្រះរាជាណាច្បារជ្រាយនៅលើជីនីស ត្រប់ខេត្តខ្សោយ មាន
និយជាប្រះបាយជីវិត នៅ ក៏ជាប្រះរាជាណាច្បារក្នុងខេត្តនោះដូចជាដោនៅអង្គរវេជ្ជ ។ អន្តែមួយនៃ
ប្រាម្បុកបេជ្ជរោងរាយព្រះរាជាណាចក្រពុទ្ធបិមបិមមានចំណាក់ចំនិងចំនួន និង និកជីនៃប្រទេស
ជាតិ ។ អន្តែមបេជ្ជជីសំបើមនៃព្រះបាយជីវិត នៅ បានមកក្រោយនៅលើស្ថាបត្រកម្មជី
អង្គវិយៈនេះ ។ ហើយនេះជាអំណាចរដ្ឋបាល និងសាសនាបស់ព្រះអង្គនៅលើប្រទេស
កម្ពុជាតាំងមួល ដែលមានសញ្ញាពេម្ភួយជីជាតុប្រពេទបាយជីវិត នៅ ត្នាល់តែមួងដែលមួល
នូវគំនិតជិកភាព នូងពបុរាណ” ។

លោកហ្ម. ត្រីមុស្តី (J. PRZYLUSKI) បានយកទស្សន៍: ខាងណែនេះ មេដីចានា និងសិក្សាបន្ទូលឡើង ។ លោកទទួលស្ថាល់ថាគ្រោះពួកបិទមានដែលប្រាសាទាយ៉ា គឺជាការ ត្រាប់តាមទំនាក់ទំនាក់ នៅរវាង ដោយប្រើប្រាស់រូបភាពគ្រោះពួកសាសនា ហើយលោកត្រូវ ត្រីស្តីរបស់លោក បុលមុស (PAUL MUS) ថាប្រាសាទាយ៉ានានិមិត្តូបនៃភ្នែកលោកជាតុ (montagne cosmique) ។

យើងបានយើងឡើងដោយកមុនថា ភ្នែកលោកជាតុ មានដឹកខាងក្រោមដឹកការក្នុងប្រាសាទាយ៉ា ហើយឡើងក្នុងលោក ដែលមានអាមេរិក និងក្រោមសម្រាប់ ។

យើងអាចមានសំនួរថា តើបញ្ហាតិកម្មអំពីភ្នែកជាតុអាចធ្វើលាងទូទៅការប្រហាយ នៅជាប្រាសាទាយ៉ាដើម្បីទេ? ការស្រាវជ្រាវថ្មី បានទាំងអាយុទេអារ៉ាអំពីប្រាសាទាយ៉ា ដែលស្ថិតនៅក្នុងរុបភាពស្អោះដោយការពន្លេ តើបញ្ហាតិកម្មអាន់លើនេះ ។

នៅបានយើងថា ប្រាសាទាយ៉ានានិមិត្តូបនៃប្រាសាទាយ៉ា និងកសាង នៅជាដំបូង ៣.៤០ម. ក្រោមដែលទំនាក់ទំនាក់បន្ទូលឡើង ។ យើងបានដឹងប្រាកដថាប្រាសាទាយ៉ា និងកសាង នៅជាដំបូង បុន្ថែមប្រើបាលជាមុនការកសាងកំពេង និងទូរអង្គុង ហើយអ្នកប្រាប់ អារ៉ាអំពីបញ្ហាតិកម្មអាន់លើនេះ (Bayon Primitif) កសាងនៅកណ្តាលរាជធានី ជានិមិត្តូបនៃប្រាសាទាយ៉ា ។ ចាប់ពីពាក់កណ្តាលស.វ. ទី ១៩ ប្រាសាទាយ៉ា មានភ្នែកនាម ជាប្រាសាទាយ៉ា កណ្តាលស្តិតនៅកណ្តាលរាជធានី ដែលបិទធសិក្សាបន្ទូលពី ហិរិវិណបន្ទូលឡើង ។ ស្ថាបនិកកសាងប្រាសាទាយ៉ា បុជាប្រាសាទាយ៉ា មានកសាងយោងប្រញាប់ ដែលប្រើបាលជាមានប័ណងបន្ទូមប្រាសាទាយ៉ា និងប្រាសាទាយ៉ា ។ ហើយដឹងពីមីនុយ៉ា ជាប្រាសាទាយ៉ា បុន្ថែមជាប្រាសាទាយ៉ា ។ នៅក្នុងកសាងប្រាសាទាយ៉ា មានប្រាសាទាយ៉ា ពីរដែលបន្ទូលឡើង ។

ឯុះក្រោយដឹងពីលើកងទំនាក់ទំនាក់ដឹងបានវាយយកក្រោងអង្គរវត្ថុ.ស. ១១៨៧ និង ក្រោយការទូទឹងគ្រឹងរាជរាជរបស់ព្រះអង្គរវត្ថុ.ស. ១១៨១ ព្រះបាយដឹងរឿនទី ៧ មាន

ព្រះរាជប័ណ្ណងដីសុលរាជធានីឡើងវិញ ដោយកសាងកំពងអតិថិជ្ជតម្លៃព្រះរាជបាល ដែល
មានសារ៖ សំខាន់ជាយុទ្ធសាស្ត្រឯង និងសម្របតាមប្រព័ណិតអាជសាសនា ដែលត្រូវ
អភាគប្រាសាទត្រួចប្បែកណ្ឌាលរាជធានីឯង។

ជាយសារពន្លឹះនៃការរសារជាតិ និងប្រជុំនេះ ប្រសាទាយ៉ែនពិតជាកសាងឡើងស.វ. ចិ.
១២ ដែលប្រសាទាជាមិនត្រូវបានគឺលោកចាត់ អក្សរនៃសកលលោកស្តីពីចំណូល
រាជធានី ហើយជាសកលលោកចំព្រះពុទ្ធឌីជាប្រសាទាយ៉ែនឡើង។ ដើម្បី និងប្រសាទ់
គ្នាចាប់ដែលមានខែវិរុបជាប្រជុំនៃការរសារជាតិឡើងដើម្បីលើកតែងតែងព្រះរាជ មហាមន្ត្រី
មេដាច់ និងអ្នកដែលមានគុណបំណាច់ចំពោះប្រទេសជាតិ។ នៅលើកតូលប្រសាទមាន
រូបដិមាប្រពេលបានដឹងរឿនទី ១ អូរាង (Le Buddha-roi)។ ក្នុងចំណាក់តាមដីវិបាល
អ្វីបាបពីដឹងកុខែនៃព្រះសកម្មភាពក្នុងដីវាតាបស់ព្រះអង្គ ដែលមានបំណងធ្វើរកាយ
ប្រសាទនេះមានចលនាសំរើកជាយសារព្រះពុទ្ធមានបស់ព្រះអង្គ។

ចំណោករូបចំណាក់ព្រះពុទ្ធឌីជាតិ ព្រះពុទ្ធបស់ព្រះអង្គក្នុងរបភាពជាប្រពេជិសត្វ
លោកស្រែ៖ “ដែលមានព្រះពុទ្ធបែរឡើងប្របិនីស” ជាការបង្ហាញពីព្រះពុទ្ធមាននៃព្រះរាជ
និងអំណាច់របស់ព្រះអង្គឡើងប្របិនីទេ។ ប្រសាទាយ៉ែនជាផូទ័រ (Centre) នៃពិភពលោក
(ពិភពលោកនៃមនុស្សខ្លួន) គឺជាកំនើងអាមិកចំណាំ ប្រមូលដ្ឋីពិធីផ្សេងៗនៃប្រទេស
បណ្តាលមកពីអំណោចដីខ្លះពួកគេនៃព្រះពុទ្ធឌី (Buddha-roi) ដែលជួយជួយឡើងប្របិនី
និងជួយចក្រកាត់។

ការគោរពប្រពិបត្តិព្រះពុទ្ធមាន ជួនដីឡើងបុរាណិវិយមនេរវាងមិនបានបន្ថែមទេ
ឡើតទេ បន្ទាប់ពីមហាក្សត្រអង្គនេះសាយទិន្នន័យទិន្នន័យទេ។ យើងបានដឹងព្រៃតិត្តការណ៍នេះ
ជាយសារមានកសិកាសានជាប្រជុំដែលបង្ហាញពីប្រពិកម្មប្រជាធិបាយយោរោយ។ ពីព្រះពុទ្ធឌី
សាសនិក ឡើងប្រសាទាយ៉ែនកំដួងជាប្រសាទ់ពុទ្ធមានប្រពេជិសត្វ ក្នុងសម្រេចកាល
ជាមួយគ្នា។ គេយើងបានការគោរពប្រពិបត្តិពុទ្ធឌី។ ការបំណិចបំផ្តាញពីពុទ្ធឌី។
គឺជាសម្រេចកាលនោះហើយ (ពាក់កណ្ឌាលស.វ. ចិ. ១៣). ដែលជាសម្រេចកាលលូបប័ណ្ណ
ប្រសាទគ្នាចាប់ដឹងដែលប្រពេជិសត្វព្រះពុទ្ធបែកដីមួយអង្គ ជាយវាយបំណាក់

ជាដីក្នុងចំណាក់ទៅក្នុងអណ្តូង ដែលស្ថិតនៅក្រោមដើមទាំង
ពួកបិទមា និងជួនសង្វ័យលិន្ទ និងរូបដៃរៀងទាំងសិរិយម។ លិន្ទ និងរូបដៃរៀងទាំងនេះត្រូវបានដុតបំផ្តាញចាលវិញ្ញានដោយត្រៃទុនសាសនាបែបថ្មីមួយឡើងទៅក្នុង
សិរិយាតារាងប្រចែលក្នុមា និងប្រចែលសេវាមហីយត្រៃទុនសាសនានេះ គង់វិច្ឆេទក្នុង
ប្រចែលកម្ពុជាអរបុតដល់សព្វថ្មីនេះ។

ព័ត៌មាន ៣

ស្វាបជិករាជាណាពាណក្រសង្គ់ : ព្រះនាមប្រព័ន្ធលទ្ធផល ២

រហូតមកដល់បុន្ញានេដ្ឋុងក្រាយនេះ ព្រះបាយដីយើរីនទៅ ២ គីជាប្រះនាមមហាក្សត្រ មួយអង្គ ដើលជាស្ថាបនិភាគជាយាជក្រកមួយជាន់តែបំអង្គនានាដើមស.វ. និង ៤ បុន្តែនិមិនអាចបញ្ជាក់ច្បាស់ថាមានប្រាសាមិកម្ភយើដើលព្រះអង្គបាយកសាង ។ អើងចាំងអស់បានផ្ទាស់បុរបន្ទាប់ពីបេសកកម្មរបស់លោកសេន្ទ (Stern) ដឹកវាល់ (De Coral) នៃវគ្គ.ស. ១៩៣៨⁽¹⁾ ។

កិច្ចការក្នុងបេសកកម្មនេះបានចាប់ដើមបន្ទាត់ ការក្រោរវ្រប់របស់លោក H. Parmentier, លោក V. Goloubew និងលោក H. Marchal និងបានបន្ទាត់នៅវគ្គ.ស. ១៩៣៨ ដោយលោក P. Dupont⁽²⁾ បានធ្វើការយកតំណែងប្រាសាមិកម្ភយើដើលជាការទ្វាប់រវាងសិល្បៈខ្លួនសម្រួលអង្គ និងសម្រួលអង្គ ។ ចាំងនេះគីជាប្រព័ន្ធ ចំណុចនៃការក្រោរវ្រប់របស់បានបំពេញដោយស្ថាប់ព្រះកម្មនៃប្រេសកកម្មជាក្នុងបុន្ញានេដ្ឋុងក្រាយនេះ ។

លម្អិតដើលទួលបានដោយសារមានសហការភ្នាន់សិលាច៉ីរ និងប្រវត្តិសិល្បៈ ។ សិលាច៉ីរបានដួលតែមានក្នុងក្របខ័ណ្ឌប្រវត្តិសាស្ត្រ និងកាលបរិច្ឆេទច្បាស់លាស់ ឬប្រវត្តិសិល្បៈ ការបង្ហាញក្នុងបាននូវការលើក្រុងក្រុងក្របខ័ណ្ឌទៅនឹងប្រាសាមិកម្ភយើដើលជាប្រាសាមិកម្ភយើ ។

ខ្ញុំខ្សោយនូវបាប់ពីព្រះបាយដីយើរីនទៅ ២ ថាដាប្រះរាជាណាពាណក្រសង្គ់ មួយអង្គ ព្រះរាជាណាពាណក្រកមួយជាន់តែបំអង្គ ។ ទៅនឹងថា ក្នុងរយៈពេលពីរសព្វគ្រប់បង្កើតឡើងប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់ខ្លួន ព្រះមហាក្សត្រនៃកម្ពុជា បានបង្កើតរាជាណាពាណក្រកម្មបំបាត់ពីរបស់ព្រះអង្គនៅខាងកើត និងនៅខាងកូលប្រេសកកម្មជាបង្គប្បញ្ញ បន្ទាប់ពីបានរំដោះប្រេស

⁽¹⁾ Ph. Stern, Travaux exécutés au Phnom Kuloen, Bulletin de l'Ecole Française, 1938.

⁽²⁾ Les monuments de Phnom Kulen I: Le Prasat Neak Ta Ibid.

ពីការត្រួតព្រារបសរដារណាតម្រកហូលនៅពាក់កណ្តាលស.វ. ទី ៦១ រហូមប្រាសាទបុនអង្គរ និងសិលាថារីកចាំងឆ្នាយនៅស.វ. ទី ៦-៧ គឺជាកសិតាតាន៖ គេមិនអាចសន្តិដាមបានថាជើដ្ឋឹកខាងលើចិត្ត តែបន្ទើដើមទូទាបាបានស្តិតនៅក្រោមភោជនកណ្តាលឡើយ ។ ឡើងនៅក យើព្រៃនវិប្បាសាលសម្រាប់អង្គរ ដោយនៅលើសិលាថារីកមានព្រះនាមព្រមទាំងសាន វីរុទ្ធនិងព្រះបាយវិរុទ្ធផីទី១ នៅក្រោមមួយខេត្តស្រុំមាប និងខេត្តណាត់ដីង និងរហូមប្រាសាលសិតិច្ចៃដែនតាមដែនទីផ្លូវ ១៩០៣ បុន្តែជាប្រាសាលដែលមានប្រាញៗលាង និងទំហំត្រួច ។ នៅក្នុងស.វ. ទី ៦ និងទី ៧ បេជ្ជុងនៅប្រាស់ស្តិតនៅត្រួចដែនដីសណ្ឌុម្ភៈឡើងមេគគ្មោរក្រាម ។

នៅដើមស.វ. ទី ៨ ឯកសារចិនបាយរៀបរាប់ថាប្រាស់កម្ពុជាមានការបែងចែកជាដីរ ដើរកីតិ៍ ដើរកខាងត្បូងជាក កម្ពុជាញីកលិចដែលមានព្រៃដែនទីនិងសម្រួល និងក្របខែដោយ ឱងមានទីកណ្តាលឡើវា និងដើរកខាងដីងជាក កម្ពុជាញីកដែលមាន “ក្នុងព្រះ” ។ គេបាន ធ្វើជាយុរមកហើយថា ការបែងបែកនេះស្តិតលើឯកជីកម្ពុជាបច្ចុប្បន្ន ហើយកម្ពុជាញីកលិច មានភាពជានឹមនៅអង្គរបុរី និងកម្ពុជាញីកមានភាពជានឹមនៅសំបុរោ ទៅឡើងមេគគ្មោរក្រាម សញ្ញថ្មី ។

ដោយសារការស្រាវជ្រាវនៅសិលាថារីក នាំរោយខ្ញុំអាចកើស្វែលការបុណ្យបែងចែក ដោយស្ថាក់ស្រីរបស់ខ្ញុំចំពោះការសិក្សាពីកម្ពុជា ។ ខ្ញុំបានបង្ហាញឡើក្បាស់ពីតិចប៉ុត្រសាលាអាកំដែង (Bulletin de l'Ecole Francaise) ផ្លូវ ១៩៣៦ ថា ប្រាស់កម្ពុជាញីកដែលតីនៅត្រួចដែនខាងក្រោមបាយ និងភាពកណ្តាលប្រាស់ខ្លាំង ចំណោកងកម្ពុជាញីកលិចស្តិតនៅត្រួច តែបន្ទើដែលដីសណ្ឌុម្ភៈឡើងគគ្មោរក្រាម នៅស.វ. ទី ៨ មានការត្រួចប៉ុត្រដែលបង្ហាញឡើង នៅក្រោម ។ សិលាថារីកបានបញ្ជាក់ថា សហវិជ្ជមាននៅភាពវិវឌ្ឍជាថ្មី និងភាពជានឹមបានបង្ហាញឡើង ដែលមានភាពជានឹមពីរសំខាន់ជាងគេ តីសម្រួល បុសំបុរោនៅតាមនេះឡើង និង អនិតិតបុរោ ដែលប្រវត្តិឲ្យបាន ឯកតីស្រាវជ្រាវយ៉ាងក្រោមធម្មោរកិចចាប់ពីត្របាកដ ។ ការបង្របបង្រួមក្រុងត្របុរីទាំងពីរនេះជាស្មារព្រះបាលនៃក្រោមបាក្រុងត្របុរី ដែលក្រាយមកព្រះបាយរៀបចំបាយវិរុទ្ធផីទី២ ។

ជិត់ពេញមួយស.វ. ទៅ ៨ ប្រវត្តិសាស្ត្របានបង្ហាញថា ប្រវេសកម្ពុជា ជាស.វ. ងីឡិ នៅស.វ. នេះ នាសមូដ្ឋាគារក្នុង មានការលើចេរ្យធម្មវិចក្រកព និងភាគវិង្វិជីវាទិចិន នូចជាការណាមាប្រជាធាសា : នគរសីវិសយត្រដៃកោះសុខាថ្នា ឬនិងភាគវិង្វិជី សម្រួល ហើយបានការការបំប្លែងប្រព័ន្ធបាយសម្រួល⁽¹⁾។ នៅកោះឆ្នា (Java) វាជិវិង្វិជី មួយបានបង្កើតចេរ្យធម្មវិចក្រកដូស្សេវ : "សុខក្តាំ" ដើម្បីព្រោះវាដាសមិយបានបានប្រកាក់យក គុងបំណងព្រៀកអំណាច់អាយុទូលាយ ។

វិនាកម្មនៃរាជាណាចក្របាសុខាថ្នា និងការកែតចេរ្យធម្មនៅកោះឆ្នា នូវរាជនៃវិនាកម្មបំបាត់ ដើម្បីបង្កើតប្រព័ន្ធដែលផ្តល់សម្រួលរបស់រឹករាជកពីខាងក្រុង បានធ្វើជាតីកញ្ញាប់ ។

នាក.ស. ៩៦១ នៅគុងកុង ព្រឹកឈ្មោះនានបានចូលទៅដីសុខនៃតែ (Son Tay) និង ក្រុវិបាននូចប្រាក់នៅក្នុង រហូតដល់សម្រួលដោយសារជាតិបាលចិននាមបុយី (Tchang Po Yi) ដើម្បីជាស្ថាបនិកក្នុង ដឹកជញ្ជូនបាន (Dai La thành) (ជាអតិថតក្រុងបាលណួយ) ។ នាក.ស. ៩៦៤ កន្លែងតុងជាតិ បានវាគតក្រាតផ្តល់សម្រួលនៅអណ្តូរមានក្នុង ដើលសិលាទីរក ប្រវេសមាយវា (សិលាទីរកពាន់នៅ ខេត្តត្រូវបាន) បានឱ្យបារបៀន់ដំបូងខ្លាច់ពី "អូកសុខមុខសុយ" ដើលជាមួយអូសុយ "កែតចេរ្យប្រវេសចោះ នៃដោយសុខូច មានរូបរាង សម្រារទៅ និងសុម មកតាមទាហរា" និងចូលមកប្លឹកដីបំផ្តាញប្រាក់នៅបានបែងការឱះទៅ ។ នាក.ស. ៩៦៧ មានការវាយលុកបិន្ទុមួយចេរ្យធមកលើតំបន់ដីដើល ហើយសិលាទីរកបាន កត់ប្រាក់ "ជាកន្លែងតិះកោះឆ្នា (Java) វាយលើប្រវេសចំណុះ" ។

ចំពោះប្រវេសកម្ពុជា ការធ្វើទឹកបុកមួញបានបស់ជាតិ ឯកសាររាជរាជ សរសេរក្រាយ ត្រីត្រូវការណីនៅប្រិហេល១៨០៣ឆ្នាំ បានដូល់ពិមាយយោងប្រាក់នៅក្នុង តីការ និងរបស់ Abu Zayd ដើលបានសរសេរឡើត.ស. ៩៦១ តាមការនិទានបែងឈ្មោះ សុខចេរ្យធមាន ។

ឯកសារដែលដើលជាបាយឈ្មោះក្នុងការបង្ហាញជាផ្លូវការបែងៗនេះ នៅបីមានលក្ខណៈជារឿងប្រុងក់ ដោយ

⁽¹⁾ G. Coedès, Le Royaume de Crivijaya, Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient, 1918.

កំមានលក្ខណៈ: ស្របនឹងការពិនិត្យអ៊ដែរ
ហើយដើម្បីការបញ្ជាក់ពីសិលាថារីកសុកកកំដៅនៅពេលប្រាប់មកទៀត។

ការរៀបចំប្រធែសជាតិរាយមានអស្សរភាព និងប្រព័ន្ធមករាយនៃការពិនិត្យ
វិញ្ញាតាសាប្រព័ន្ធបស់ព្រះបាលដីយូរីនទិន្នន័យ ២។ ព្រះអង្គភាពជាប់សាច់សាលាបិតនៃ
រាជរដ្ឋស្ថិកមួយដូចនេះ ដែលគឺជាបាកដី ។ ព្រះអង្គភាពជាប់សាច់សាលាបិតនៃ
រាជរដ្ឋស្ថិកមួយដូចនេះ និងក្រុវ៉ាជាក្រុយរបស់ក្រុវ៉ាជាក្រុមិតិវិនិន ដែលមិន
ស្ថាល់ប្រវត្តិ ។ សិលាថារីកសុកកកំដៅនៅថ្ងៃទី១០ ខែមីនា ឆ្នាំ១៩៣៨ នៅក្នុង^១
ក្នុងប្រជាពលរដ្ឋ នូងសាច់សាលាបិតជាស្ថិកប្រាកដដូចជាបុរីមិនិត្តមានដីមេនេះ
ជូចជាបាយវិកទៀត ។ ដោយសារសំនួននៅប្រាកប្រែប្រើប្រាស់ ហើយ ក្រុមបុរីបិត
យល់ស្របចំពេលការពិនិត្យសាយរាយដីស្របច្បាប់ ។

ព្រះបាលដីយូរីនទិន្នន័យ ២ ពេលទីនុកសិលាថារីកណាមួយទៀត ។ បុន្ណែជាក័ត្តសំណងល្អ
នៅបាលទីនុកសិលាថារីកសុកកកំដៅនៅថ្ងៃទី១១ ខែមីនា ឆ្នាំ១៩៣៨ នៅក្នុងប្រជាពលរដ្ឋ នូងស្ថិកក្នុងប្រាកដជាបុរីមិនិត្ត និងតំកល់
ទុកនៅសារមួយទីនុកសិលាថារីកសុកកកំដៅ ដែលយុរិហើយគេបានបក
ស្រាយ ដោយខុសផ្ទាល់អំពីការពិនិត្យអង្គភាពយុទ្ធម៌យុទ្ធម៌ នៅថ្ងៃទី៤ ស្ថិកនៅត្រង់ប្រាសាទាយ៉ាន
ហើយដែលការពិនិត្យនៅលើក្នុងបាលទីនុកសិលាថារីកសុកកកំដៅបានបកប្រែដោយលោក
លី. ហី. ហី. (Louis Finot) នៅក្នុងព្រឹត្តិបត្តិនៃសាលាបាតំង (Bulletin de l'Ecole
Française) នៅតំបន់ ១៩៣៨ ។

ព្រះអង្គភាពយាយមកពីប្រធែដ្ឋាន (Java) ដើម្បីសាយរាយដីអំពីប្រុបរោះ ។ ពាក្យ
ដ្ឋាន (Java) នៅក្នុងសារបុរាណពីមានអំពីយុទ្ធម៌យុទ្ធម៌ (Java) នៅនេះ នៅពីសំគាល់របុណ្ឌដំកោះស្រីមាត្រា និងជោរាយម៉ាឡូសី (Péninsule malaise) ។
ព្រះបាលដីយូរីនទិន្នន័យ ២ ជាប់វិន្ទុក្រស់នឹងសន្លឹកវិន្ទុ ដែលសាយរាយដីប្រធែស្ថិកមួយ

នៅស.វ. ឯ ៨ ព្រះអង្គ និងរាជរដ្ឋបានបង្កើតឡើងក្នុងប្រទេស ហើយត្រូវកំណត់ជីវិតនៃរាជរដ្ឋបាន គឺជាបាប់យកចោរជាថាមីយ ។

ជាលើយនាយកនិវត្តមុខប្រទេសវិញ្ញប្រើបាលនៅត.ស. ៨០០ ព្រះមានកសុកានជាថ្វីន នានាបង្ហាញចាការចាប់ផ្តើមត្រូវប្រគល់ក្រោងរាជសម្បត្តិនៅត.ស. ៨១២ នៅពេលនោះ ប្រទេស សិតមេគុគិនភាពអាជីវកម្មចំណែកយុទ្ធម៌ប្រែប្រឈមបានក្នុងប្រទេស ព្រះយុវក្សនេះ ត្រូវបានបង្កើតឡើងក្នុងប្រទេសវិញ្ញប្រើបាលជាបាប់យកចោរជាថាមីយ ។

មុនជីបុងព្រះអង្គយាយឡាតែងនៅព្រៃបុរាណ ទៅនាគារចង់បន្ទាយវិញ្ញនា ស្រកត្រួយយុទ្ធកំពង់ចាម^(១) ។ តើខ្លួនឯះហើយដើលព្រះអង្គបានទូលារាយព្រាប្រាណកំណើនឲលី ចូលធ្វើជាបានបុរាណិវាទបស់ព្រះអង្គ ។ បន្ទាប់ពីព្រៃបុរាណ ព្រះអង្គបានយាយឡាតែងនៅមួនខាង ដើមទ្រូវសាប នៅត្រង់កុទិ (កិនិងប្រាសាមបន្ទាយកុ) ។ សិលាបារិកបានសរស់រាជៗ ពេលដើលព្រះអង្គ នាមីនសព្វមុខម្លូវ និងរាជបុរាណិវាទបានឡើងស្រកខាងកើត (district oriental) ព្រះអង្គបានប្រគល់ឡើងប្រាសារាជបុរាណិវាទបស់ព្រះអង្គនូវដី និងកុទិម្មយាយឱ្យនាកុទិ (Kuti) ។ សិលាបារិកនេះបានសរស់រាជៗ ស.វ. ឯ ១១ តើសម្រួលដើលអង្គរ មានឯការការកំណត់បច្ចុប្បន្ននេះការកំណត់ម្មយសនវិញ្ញកន្លែងមកដែល ។ ស្រកខាងកើត (district Oriental) សំតាល់តីបន្ទាន់ខាងកើតអង្គបច្ចុប្បន្ននេះ នៅឆ្នាំ១៩៣០ លោកហាផីម៉ាសាល (H. MARCHAL) បានរកឃើញនៅខាងដើលមិនខ្សោយបន្ទាន់ពីប្រាសាមបន្ទាយកុ មានក្រុមប្រាសាមបន្ទាយកុដើលរាជរដ្ឋបានក្នុងបច្ចុប្បន្នប្រាសាមបន្ទាយកុទិស្រី (Kutiçvara) នៅដើមស.វ. ឯ ១១ ។ នៅកុងថ្ងៃបច្ចុប្បន្នប្រាសាមនេះមិនអាចមានកាលបរិច្ឆេទមុនស.វ. ឯ ១០៩ ប៉ុន្តែប្រាសាមបន្ទាយកុទិស្រីចាប់ជាមានចំណាស់ជាម៉ោង^(២) ។

^(១) Les capitales de Jayavarman II, Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, 1928.

^(២) H. Marchal, Kutiçvara, Ibid. 1937

សិលាថីរកបន្ទាត់ បន្ទាប់មក ព្រះអង្គគ្លឹងសោយរាជ្យនៅហិរិហាលីយ ។ រាជបុរាណ
ហិតសិតនៅក្នុងក្រុងនេះ ហើយនិងសមាជិកនៃគ្របាននេះ គ្រូនេះតាំងជាការបុរាណិត
ទាំងអស់” ។

ហិរិហាលីយជាទីក្រឡាមានចែងដឹកលីលិច្ចុល់ទូលាយនឹងមាត្រាសំ
និងសំបុរាណជាយ្វាត់សាន
បុរាណ ។ នៅត.ស. ១៩២៨ ខ្ញុំសិកកំណត់ភាពជានីបុរាណនេះនៅនឹងក្រមប្រាសារល្អស
ដែលសិតនៅប្រុប់ហើល ១៥ត.ម. និងវាតុយ៉ាក្រុងសៀវភៅរបស់ប្រជាធិបតេយ្យ ។ ក្រមប្រាសារនេះមាន
ប្រាសារបាត់ង ព្រះនោ និងលែលដែលឈ្មោះនេះប្រហែលជាសំលែងបន្ទីខ្សោយនៃពាក្យ
ហិរិហាលីយ ។ សិលាថីរកម្មយដែលគេបានរកឃើញនៅតែបន្ទនេះ នៅត.ស. ១៩៣៦ នាំ
រោងគេនេះអាជីវការសំណានអំពីថាគារបាត់ងហិរិហាលីយនេះ ។ ប្រាសារបាត់ង ព្រះនោ និង
លែល កសាងក្រាយរដ្ឋធមាត្រព្រះបាត់ងយើរូវនៅថ្ងៃ ហើយកាលបរិច្ឆេទសិតនៅខាងចុង
ស.វ. ទី ៤ ។ តើនឹងដែលព្រះបាត់ងយើរូវនៅថ្ងៃ នឹងនៅនោះ នៅក្នុងណា? ខ្ញុំនឹងលើក
យកបញ្ហានេះមកសិក្សាមួយទេ ក្នុងពេលដែលព្រះអង្គមកតង់នៅជានីកីឡី ២ នៅ
ហិរិហាលីយ ។ ខ្ញុំកំណត់ថ្មីដែលការបង្ហាញបស់ខ្ញុំពេលវិជលកនឹងនេះ មានប្រាសារជាតា
ប្រើបានចុចុលអុងរចនាបច្ចុប្បន្ន បុរាណអង្គ ដែលព្រះបាត់ងយើរូវនៅថ្ងៃ ២ និងព្រះមហាក្សត្រ
ស្មុំរាជ្យបន្ទាត់ ។

នៅពេលបុរាណ និងនៅហិរិហាលីយ ព្រះបាត់ងយើរូវនៅថ្ងៃ ២ នឹងនៅក្នុងនីក្រាងបុរាណ បុ
រាយការបានរាយការសំខីក្រាងទាំងនោះមានមុនពេលព្រះអង្គយាយមក ។ បុន្ថែនសិលាថីរកស្តុក
កកំជំបានសរស់អំពីស្ថាប្រះហស្ថុក្រុងការកសាងនីក្រាងថា : “បន្ទាប់មក ព្រះរាជាណ្វេង
ស្ថាប្រាការជានីអមីនព្រៃបុរាណ ហើយរាជបុរាណីតីកីសិតនៅក្នុងនីក្រាងនៅថ្ងៃ ដើម្បីធ្វើក្រោរក្រា
ព្រះអង្គ” ។ នៅត.ស. ១៩២៩ បានសេចក្តីថាជាង្វាន់ដែលគេបានកំណត់សិល្បៈបាយក្នុំនៅថ្ងៃ
ស.វ. ទី ៤ លោកក្រោនីយេ (G. Groslier) បានដើរជាផាណិជ្ជកម្មកសុតិកម្មថាសំ
របស់លោកការាយមួយនីត្រ (Aymonier) មកសិក្សាមួយទេ និងកំណត់អមីនព្រៃបុរាណជាតា
ប្រាសារបន្ទាយឆ្លារដើរស្ថិតនៅនោះ បុន្ថែពួរនេះខិះបាយដើរប្រាសារបន្ទាយឆ្លារ
មិនអាចមានរាយការបច្ចុប្បន្ន ហើយ ។ ទី ១២ ទី ១៣ ទី ១៤ ទី ១៥ ទី ១៦ ទី ១៧ ទី ១៨ ទី ១៩ ទី ១៩

និងលោកហុស្សក្រហ្មាលីយេ (G. Groslier) បានគូសវាសពិមុន ដើម្បីបង្ហាញផែនការ
អមេរិកបុរាណសិតនៅក្រោមភាពប្រកបដោយស្ថាបត្យកម្ម និងក្រាត់អាជាត់ទុកជា
កសាងក្នុងនាទុកាលព្រះបានដឹងដឹរនឹងខ្លួនទៅ ២ ។ ឡើងយល់សោរ ហេតុអូបានជា
ជីសយកទីកិច្ចបន្ទាន់អង្គរដៃ នៅនៅត្រាយពិចិននៃសាបហើយដឹងទៅតែសាកក្តានដី
ជាតិ ។ ដូចមួយនឹង ដឹងតាមទំបន់ខាងលើថ្មីដែលលោកវិចិថុនបណ្តុះ
បែរ (V. Goloubew) លោក ឌី. ឡាធីស៊ុស (J. Lagisquet) និងលោកមេបញ្ជាការ
គេរាសសុង (Terrasson) បានត្រូវបានពិនិត្យការការស និងបានរកដឹងពី ក្រុមប្រាសារ
ដែលស្ថិតក្នុងពេលដីបុរីនៃសិរី: សម្រាប់អង្គរ ហើយប្រាសារមួយក្នុងចំណោមនោះ គឺ
ប្រាសារអកប់ដែលបានរកដឹងពីការការស និងបានរកដឹងពីក្រុមប្រាសារ - ហុកត្រូវដៃ (G. Trouvé) នៅត.ស.
១៩៣២ ថា ប្រាសារនេះកសាងខ្លួនដោយបើប្រាសារខ្លួននឹងនាទុក្រុងការប្រើប្រាស់
រចនាបច្ចុប្បន្នរបស់ខ្លួន ។ តើប្រាសារទាំងអស់នេះ ជាការធានានឹងអមរេក្របុរាណដែលស្ថាបនា ដោយ
ព្រះបានដឹងដឹរនឹងខ្លួនទៅ ២ប្រា? យើងសង្ឃឹមលើការរកដឹងពីលាថារីកណាមួយទៀត ដែល
រាជរាយយើងធ្វើសេចក្តីស្ថិតិភាពលើសម្បតិកម្មនេះ ព្រះសម្បតិកម្មនេះបានដូចប្រចាំនេះ
ការរាជរាយព្រះដីណែលប្រាសារទាំងនេះ ហាក់ដូចជាសិតនៅក្នុងនៃទាបចំមុននាទុកាល
ព្រះបានដឹងដឹរនឹងខ្លួនទៅ ៤ ។

យើងមកជល់ចំណុចខ្លួនបំផុតនៃរដ្ឋកាលព្រះបានដឹងដឹរនឹងខ្លួនទៅ ៤ ក្រោយពីកង់នៅអម
រេក្របុរាណយុ: ព្រះអង្គបានលើករាជធានីខេត្តបានប្រពិត (ភ្នំពេញ) ។ ភ្នំពេញសំបុរីប្រើ
ការការធំណុចខ្លួននៃរាល់ទំនាក់ទំនងរបស់អង្គរ ។ សិលាថារីកសុកកំបងបន្ទាត់ : “បន្ទាប់មក
ព្រះរាជរាយនៅទៅក្នុងប្រពិតទៅសិតនៅក្នុងនឹងនោះដី ដើម្បី
បំពើព្រះរាជរាយដឹងបានបំណុលដៃ ។ ក្រោមនោះព្រះអង្គររាយកែវិមានប្រព័ន្ធបានបង្ហាញក្នុងបំណុលដៃ
ទៅនោះវិធានាមួយក្នុងការការស និងប្រពិតទៅសិតនៅក្នុងបំណុលដៃ ។ ពីដីនេះធ្វើក្នុងបំណុលដៃ
នឹង (កម្ពុជានេស) រួចពីចំណោះដូរ ព្រមទាំងធ្វើការយកព្រះអង្គមានបាន: ជាថ្មានរាជពិនិត្យ

(1) Ph. Stern, Hariharalaya et Indrapura. Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient, 1938.

(ស្ម័គ្រករាល) ។ ព្រាប្រុណីនេះបានស្វែគមនុអាកមពីដើមដល់ចប់ដើម្បីបង្រៀនដល់រាជបុរាណិតាំពីរបោរិបធឹកិច្ចិះរោរាជ (Dieu-roi) ។

ក្នុងជំពូកមួនទាំងមីនិងជីវិះទៅរាជរាជ មានសំន្លែរជាតិដែលនឹងពីជីវិះរោរាជ ។ ខ្ញុំសូមរំលែកឡើងវិញអំពីរាជរោរាជ ដូចដែលសិលាទារីកភូមិបានសរស់ថា អត្ថៃដីស្សិតជូនដែង (moi subtil du roi) ស្ថិតនៅលិងឱ្យដែលជាឌិចត្រូវបានអំណាចហើតនៅព្រះសីវ៖ និងនៅតំកល់នៅលិងប្រាសាទក្នុងដែលសិតនៅថែកណ្តាលរាជរាជ ដែលតែស្ថិតជាភាគកក្បែរនិងពិភពលោក ។ ឥឡូវឯមានវិទ្យានេះជាទូទៅទៅតីទុកដូចជាបានទម្លៃលពីព្រះសីវ៖ តាមរយៈព្រាប្រុណីដែលបន្ថុគ្រងរាជរាជសម្រាតី ។ ការរបរមាត្រានៅព្រះរាជរាជ និងព្រះរាជរាជ រយៈព្រាប្រុណីប្រព្រឹត្តនៅទៅលិងក្នុំពិសិដ្ឋ ក្នុំមួយជាតិ បុ ក្នុំសិហ្សិមិត្ត និងដោយតិនិតនេះ យើងជរាជរាប់ខោនិងជីវិះបង្ហាញនៅម៉ែស្សូបូតាមី ។ សលូតិនង្វេទម្លៃតិនិតលិងណាតារក្រើន មានក្នុំពិសិដ្ឋ (montagnes saintes) របស់ខ្លួនដូចជាតិ ព្រះរាជរាជម៉ែបង្ហាញ មានក្នុំបាក្នុំ ។ ព្រះរាជរាជកោះជ្រាងនៅស.វ. ទី ៨ មានតាមចំណេះសញ្ញាផ្លូវ មាន អំបីជាតិ ព្រះរាជរាជ ក្នុំ (ស្ម័គ្រក្នុំ) ។ ដើម្បីរៀបចំដោះប្រទេសចេញពីការគ្រឿតក្រានៅព្រះរាជរាជនេះ ព្រះបាយដីយ វីវនី ២ នរោបចំពិធីរោរាជនៅលិងក្នុំ ដើម្បីទម្លៃឥឡូវដែលតិនិតលិងណាតារក្រើន នៅក្នុំពិនិមម (Janapada)⁽¹⁾ ដើម្បីរៀបចំពិធីរោរាជ និងបង្រៀនរាជរាជបុរាណិតរោរាយ ចេះរៀបចំពិធីនេះ ។

គេអាចចោចជាសំន្លែរថា ហេតុអូបានជាតិ ព្រះបាយវីវនី ២ តុបានសំនចក្នុងការធ្វើពិធីនេះនៅពេលដូចបី និងហេតុអូបានជាតិវិវាទជាបារហូតដែលព្រោយពេលដែន្នៅ បីរាជជានី ទីប្រពេលអង្គប្រកាសធនគរាយ ។ ពីព្រះព្រះអង្គត្រូវយកដីនៃជាមុន ត្រូវបង្រួបបង្រួម ដើម្បីកដែលបែកបាក់ក្នុំ និងត្រូវរោរាយមានភាពស្ម័បសេរីមាបាបសិន មុនគិតនៅដែលការ ធ្វើពិធីរោរាជ ។ ការផ្តាស់ប្តូររាជជាតិ ត្រូវឡើងជាយមានប្រតិបត្តិការសីកជាប់ជាមួយដី

⁽¹⁾ Correspondant probablement au site de Prasat Khna dans Mlu Prei.

ដែលយើងមិនបានដឹង។ សិលាថារីកម្មយើស.វ..ទី ១១ បានសរស់ចាប់ព្រះរាជា "ប្រតិលោភការគិត្យជំនាញទាមការគារគង់នៅព្រះបាលដួយវីរូនទី ២ លើក្នុងតូលេខ ទុកដួចជាព្រឹត្តិការណ៍ប្រវត្តិសាស្ត្រមួយដែលកំណត់ការថាប់ដើមសម្រាយថ្មីមួយ។ សិលាថារីកបានសរស់ចាប់ព្រះបាលដួយវីរូនទី ២ ជាព្រះរាជដែលមាននិវេសនៃវាំងនៅលើកំពុលក្នុងមហាផ្ទៃ៖ និងមានអីសល់នៅវីនេសនៃវាំងនោះទេ?

ប្រាសាយជាព្រឹត្តិកដែលរាយបានយើងឡើក្នុងព្រៃតិក្រា ឱះបន្ថីរកយើកប្រុងប្រុងចិត្តមួយ។ ឈឺ: ពេល ៤០ឆ្នាំក្នុងមកនេះ គេស្វាយជិចិញ្ញាស់ជីប្រាសាយទាំងនេះ។ លោកអាមីនីតី (Aymonier) ឬ លោកស្សីហីណុ (Louis Finot) ថាំទុកជាករណ៍រាយពាក្យ "ព្រះរាជនិវេសនៃវាំងនៅលើក្នុងមហាផ្ទៃ៖" ថាដារសំខ្លែនរាប់រាយប្រុងប្រុង បើយោហេកទាំងពីរនេះក្រោរជាព្រុង មិននៅលើកំពុលត្រូវទេ តីស្រាវជ្រាវនៅក្នុងក្នុង ដោយយូលចាត់ជាប្រាសាយបិះមាតា ឬប្រាសាយព្រះខែន នៅអង្គរ។ កាលបរិច្ឆេទដែលឱះបន្ថីរកយើកប្រុងប្រុងចិត្តមួយបានបុរាណបាត់សម្រួលិកមួយនេះ។ ទាំងនេះបង្ហាញពាក្យរាយប្រាសាយដែលតូលេខបានបង្ហាញចិត្តមួយនៅក្នុងប្រាសាយដែលគេស្វាយ។ ប្រាសាយជាព្រឹត្តិកដែលនៅលើក្នុងតូលេខបានបង្ហាញចិត្តមួយនៅក្នុងប្រាសាយដែលគេស្វាយ។ ទៅរឿងសិល្បៈដើមសម្រាយអង្គរ⁽¹⁾ ឬ គេរាជសន្តិត ថាដាប្រាសាយក្នុងរដ្ឋកាលព្រះបាលដួយវីរូនទី ២ និងដងិលនៅរាជធានីដែលគេដឹងនៅក្នុងប្រាសាយដែលបានបង្ហាញចិត្តមួយនៅក្នុងប្រាសាយដែលគេស្វាយ។

គេមិនបានដឹងថាព្រះបាលដួយវីរូនទី ២ និងនៅលើក្នុងតូលេខប្រាសាយដឹងទេ។ សិលាថារីកបានសរស់ចាប់ : "បន្ទាប់មកព្រះរាជាណាចក្រក្រុងប៉ូន្មានផ្លូវប៉ែនការរាយក្រោងទៅក្នុងបរិបាណប៉ូយិត្ត និងកំរាយកាលិង្ហែនរវាងរាជធានីជាមួយរាជធានីបុរាណិត និងក្នុងក្នុងប្រាសាយទូលេខមុខនាមរដ្ឋបានបង្ហាញចិត្តមួយនៅក្នុងប្រាសាយដែលគេស្វាយ។ រាជបុរាណិតបានទទួលមរណភាពនៅខ្លួនក្នុងបរិបាណយិត្តដែលមុន្តុយនៅរវាង និង

⁽¹⁾ Ph. Stern, Le style de Kulen, Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient, 1938.

លីម្បេទវាជនេស្សិតនៅពាសពេញរាជធានី ដើម្បីសន្តិជាផាគ្រោះរាជការបានដឹងចាំអ្នកថែរក្សាការពារអំណាច់បស្ថុព្រះរាជាបន្ទូបន្ទាប់។

ពេលវេលាដែលការស្រែប្រាក់បានមកដល់ ដើម្បីកំណត់ថ្លាសាមក្នុងចំណោមក្រម
ថ្លាសាមទៅរល្ផេសម្រាប់ ថ្លាសាមណាមួយជាប្រាសាមក្នុងរដ្ឋភាគិត្យប្រព័ន្ធដឹងស្រី ២ និង
កំណត់ទីតាំងនៃរដ្ឋភាគិត្យ ១ បញ្ជានេះមានការលំបាកស្តូគ្រសាយពុពុណាសំ ព្រះព្រះមហាក្សត្រ
អង្គនេះ តង់នៅក្រោងហិរញ្ញវត្ថុរដ្ឋភាគិត្យ តី មនុ និងក្រោយក្នុងតុលេស ហើយរដ្ឋភាគិត្យ
ហិរញ្ញវត្ថុនេះ ដែលស្ថិតនៅទំបាតរាជធានីរាបូឡូដែល ៤០នាទី បន្ទាប់ពីព្រះអង្គនេសាយ
ទីវិនិច្ឆ័យ គឺហានដល់ការប្រាប់ដើម្បីនៃរដ្ឋភាគិត្យប្រព័ន្ធបានការិកអង្គនេះទៀត។

ខ្ញុំបានទាត់ថាល្អាភាសារសំខាន់បីចេញពីស្ថាប្រះហាល់ ព្រះបាយដឹងទីនេះ តើប្រាសារលសលមានកាលបរិច្ឆេទគ.ស. ដោយ ប្រាសារព្រះគ្រែ គ.ស. ដោយ និងប្រាសារបាត់គ.ស. ដោយ

ជោយសារចនាបច្ច ប្រាសាទទាំងបីនេះអាចស្តិតក្នុងរដ្ឋភាគល ព្រះរាជាណដែលគ្រងរាជ្យបន្ថីព្រះបាយវ្វួនម៉ែង ។ ប្រាសាទដែលសំខាន់ និងត្រូវយកចិត្តទុកដាក់ព្រះបាសាមក្រពាកំដុង ជោយការស្រាវជ្រាវរកជោយលោក ហ្ស៊ ឡាភីសស្រែ (J. Lagisquet) នៅត.ស ១៩៣៦ ប្រើហេតុផ្លូវស្តិតនៅក្នុងក្រុមប្រាសាទដែលព្រះបាយវ្វួនម៉ែង នឹងនៅក្រោមបានបូរាណបីនេះ ។

ដីចាន់ខ្សែវិនេះ តែអាចយកជាមតុម្ចោលកំចែងពោះស្ថាដើជារោរបស់លោក Ph. Stern លាកកស្តី Comtesse de Coral-Rémusat និងលោក P.Dupont ដើម្បីរករករាយបើពីរភ្នែកណាយដែលស្ថាដើនេះក្នុងប្រព័ន្ធអាស់បន្ថែមទាំងដឹងរួចទី ២ ហើយនិងកំណត់សម្រាប់កាលវិវត្ថុទៅក្នុងសិល្បៈខ្លួន។

នៅត.ស ១៩៣២ លោក Ph-Stern ដោយឈរឈើការសិក្សាក្នុងចំណែកខេះនៅប្រាសាគគ្រឹះនេះ បានរកឃើញថា "សិល្បៈនៃព្រះបាយវីរីទេ" កំណត់ថាជាមអនុវត្តន៍បានបច្ចេកវាង រចនាបច្ចុប្បន្ន និងចាប់ផ្តើមរចនាបច្ចុប្បន្ន¹¹។ ធ្វើថាប់ផ្តើមពិចារណាទ្រួសឱ្យវិញ អំពីសមូទិកមួនខ្លះដែលលោក H-Parmentier ក្នុងសេវវិកសិល្បៈខ្លួនបាយ (Art Khmer primitif) និង សេវវិកបស់លោកមួយឡើតិសមិយាកាលនេះ ប្រាសាគបាយៗនៅ ក្នុងសេវវិកទាំងនេះ លោកបានរកប្រាសាគបន្ទិចបន្ទុចដែលបានស្អាត់ឡើងសមិយាកាលរបស់ព្រះបាយវីរីទេ ២។ ការស្រាវជ្រាវរបស់លោក នៅ ត.ស. ១៩៣១ នាំរោងលោកអារ៉ាវាង និងព្រៃកនិតុបបន្ទុរបស់លោកដែលទ្រួសការពារនៅ ថ្ងៃទី ៥ ខែតុលា ត.ស. ១៩៣០ នៅបណ្តិតសភាដែនសិលាចីវិកនិងអក្សរសាស្ត្រ (Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres) ហើយដែលបានទ្រួសជីអត្ថាជីប្បាយយោងនៅ នូវអត្ថបទដែលបានចុះនៅក្នុងព្រឹត្តបត្រនៃសាលាពាណិជ្ជកម្ម (Bulletin de l'Ecole Française) ត.ស. ១៩៣១។

លោកបានធ្វើអត្ថាជីប្បាយពីថ្មីកសាបុរិយកម្មគិចជាងថ្មីកលំអ និងរូបបច្ចុមា ដែលទាំងរោងលោកអារ៉ាវាងនៅក្នុងវិញ ការរិនិត្តបស់សិល្បៈខ្លួន និងកំណត់បានកាលប្បូរិតិដែលទាក់ទងទៅនឹងប្រាសាគទាំងនេះ។

ការលំអប្រាសាគអំពីធម្ម លក្ខណៈសំខាន់គិតសរពព្រឹត្តិវ និងថ្មីរដែលធ្វើអំពីធម្មយោងលូ។ ការសិក្សាយោងសិនីរោគដែលចិត្តបានសំខាន់នេះ អាចធ្វើជាដំបានរបស់ការង្ហាស់ប្រុងប្រយោជន៍ក្នុងចំណាក់បុរិយក្នុង និងគោលដៅរបស់ក្នុងចំណាក់នោះទេសមិយាកាល។

ក្នុងសិល្បៈខ្លួនបុរិយក្នុង សសរពព្រឹត្តរាយមួល ថ្មីរមានក្នុងចំណាក់សំខាន់ដាច់ដូរ សំខាន់ដោយក្នុងរោយាល មានចុងថ្មីសំណើនីកំណល់ (consoles) ដែលចាត់មុកជាចុងមាន ធ្វើនៃសសរពព្រឹត្ត បុច្ចោកនូយសត្វមករមុខចូលក្នុង (makaras convergents) ។

¹¹ Etudes d'orientalisme publiées par le Musée Guimet à la mémoire de Raymonde de Linossier, t.II.

សិល្បៈសមិយអង្គរ សសវត្ថជ្រើនដ្ឋាន នៅលើផ្លូវដែនបុរាណីត្រី បុរាណ
ដែលខាងចុងមានលក្ខណ៍: ចេញព្រៀក បុមានកន្តុយសត្វមករចេញព្រៀក ក្បាច់រំយោលដឹនស
ដោយក្បាច់សិករណី បុរាណីរក្សាតិដ្ឋាន។

អ្មោរនេះបើយើងសិក្សាពីសុមទ្ទារប្រាសាទភ្នំគុលេន យើងសង្គមយើងបានសសវត្ថ
ខ្លះមានវាង ឬ ដ្ឋានដួចសិល្បៈសមិយអង្គរ នូវវាង ច្រើន ដែលជាអន្តរកាលនៃវាងមុន
និងវាង ដ្ឋាន ។ ក្បាច់លំអសសរពេជ្រមានភាពស្រួលតែស្រួលជាងសមិយអង្គរ មានក្បាច់
សិក្សាតុចាប់តាំ ត្រានក្បាច់អីដើរនៅថ្ងៃនោះទេ ។ ផ្លូវប្រាសាទភ្នំគុលេនមានចំនួន
យាង ។ ផ្លូវខ្លះមានក្បាច់លំអីបែបបុរាណ តីដឹងដួចមានក្បាច់កំរង និងក្បាច់រំយោល សត្វ
មករមុខចុលក្នុង ហើយនូវចមកហើយមានខ្លះក្បាច់លំនៃបែបចេញព្រៀក។

ម្យានឡើត ផ្លូវខ្លះកំមានជាតុធ្លើដែរទី ដឹងដួចមានក្បាច់មេករណី ក្បាច់សិករណី
ក្បាលសត្វចំលើក (monstre), សត្វមករ ក្បាលចេញព្រៀក។

ការសិក្សាលើសុមទ្ទារអាចរាយកេសនិងជាសិល្បៈរបស់ព្រះបាលដឹយវីវីនទី ២ ចាត់
ទុកជាសិល្បៈអន្តរចនាបច្ចុប្បន្នសេចក្តីសនិងការសិក្សាផីរបបដឹមាដីរ។

លោកហីលីតិស្សន (Ph. Stern) សរសើរ៖ “ជាសង្គមសរពត្របង្ហាញពីឯកតា
នៃរចនាបច្ចុប្បន្ន ផ្លូវបង្ហាញពីគិតបង្កើតឱ្យ និងប្រុទ្ធប្រាកេណា ដែលជាលក្ខណ៍: ពីសេសនៃ
សិល្បៈសមិយនេះ ។ គិតជាសិល្បៈដែលស្រាវជ្រាវ ត្រប់ដ្ឋានព្រោយដឹម្បីជាប្រកតនៃ
ឧយោរដែល និងណាយទីផ្សាយជាតុចាស់ និងជាតុធ្លើដែលសិល្បៈករបាលខ្លឹមិតេទេ ។ រូបបងិម
បង្ហាញពីជារាជ នៃរចនាបច្ចុលេន រវាងរចនាបច្ចុមុន និងរចនាបច្ចុប្បន្ន និងមានជាតុខ្លះ
ក្នុងនិងជាតុចាស់យោងច្បាស់ហើយ និងខ្លះឡើតបង្ហាញពីជាតុធ្លើខោអនាតត់ ។

ក្នុងចំណោមភទិតល ដែលបង្កើតឡើងលើសិល្បៈនៃព្រះបាលដឹយវីវីនទី ២ ភាគចំនួន
មកពីជ្រា (Java) និងប្រមេសចាម្បា ។ កិតតភទិតលជាក្នុងសិល្បៈសមិយក្នុលេន មិនបែងជ
ជាការក្រាក់ដើលខ្លាំងទេ ពីព្រះព្រះបាលដឹយវីវីនទី ២ ប្រជាបាយមកពីប្រមេសជ្រា ។ លោក
វ. ហូលូបី (V. Goloubew) បានអងិប្បាយជាលើកទី១ នៅសកលវិមាលីយទីជី (Leyde) នា ត.ស ១៩៣០ ។ នៅក្នុងសារណាកំដែលជាកំបង្ហាញនៅឯស្សនារដឹសង្គមរាស្ត្រ

(Société Asiatique) ឆ្ន. ១៩៣៣ លោកស្រី ដីក្បាល (De Coral) បាន
ផិតយកអទិតលជាយកដើម្បីអត្ថាចិប្បាយ លើដឹងក្បាញចំលែនសរបពេភាព មានក្បាញចិត្ត
វិធី ការបញ្ចូលគ្មានបទារបាល និងអប្បរា មេនិងរុបរាងវិរិទិសិល្បៈបុរអង្គ សំឡែក
បំពាក់ និងលំអក្សាលនៃរូបទាំងនេះ រូបគ្រួលលំអង្គរនៅស.វ. ៤ ៥ ៦

ចំណុះការអទិតលជាម ប្រវត្តិសាស្ត្រពុំបានទូរល័ច្បាស់លាស់ទេ ដែលគេពិបាកនិងពន្លឺល
ភ្លាប់ ទិន្នន័យអទិតលជាមក្នុង និង ស្ថាបត្រកម្ម ។ លោកហីលីតស្រី (Ph.
Stern) សរស់: គោមានអារម្មណ៍លើប្រាសាទ៊រកាបចាតាប្រាសាទ៊ដែលស្ថាបនាជាយ
ស្ថាបត្រករចាម ដែលកុងប្រាសាទ៊នេះមានជាតុនៅក្បាញចំលែនអីខ្លួន ពិសេសនៅលើទ្វារអំពីថ្មី
កក់ នាក់ដោយវិចិត្រករខ្លួន បាយប្រព័ណីខ្លួន ។

នេះគឺជាសិល្បៈនៃព្រះបាយរឿនទី ២ ដែលជាសិល្បៈអនុវត្តនាបច្ចុប្បន្ន និងសាកល្បង
ប្រមូលដីតិសិល្បៈ: នាកាដើម្បីបង្កើតប្រើ និងវិវត្ថទៅមុខមេះទៀត ។ កុងរដ្ឋកាលដីនៃចំនួន ៨៨៧៣
របស់ព្រះអង្គបង្ហាញពីការិទទេដីសិការបន្ទិយកម្ម និងបង្រួបបង្រួមប្រេសជាតិ ដោយ
ព្រះអង្គសាកល្បងប្រើសរិសទិន្នន័យការិទទេដីកុងតំបន់ដែលមានជាតិ និងសំបុរាណដោយត្រី
ដើម្បីអាជីថិតិមប្រជាការស្ថាប់ប្រជាការ បិទនៅនៅសាប ដែលមានបានឱករបុគ្គល់
ខោដិតគីតុលេខនៅរដ្ឋរឹងកិននៅ និងការទាក់ទងតំបន់ខ្លួនកាបក្រាស និងអាមេរិកនៅ
មេណាម ។ ព្រះអង្គប្រើបង្កើចជាបក្សដើម្បីដែលហើរពីលើឱកដីរបស់ខ្លួន បង្កើតបានឱករបុគ្គល់
ហិរញ្ញវត្ថុ ។ អមិនទ្រូវបាន តុក្ខលេខ និងការហើរដារអង្គតែមួយតួចិត្តស្ថានិយដែលកុង
របស់ព្រះអង្គ និងជាអ្នកបន្ទិយសោយរាយរាយបើកទី ៣ តិចព្រះបាយរោគរឿន ដែលជាស្ថាបនិក
ក្រោងអង្គរមានឈ្មោះថា យសោរធនបុរី:ហើយដែលជាការិទទេនេះស្ថិតនៅជាការិទទេនៅ
ចក្ខកតិខ្លួររយៈពេល ៦០០ឆ្នាំ ។

ព្រះបាយរឿនទី ២ សង្គត់ធ្លីនៅពិធីនៅរោភ ដែលសិណាថវិក សុសកកដំបានសរស់
ថា: "ប្រជែងគោរព្រះបាយរោគដើម្បីដែលដួយព្រះអង្គកុងបាន:ជាអ្នកការពារអំណាចការិទទេ
ព្រះបាយក្បួនត្រួតពាយរាយបន្ទាន់ទៀត" ។ គឺជាប្រាសាទ៊របស់ព្រះអង្គដែលសាងសង់ជា

រាជសារដែង (pyramide) ស្ថិតលើក្នុងមួយជាតិ បុ សិបុរីមិនចាត់ទុកជាមួយមណ្ឌលនៃរាជធានី។

នូវកាលរបស់ព្រះបាយវ្សេនទី ២ ហាមមកពីបរវោសបុន្ញត្រោអង្គភាប់ខេត្តឯធន ប្រើពេណីជាតិ កំណត់ក្នុងសិល្បៈថាគារអនុវត្តនាបច្ចរវាងសម្រាយបុរអង្គ និងភ្នាប់ជាមួយនិងយោងជិតស្ថិតនូវជាមួយនិងសម្រាយអង្គរដែលជាដឹកក្នុងយន្តូរបម្លួច។

ទាំងអស់នេះ យើងដឹងដោយសារសិលាទីរីកក្រាយនូវកាលព្រះបាយវ្សេនទី ២ និងការស្រាវជ្រាវរកយើងឡើងពេលចូលទី។ អំពីស្ថាបត្រក្នុងទី ៣ ព្រះអង្គតាំមានទុកស្សាប្រះបាលុខាងសិលាទីរីកទេ ប្រើហេលដោយសារព្រះអង្គ ឱតខំបំពេញកាតពួគិច្ចសំរាប់ប្រើប្រាស់ជាតិត្រូវ។ បុន្ញត្រូវគោរដកស្រួលយកអង្គបន្ទិតសិលាទីរីកជាការសាសំស្ថិត ដោយវីនេ ព្រះបរមាជារ៉ាវ៉ាកនុះស.វ. ក្រាយពីព្រះសោយទីវង្គគថា : “ព្រះអង្គតង់នៅលើថ្វាសនៃសត្វគោដែលលីអាជីបលីនូវ ព្រះអង្គបានកសាងរាជនិរសនីនៅលើថ្វាសនៃក្នុមហេក្រុង និងព្រះអង្គតាំមានមោននភាពចំពោះព្រះអង្គជាលំទូំយ៉ា” ។

ចំណុចទី ៤

ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា និងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា

ព្រះនាមខ័យប្លូននឹង ៧

រដ្ឋកាលព្រះបាយវិរុទ្ធដែលជាបាយការស្រាវជ្រាវរបស់ប្រព័ន្ធសាស្ត្រតាមវិធី
អាហារសីឡូ (Anastylose) ។ ឯកសារជាតិពុទ្ធបានកត់ត្រាតិភាគអង្គនេះគ្រប់ត្រាន់ទេ ។ អ្នក
ប្រព័ន្ធសាស្ត្រអំពីប្រវេសកម្មជាតិ លោកអាយមីនីត្រូ (Aymonier) បានសិក្សាតិព្រះបាយ
ជាប្រើប្រាស់ និងសិក្សានៅថាបាសម៉ឺងការណាក់ចោះនៃប្រវេស ។ អុណោវិយនៃការ
បង្រួចបង្រួចជាតិរបស់ព្រះបាយវិរុទ្ធដែលបាប់ដើមចុះជរាយនៅក្នុង ពិតិត្តបត្រិតាលា
បានកំចុះបុរិចារិយសារលោកស្តីហីណុ (Louis Finot) នូវអន្តេបនិលាថវិកសំស្រីត
មួយ ដើលរកឃើញដោយលោក ហរីមាស៊ីវូ (Georges Maspero) នៅត្រង់
សាយហុង (Say Fong) ជិតក្រោងវិរុទ្ធបន្ទី ដើលផ្តល់ពិមានពីការកសាងមត្តិរពេជ្យនៅ
ត.ស. ១១៨៦ ។ លោកស្តីហីណុ (Louis Finot) បានកត់សំតាល់ថា អន្តេបនិ
ក្នុងសិលាថវិកនេះ មានអំពីដឹងសិលាថវិកនៅសសរស្អាម (Stèle) ដើលគោលរកឃើញ
នៅឲ្យឱសមូល្រោះដឹងកូសាំងសុំ ហើយព្រះនាមព្រះបាយវិរុទ្ធដែល ក្រុងបាន
រិះកពិកបាប់នៅក្នុងសិលាថវិកចាមថាគាត់អូកចំបំងមួយហាងដែល (Le grand
conquérant) ។ លោកបានសិក្សានៅថា : “សិលាថវិកដើលមាននៅពីប្រវេសហើ
យាយក្រោម នៅផ្លូវសមូល្រោះអណ្តាម និងមេីនិកដឹងកូសាំងសុំនៅក្រោម នូវបានរៀបរាប់ពី
ដោកដឹងរបស់ព្រះអង្គ នូវប្រព័ន្ធដឹងកូសាំងសុំនៅប្រព័ន្ធដែល ទាំងនេះបានបំភើតិព្រះរូបនៅ
ព្រះមហាក្សត្រអង្គនេះ ពីក្នុងភាពងិតនៅអគ្គិភាពកាលរបស់ប្រវេសកម្មជាតិ” ។

ភាពងិតកំបានរសាយដោយសារអតិថិជនការស្រាវជ្រាវរបស់ប្រព័ន្ធ ៩០ឆ្នាំ របស់
លោកស្តីហីណុ (Louis Finot) ។ ព្រះនាមរបស់ស្តីចាមអង្គនេះ ត្រូវឱ្យនិងបានកំចុះបុរិចារិយសារ
ត.ស. ១៩០០ ក្នុងពេលដើលគោលរកឃើញសាលាបានកំចុះបុរិចារិយសារ នៅ
ព្រះរូបនៅក្នុងភាពងិតនៅអគ្គិភាពកាលរបស់ប្រវេសកម្មជាតិ (Ecole Francaise
d'Extrème-Orient) ។ ឥឡូវនេះគោចពុកព្រះអង្គជាប្រះមហាក្សត្រដឹងកូសាំងសុំនៅក្នុងភាពងិត

កងចំណោមព្រះមហាក្សត្រដីខ្មែរដើរបានបន្ថែមឡើងទៅប្រជែងកម្ពុជា ។ ព្រះអង្គភាពពាណិក
ទៅកិច្ចយោងជីប៉ុតិតិតទាំងប្រជែងចាម្បាច់ និងបានកសាយក្រាសាខាថ្វិនពាសពេញ
ប្រជែង ។

សិលាបារីកជាតិ ដែលព្រះអង្គភាពបន្ទូលទុក មានសិលាបារីកបី គឺសិលាបារីក
តាមព្រឹប ព្រះខាង និងបន្ទាយឆ្លាត ដែលព្រឹបតិបត្តិនឹងសាធារណការងារចុងបុត្រា (Bulletin de
l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient) បានបង្ហាញពីរបាយក្រាមការយកចិត្តទុកជាក់
អំពីខ្លួន ។ បច្ចុប្បន្ននឹងមន្ត្រីរោង សិលាបារីកនៅថ្ងៃការងារក្រោមនឹងប្រព័ន្ធដែល
ដែលគេបានរកយើងទៅនៅគ.ស. ១៩១៦ ក្នុងព្រះបរមាជនវាំងអង្គចំ និង សិលាបារីកចាម
មួយនៅមីសីន (Mi-Son) ក្រុវ៉ូបានលោកលីវីណុ (Louis Finot) បានបញ្ជាផ្ទៃតិបត្តិនឹង
និងសាធារណការងារ ។ ទាំងអស់នេះជាបងកសាយយោងសំខាន់សំរាប់សរស់ព្រះរាជដីប្រវត្តិរបស់
ព្រះបាយរ៉ូនទី ៧ ។

ព្រះបាយរ៉ូនទី ៧ នឹងពីរក្នុងព្រះមហាក្សត្របានការងារ ព្រះនាមលីវីណុ (Louis VII)
និងបីលិតអូតុស (Philippe Auguste) ដែលរដ្ឋកាលរបស់ព្រះអង្គសិតនៅក្នុងសម្រាប់
ជាមួយគ្នា ។

ព្រះរាជពេញវារិសិរបស់ព្រះអង្គក្រុវ៉ូបានគេស្អាតយោងច្បាស់លាស់ ។ ព្រះបិតារបស់
ព្រះអង្គសោយកាងរយៈពេលយោងខ្លួនក្នុងរវាង គ.ស. ១១៥៨ ។ ព្រះអង្គម្មាស់ដីយីរ៉ូនទី ៧
ក្រុវ៉ូជាបងបុទ្ធឌីជីតម្មួយនិងព្រះសុរ៍រ៉ូនទី ២ ដែលម្រោងបានធ្វើស្រាមរបុតដល់តុងកីង
និងក្រាសាយអង្គនៃតូជាប្រាសាយចេតិយរបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រះមាតារបស់ព្រះអង្គជាប់សារ
លោហិតនៅឯធម្មោះសក្សិទិន្យប្រព័មាគពីបាននៅ ដែលគ្រប់គ្រងប្រជែងជិតពេញ ស.វ.
ទី ១១ និង ព្រះរាជនឹកអង្គជាសម្រាប់បុរាណអង្គ ។

ព្រះអង្គម្មាស់ដីយីរ៉ូនទីម្រោងប្រសិទ្ធភាពនៅវានៅគ.ស. ១១២០ បុរាណយុរិណាស់ គ.ស.
១១៥៨ ក្នុង រដ្ឋកាលព្រះបាយសុរ៍រ៉ូនទី ២ ហើយព្រះអង្គបានរៀបអភិសេកពីកេងបន្ទិច
ជាមួយព្រះអង្គម្មាស់ក្បុត្រីដីយការជំរឿ ដែលព្រះនាមមានកំណើនលូខ្មៅនៅលើព្រះអង្គក្នុង
ការគ្រប់គ្រងប្រជែង ។

ក្នុងកាលមិនកំណត់មួយ ព្រះអង្គគ្រោះបាតោរកាយលើកទៅវារាយប្រធេសចាម្វោរ នៅ
ព័លវិជ្ជឃី (បច្ចុប្បន្ន ខេត្តបិញ្ញីពុរិ ប្រធេសវិវត្សណាម) ។ អវត្ថមាននៃព្រះស្មាគ ហានដើ
រកាយព្រះនានដើរាជាណទៅត្រូវការយកទៅកុងអនុងទុក ដើលសិលាច៉ីរកនៃព្រះបរមាជន
វាំង (Palais Royal) សរស់រដ្ឋាយព្រះនានអង្គទៅវិ ក្រោរបាបងបង្កើតរបស់ព្រះនាន ។
សិលាច៉ីរកហានរៀបរាប់ថា ព្រះនានសិតនៅនឹងប្រោះទីកន្លែក នូវសាក់ដែននានសិតា
ដោយសារបានប្រាត់ប្រាស់ពីព្រះស្មាគ ព្រះនានសុបន្ទនៅរកាយព្រះស្មាគនិលិព្ទុ
មធ្យាបាយបំបាត់ទុកសាកដីមហិមាន៖ ព្រះនានបានបួនបាបស្ថិកុងប្រាប្រាប់សាសនា
និងក្រោយបំផុតប្រជុំសកុងព្រះពួនសាសនា ។

សិលាច៉ីរកហានសរស់ថា : “ទូលការសិក្សាអប់ពិបងស្រីបង្កើតរបស់ព្រះនាន
ព្រះនានគិតថាទ្រោះពួនសាសនា ជាផីសុឡាត្រៀពេរិច្ច ព្រះនានប្រកាន់យកមាតិរបស់
ព្រះពួនសាសនា ដើលជាមាតិស្ម័ប់ ដើម្បីនិងកាត់កើងទុក និងសម្រេចនៅលើកី
លើចាប់” ។

ក្នុងពេលដើលព្រះបានដើរឯកទី ៧ គងទៅប្រធេសចាម្វោរ ព្រះបិតារបស់ព្រះអង្គទី
ព្រះបានដើរឯកទី ៨ ក្នុងថ្ងៃទីនេះ បើយព្រះមហាក្សត្រដើលសង្គរជុំបន្ទុព្រះនាន
ឃើញស្ម័រទី ៩ ដើលដើមិនស្ថាប់ពីដីរឯកទី ៧ រដូកាលរបស់ព្រះមហាក្សត្រអង្គទីនេះ មាន
ពិតិភាពណាសោរោងដើម្បីយកដើលមានបានទៅកុងសិលាច៉ីរក និងរូបចំលាក់ទៅប្រាសាហេ
បន្ទាយឆ្នាំ ។ សិលាច៉ីរក និងរូបចំលាក់ប្រាសាហេះ បានរកាយដើម្បីព្រះបាយសោរីទី ៩ ៩ ២
ត្រូវការបារាយលុក ដូចពេលមុន សូវគ្រាស បុច្ចូគ្រាស ទេដូរយុវក្សូយក្សូយអង្គ
ជួយសង្ឃារៈ ទៅនៅបុរិប្រាសាមួយ របស់អនាតតព្រះបានដើរឯកទី ៧ ។

សិលាច៉ីរកសរស់ថា : “ទៅពេលដើលការព្រះបាប់បានប្រជាដិន ព្រះបាន
យកដើរឯកដើម្បីរាយលុកដើម្បីយកព្រះរាជវាំង កងម៉ោតការពារទីក្រោងបានបាក់ទៅតែតែ
អស់.... ព្រះអង្គម្មាស់ចូលប្រយុទ្ធមួយ ទាមទីនៅក្នុងប្រជាជាមួយព្រះអង្គ ។
ព្រះអង្គម្មាស់បានទម្រូលដើរឯកដើរឯកទាំងពីរ ។

បុន្ឌិតព្រះបាយសោរីនទី ២ បានត្រូវមកដែលខ្លួនការ បានដោយពាណិជ្ជការដោយយក
នាមថា ត្រូវនៅនាទិកនៅត.ស. ១១៦៤។ ព្រះអង្គម្មាសដឹងរីនកំប្រចាំប្រចាំឆ្នាំ
ត្រូវប៉ុមកពីចាម្វោបិជ្ជីដឹងរីនកំប្រចាំប្រចាំឆ្នាំ ២។ គេបានគិតថា នេះ
ប្រហែលជាប្រះអង្គម្មាសមានបំណុលមកប្រកាសលក្ខណៈ៖ ស្របច្បាប់បែងព្រះអង្គ ដឹង
សោរិជ្ជការ ។ សិលាថារីកបានបន្ទាយទៀតថា : “បុន្ឌិតព្រះបាយសោរីនត្រូវ អូកដ្ឋែករាជ្យ
ធ្វើតតែបិយព្រះអង្គម្មាសដឹងរីនកំប្រចាំសកម្មជាបិយដែលរៀលាលូ និង
ស្រាតស្រួលស្ថានការណីដើលពេញទៀតទៅដោយអំពើខ្លួន ។ ព្រះអង្គម្មាសក្បែត្រី ដែល
ក្រែងក្រែងដោយទុកពីព្រះព្រះសាមិអវត្ថមានកំបាយពីសមាជិកទុកប្រព័ន្ធដូច
នាមចង់ ឃើញព្រះអង្គរដោយប្រេសពីមហាសម្បទុកដែលប្រេសបានលិចលង់” ។

ព្រះអង្គម្មាសដឹងរីនកំប្រចាំបានយោងមកជុលប្រេសយើតពេល និងបានយើតអូកដ្ឋែក
រាជ្យនៅលើភាគបណ្តុំ ព្រះអង្គកំមិនប្រើបានចាម្វោបិយទៀតទៅដោយ និងដោយសារ
មានការជួយទស្សន៍៖ ពីមហាសិស្ស ព្រះអង្គកំគិតផែកមុនា ។ ដែលជាប់ពេលរៀលាលូសម
ស្រប” ។ ព្រះអង្គត្រូវរងចាំអស់រយៈពេល ១៥ឆ្នាំ ។

កុងពេលជាម្វោបិយទៀតផែកមុនមានការដ្ឋែករាជ្យនៅប្រេសចាម្វោបិយ កំមានការ
ដ្ឋែករាជ្យដែរនៅត.ស. ១១៦៦ - ១១៦៧ ព្រះនាមស្អែចដឹងរីនត្រូវ ។ ស្អែចអង្គនេះ
បានលើកសុយសារអាករទៀត្រាយស្អែចរាជ្យម្រោះនាម លីអាត្រោននៅត.ស. ១១៦៨
ដឹងរីការយប្រេសនេះស្តិតនៅអព្រារក្រុង កុងពេលនេះព្រំដើនខាងដើមនៃប្រេស
ចាម្វោបិយ ស្តិតនៅកុងភាពសុប័ស្វោម ហើយស្អែចដ្ឋែករាជ្យចាម្វោបិយទុកប្រេស
កមុជា ។

សិលាថារីកជាមានភាកាសសរស់រៀលៀតថា : “ព្រះបាយដឹងរីនត្រូវ (ស្អែចចាម) និត
គោគខ្លាចដូចក្រោងភពី (Ravana) នៅលើរចកាន់អារុជវាយប្រុយទុកប្រេសនៅកម្ពុជា” ។
បុន្ឌិតការវាយលុកនេះពីបានទូទាត់ដោកដឹងរីនកំប្រចាំឆ្នាំ ។ ស្អែចចាមនាមដឹងរីនត្រូវ បានដូរយកទុកប្រេស
ពីវាយតាមដើងគោក ឡើការយកដើងខិត្តិវិញ ។ នៅត.ស. ១១៦៩ ស្អែចចាមអង្គនេះ
បានលើកទីតាមដើងខិត្តិវិញទុកប្រេសរាយខ្លួនដោយមានចិនលិចសំពោះមុកដ្ឋែករាជ្យទាំងវា ។ ម៉ោងនោះបាន

ចុះតាមទម្រង់មេត្តា ហើយធ្វើដំណឹងរបស់បិនទន្លេសាប។ ក្រោមអង្គភ្លៀវគ្រោះគ្រួសារកំពុងកណ្តាប់
ដៃចាម ហើយស្អួលដំឡើការ គ្រឿងទៅទីតាំងនៃវិវាទក្នុងសមរភូមិ កង់តាម
កំចុះការការប៉ីក្រោង ហើយប៉ីចិចចិចជាត្រា និងប្រមុលម្រោះសម្រួលយោងស្និកស្នាប់អស់
ពីខ្លួន។

ព្រះរាជបាលនូវ ត្រូវនៅទីនៅរាជាណព្រះមហាក្សត្រនៅយការ ។ ព្រះអង្គម្មាសដីយីវីន
ធ្វើឱ្យយកដំបាត់ ពេលវេលាលើបានមកដំបើយ ។ បុន្ថែមនឹងប្រកាសជាស្អួលនៅយការ ។
ព្រះអង្គត្រូវដោះប្រមូលចេញពីការត្រូវប្រកបសំបុរឈ៖ ព្រះអង្គបានលើកខៀវដោយ
កំចាត់ពួកចាមតាមដើរទីក្នុងប្រមូលចំណាត់កែវាត្រូវបានរាយការណ៍ប្រាសាទាយ៉ាន
បន្ទាយន្ទារ ហើយបានរៀបចំប្រមូល។

៥ នាទីក្រោយការឈ្មោះពានរបស់ចាម ត.ស. ១១៨៩ .នៅត.ស. ១១៨១ ប្រមូល
កម្ពុជាបានស្អាល់សុខសន្តិភាព ហើយព្រះអង្គម្មាសដីយីវីនក្នុងប្រកាសធ្វើឱ្យគ្រងរាជ ។ នៅ
កុងពេលជាមួយនោះ ព្រះអង្គបានកសាងរាជវិធីធ្វើឱ្យនិរត្សុ ។ “ខ្លួនយើសរុបរី ឬថាដារ
ស៊ិក្រមិនមាក់កុងក្រុកលួងខ្លួន បានធ្វើឱ្យជាមួយក្នុងណូនុយបស់ខ្លួន កុងតណ្ហាដីដែលបាន
ការព្យូរាល លីវទៅដោយរាជរាជកិច្ចមានអំពីក្រុងមាននៅលើ និងក្រុបជុំបំផោយកិច្ច ។
គុណធមិកិរិយាជាត់ដែល បានធ្វើឱ្យរាជកិច្ចបាន ដោយព្រះរាជដីមីរីបង្កើតសុខមួល នៃ
សត្វលោក ក្រោមដីដីដីដីដីដីដីព្រះអង្គដីណូនុយការបាន ។ សិលាបារិកម្មួយនៅ
ព្រះរាជកិច្ចកំពង់អង្គដីបានសរសេរថា : រាជបុរឈ្នេះដែលព្រះរាជរាជរិបទិន្នន័យកិច្ចកិច្ច
បច្ចុប្បន្នដែលម្បួរមួលជាប្រាសាទាយ៉ាន ពីមីនទ្រព្រាសាទាយ៉ាននៅចុងស.វ. ៥ ៦ ធ្វើយ ទៅខ្លួន
បច្ចុប្បន្នដែលម្បួរមួលជាប្រាសាទាយ៉ាន ។

កុងពេលដែលចាមចូលលុកលុយប្រមូល ត.ស. ១១៨៩ តាមអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រចិន
ឈ្មោះ មាត្រូនិនិនថា ព្រះអង្គម្មាសដីយីវីន បានសង្គ្រាប់ និងសងសឹកសត្វវិរបស់ព្រះអង្គ
ហើយកិច្ចការនេះអត់ក្រោមដោយស្រាតកំពងរយៈពេល ១៤ឆ្នាំ” ។

បីនេះ មនុនឹងសំចេចសំចិត្តកិសច្បាបរបស់ព្រះអង្គ ដើម្បីធ្វើសង្គមនឹងចាម នៅក្នុងប្រមូល
ព្រះអង្គត្រូវបង្រាបការបែងចានរៀបចំស្ថាបន្ទារ ដើម្បីការងារក្នុងនេះខ្លួនឯកដីបាត់ដីបង់ ។ ដើម្បីបង្រាប

ការបេះពុះទេនេះ ព្រះអង្គភាពបញ្ចាក្យត្រចាមមួយអង្គភាមវិទ្យាននេះ អាយុលើកទី៣៧ ហ្មត្តុបាលរាបទាមទេរីដឹងវិញ។ ន្វោបញ្ចាក់ថា ក្យត្រចាមទេនេះ បានមករស់នៅក្នុងរាជាំង ពីគេងឡើង និងបានសរស់រោង កាលពីកុមារភាពបស់ព្រះអង្គ នៅត.ស. ១៩៨២ ព្រះអង្គម្មាសវិទ្យាននេះ បានយកមកតង់នៅក្រោមសកម្មជាតិ ព្រះមហាក្យត្រប្រធែសកម្មជាតិ (តីព្រះបានដឹងយើរីនូវឯ និងបានឡើងសាយរាជ្យន្ថែមទេ) បានទទួលយុទ្ធភាព៖ ៣៣ យ៉ាង (លក្ខណៈរបស់អ្នកមានបុណ្យ) របស់ព្រះអង្គម្មាសកិម្មាន ម្រោះដឹងស្រីចាត្រូចាត្រូចិត្ត ហើយព្រះអង្គបង្រៀនវិទ្យាសាស្ត្រ និងក្បានយុទ្ធសាស្ត្រដល់ ព្រះអង្គម្មាស និងបានដឹងព្រះអង្គម្មាសតង់នៅក្រោមសកម្មជាតិ រាជាណាចក្រទេនេះមាន គំបែងមួយលើរាជាណាចក្រ ដឹងមានមនុស្សអារក្រករស់នៅ ហើយបានដឹងបែបបោះឆ្នោតឡើង ប្រជាធិបតេយ្យ និងព្រះមហាក្យត្រកម្មជាតិ ព្រះរាជាណាចក្រនេះពីក្នុងរាជាណាចក្រ សង្គមកិបញ្ញរាយដឹកនាំកង់តែកម្មជាតិ ដឹងមីនៅបង្ហាញការបេះពុះទេនេះ បានទទួលដោតដឹង និងបង្ហាញការបេះពុះទេនេះ ព្រះមហាក្យត្រខ្លួនបានគិតិយស និងត្រួតសម្រួលដោយគំនិតខ្ពស់ នៅក្នុងប្រធែសកម្មជាតិវិទ្យាននេះ។

នៅត.ស. ១៩៨០ ព្រះបានដឹងយើរីនូវឯ និងបានឡើងប្រធែសដឹងវិញ (មហាការ និងកោះកោ) នៅអំពុះក្រុងដឹងមីនៅក្នុងការរាយចាម ក្នុងនាទិដែល និកាសស្តីកុហុមេរាយ ដោយស្អែចចាមដឹងព្រះយើរីនូវឯ ឬ លើកទី៣៧មករាយខ្លួនមួយទៅ។

ពីព្រះបានដឹងយើរីនូវឯ និងប្រជាធិបតេយ្យ និងការរាយលុករបស់ចាម បុយ្យាងណា? សិលាថាកិរពេនទេន (ត្រូវបាន) បានសរស់រោង ព្រះអង្គរាយយកបានភាពជានឹមប្រធែស ចាមវា និង ប្រមូលយកលិងខាងអស់។ ដោតដឹងនេះ បានដោយសារព្រះអង្គបញ្ញ វិទ្យាននេះ អាយុលើកទី៣៧ដោយប៉ែនលំ។ វិទ្យាននេះរាយយកបានក្រោងវិដឹង (ឪពុ ឪពុ) ហើយចាប់ស្អែចចាមដឹងព្រះយើរីនូវឯ ឬ ជាលើយមកច្បាយព្រះបានដឹងយើរីនូវឯ និង ព្រះអង្គ បានឡើកព្រះអនុជាដ្ឋែរបស់ព្រះបានដឹងយើរីនូវឯ និង ឃីន (អនុជានានេះដឹងមីនឹង) អាយុឡើងសោររាយរាជ្យនៅក្នុងរាជាណាចក្រ សុវត្ថិយវិធីរោះ រចព្រះអង្គលើក ឱ្យបង្កើតឡើងសោររាយរាជ្យនៅក្នុងរាជាណាចក្រ ដោយមាន

នាមចា សូវរិមិះ៖ ១ ប្រធែសចាយក្រាមនទេចកជាតិវិដ្ឋុក ១ មួយដីផ្ទុកត្រប់ត្រង់ដោយភាគ
ខ្លួន និងមួយដីផ្ទុកទៀតក្នុងប្រចាំឆ្ន ១ តែមិនយុទ្ធបន្ទាន់ ពួកមានមេវិធីយប់ទីផ្សេងៗ
ដោយបណ្តាលេរាយព្រះអង្គម្ចាស់ ឬទេ តែចូលទៅស្រុកខ្លួនវិញ ហើយលើកស្អែចចាម
នាម សុបតិ ឱកាយឡើងសោយភាគជាតិនូវសិរី ១ ឡ្វ៉តិនិកាសនេះ វិញ្ញាននឹង បាន
បង្កូបបង្កូមប្រធែសចាមរាយមានឯកភាពឡើងវិញ ក្រាយពីបានធ្វើតែដឹងពីនូវវិវឌ្ឍន៍ទី
៥ (សុបតិ) ហើយឡើងសោយភាគជាប្រធែសចាយក្រាមចំណុលពី គ.ស. ១៩៤៩ ដល់
១៩០៣ ។ នៅគ.ស. ១៩៤៩ និង ១៩៤៨ ព្រះបាយដឹងរឿនទី ៧ ត្រួតបានសាកល្បងដោយការ
ឱកាយវិញ្ញាននឹងទីផ្សាយស្ថាល់អំណើចព្រះអង្គវិញ្ញានតែត្រប់ប្រយោជន៍ រហូតដល់គ.ស. ១៩០៣
ព្រះអង្គបាយបញ្ជាសោចចាមរាយអង្គឡើងទីផ្សាម អង្គធនបតិក្រាម ដែលត្រូវជាមួកមាន
វិញ្ញាននឹង ឱកាយលើកវិតទេវិរាយកំចាត់ក្នុងព្រះអង្គមានតែបាន ១ ចាប់ពីគ.ស. ១៩០៣
ដល់ ១៩៤០ ប្រធែសចាយក្រាមកាយទៅជាអាណាពាណិជ្ជរបស់ខ្លួន ។

ការលួកដែងប្រពុកប្របល់នៅក្នុងប្រវេសាយាយកែត ដែលជាប្រវេសជិតខាង ពីចានទៅ
ស្ថាតមិនអាយក្រោះអង្គភ័យដើរីកចំណូនឯកជាមួយ និងខាយលិចទៅប្រវេសកម្ពុជាអ្វីយ គឺនៅ
ក្នុងផ្ទៃកាលនេះហើយដែលសិលាថីវិកសាយបង់ (ជិតក្រោង ឬវិងចន្ទន៍) បានបញ្ចក់ពីកាល
បិន្ទុទេ ហើយអ្នកប្រវិធិសាស្ត្រចិនបាននិយាយពីអំណោចរបស់ព្រះបាយវិនិន៍ទៅ និង
ភាគបំនិកដីមួយដើរកនៃឧបទីបម្រាក្សាយ និងវាតអំណាចរបុគ្គលិតប្រវេសភូមិ។ ម្យារ
ឡើត សិលាថីវិកម្ពុជាយើងប្រាសាទព្រះខាង បានអាយក្រោះដឹងថា ឪកមន្ត្រីបានដូល
ដោយប្រាបុណ្យ សូរីកត្ត និងប្រាបុណ្យឡើត ដោយព្រះរាជាណៈកោះជាតា ប្រះរាជាណៈ
យវេន់ (Yavanas) និងព្រះរាជាណៈព្រះអង្គនៃប្រវេសចាម្ប័រ។ ប្រាបុណ្យសូរីកត្ត
ប្រហែលជាមេ នៅប្រាបុណ្យ ចាំងអសក្នុងព្រះបរមាការរង់។ ព្រះរាជាណៈយវេន់ គឺជាតា
អង្គរាជិតីភាព្យទេ (Li Anh Tôn) ដែលសាយរាជ្យនៅត.ស. ១៧៨ មាននាម
សំរាប់រាជ្យថា លីកោន់នៃ (Li Cao Tôn) និងសាយរាជ្យរបុគ្គលិតន.ស. ១៩៦០។
ព្រះរាជាណៈព្រះអង្គនៃប្រវេស ចាម្ប័រ គឺព្រះរាជាណៈសាយរាជ្យនៅក្រោងវិនិយ បិញ្ញិត្យ

ដែលត្រូវជាបច្ចន់ដើម្បីនៃព្រះបាល ដឹងរឿនទី ៧ និងព្រះរាជាណាចំណែកសាយភាគីនៅក្នុងរដ្ឋបាល
(ជាន់រាជ) គឺព្រះអង្គមានសំវិធរាជនេះ ដែលការពារជាយព្រះបាលដឹងរឿនទី ៨ ។

គេហានដឹងថា ការច្បាប់យើងមិនមាននឹងយើង ទម្រូវស្ថាល់ការសិតនៅក្រោមចំណោះនៃ
ប្រទេសដែលគេច្បាប់យើងនៅ៖ ទៅនៅមនេះនៅខាន់រហូតដែលសង្កែចូលនេះ៖ នៅក្នុងរាជរាជក្រោង
ក្រោងក្នុងពេញ បុរាណកក នៅពេលពីធមិត្តអគិសកេល្បងឡើងសាយភាគី ឯកមិនសំរាប់ដឹង ពីធមិត្ត
គិតជាធិកដែលទម្រូវបានពីធមិត្តសំខាន់ៗនៃប្រទេស និងពីខេត្តដែរឃើងនៅព្រះរាជាណាចក្រ ។
ការសិតនៅក្រោមចំណោះប្រទេសកម្ពុជា នៃប្រទេសចាយក្រោងចំណោះ មិនយុទ្ធខ្សែង^១
ដូចនៅក្រោមរាជរាជបស់អ្នក អំណាចចរបស់អ្នក អំណាចចរបស់អ្នករាជរាជក្រោង ។

ក្រោយព្រះនានដឹងរឿនទីនៃសាយទីនៅក្នុងព្រះបាលដឹងរឿនទី ៩ បានរៀបរាជ
កិសេកជាមួយព្រះនានក្នុងទីនៃដែលជាបងបង្កើតរបស់ព្រះនានដឹងទី ១ ក្នុងព្រះអង្គនេះ
ជាស្រីសំបុរាយនៅជាយចំណោះវិជ្ជា ព្រះនានត្រូវបាននំនៅការសារត្រូវក្នុងរត្តព្រះពួក
សាសនាមួយហើយបានកសាងសិលាអារិកគិតមានអាកាស ដែលជាប្រភពបានសំខាន់ទាក់
ទងនិងព្រះជីវប្រវត្តិដឹងរឿនទី ១០ ។

មិនដឹងថ្វាស់ថា ព្រះបាលដឹងរឿនទី ១ សាយទីនៃក្នុងព្រះបាលនៅត្រូវត្រូវនៅ៖ ព្រះអង្គ
ទាំងនៅបានសាយភាគីរហូតដែលស្ថាល់នៅ ១២១៨ ។ ព្រះអង្គមានព្រះមរណនាមជា មហាបរម
ស៊ីតត ។ ព្រះនាននេះសរាយយើងពីព្រះអង្គជាតុទូសាសនិកជនមួយរូប នៅខោបី
យ៉ាងហូងកំដោយកំព្រះអង្គមានព្រោប្បុណ្ឌបានបិតម្មាក់លើការ ហូសិកសេះ ដែលជាប្រុ
សក្តីភាពប្រាប់ចាត់សាសនាប្រាបុណ្ឌនៅ ពេលនោះនៅខាន់រហូតដែលខ្សោះក្នុងរសមដឹង ។

តាមរូបបដិមា ព្រះបាលដឹងរឿនទី ១ មានសាច់ម៉ា ព្រះកេសមានដឹងសកំតុច ។
លក្ខណៈនេះមានច្បាស់នៅលើក្រុងចំណាក់ជាប្រព័ន្ធទី ១ គេហានយើងព្រោប្បបដិមាតី គិមួយនៅ
អង្គរដី និងមួយឡើងត្រូវបានសារកិចចំ ជិតក្តីភាព (នគរាង) ដែលបិទរក្សានៅសារមន្ទីរ
ប្រុងបានកក ។ រូបបដិមាតីនេះគឺជាប្រព័ន្ធបស់ព្រះបាលដឹងរឿនទី ១១ ។

អំពីកាលបរិច្ឆេទនៃការសាយទីនៃក្នុង គេតុបានដឹងពីព្រោប្បបដិមាតី ។ គេចោរជាសំនួរថាគាត់
ព្រះអង្គមានព្រះកេសី ដែលនៅរាយការព្រះអង្គសាយទីនៃក្នុង មានរូបចំណាក់ពីនាសម្ព័យ

ເຄົາ: ດີງບັນດາກໍເຮັດໄປບານັກ ປະເສາອະຫຼວດໃຜລະເຕບາກໍເຫັນຂຶ້ນເຕັມ
ປະເສາອະຫຼວດ ວ. ໄລກົກໂຈ່ຍ່ຽນບໍລິບຸບ (V. Goloubew) ບານສົມກຽຍ້ານໝື້ລູກ໌ເລີ
ກົງເຈົ້າບັນດາກໍເຫັນຂຶ້ນເຕັມ ແລ້ວຕໍ່ມີລົງທຶນ ບຸ້ແກ້ວຕໍ່ມາຍຮູບພະນາກົມ ໃຜລະກຣູກີ້ນ
ໜີ້ນແລະ ຊົງໝີ້ຍ ເບີຍແລກທານຊື່ລົ້ມ ຂອບບອກບະລຸດແລກກົງເຈົ້າບັນດາກໍເຫັນຂຶ້ນເຕັມ (Dr. Mesnard)
ຜ້າຍກວ່າຢາສານທາງໝາຍເກົ່າກົງເຈົ້າບັນດາກໍເຫັນຂຶ້ນເຕັມ ດອງປະກາດຕະກຳຕ.ສ. ۱۹۳۵ ຮັດ
ກົງເຈົ້າບັນດາກໍເຫັນຂຶ້ນເຕັມ:

កំភនដែលនឹងផ្លូវអកដមួយដារត្រូវបានរាយការព្រាតាលយ៉ាងយកចិត្តអកដាក់ ពីស្ថិជៈលទ្ធផលដែលត្រូវដើរ។ ការយករារនៃស្ថិមានមានលក្ខណៈដូចជាជាប់ការនៃគ្រប់ការខាងក្រោមស្តាប់ចិត្តកំហែយដែលមិនមែនការយកទៅបានទៀត។

“អរយវេស្រាមទ្រដោយវត្ថមយនៅក្រោម ក្រាលដង្គង់”

ព្រៃមាកកំលើកដើរស្ថាបស់មនុស្សនៅជាយដ្ឋាន និងដែស្ថាបជាតិកប្រជាពលកំដើរ

“ការយិការនៃស្តីចាប់ផ្តើម ដួងបង្ហាញថាមទូរសព្ទនោះមានជម្លើកនៅក្នុងអវរយវត្ថុដីជម្លើយដែរ?”

“ ការកត់ចំណាំសម្រាប់មួយមេរោគនិងទីតាំងនៃមួយសម្រាប់មានចំណាំមួយដើម្បីជួលជាក់ដឹងឱ្យ
រងមួលពេញ។ ដឹងឱ្យនោះប្រហែលជាដឹងក្រឡៅ (Chaulmoogra)។ ដើមក្រឡៅ
(*Hydnocarpus anthelmintica*) ជាថីជាមួយដើម្បីជួលជុំពាសពេញវ្រពេអង្គរ។ (សព្វថ្ម
នៃនៅមានប្រជាពន្លឺខ្សោរព្រាតរាល់រាល់យុងដោយលើប្រាប់ក្រឡៅឈើ) ។

ការបក្សាយសម្រេច: ជម្រើយដៃ

អុកដម្លើដែលបង្ហាញទៅក្នុងបារាំងនៃប្រាសាយតាមករណី និងនៅក្បាច់ចំណាក់នៃប្រាសាយបាយនៃពិភាកជម្យសំដាល់មួយនូវដែលស្ថិតក្នុងថាមខាងក្រោមនេះ ដាន់ខ្លួន ហើយដែលប្រហែលជាប្រភាជាត់ចំឡួង។ គេបានសាកល្បងប្រព័ន្ធប្រុបចាំងនេះឡើងស្អែចតែលង់ ដែលនៅប្រជែងកម្ពុជា គេមានពិមានតាមអនុបន្ទុមជ្ជីមសម្រួលិកឱ្យបានមាន ការធ្វើបុងដីយេស ចំនួនព្រះរាជទឹន្ន័រប្រុយអង្គភ័យក្នុងក្រោមប្រជែងពេលវេលា។ ហើយគេអាចចោរជាបានស្នូល

តើការសាងសង់មន្ត្រីពេទ្យចំនួន ១០២ នៃព្រះបាលដឹងរឿនទី ៧ នៅខាងការទាក់ទងទៅនឹង ជម្លើយនេះប្រឡេ? បុមុយព្រះអង្គកសាងមន្ត្រីពេទ្យទាំងនេះ ដើម្បីព្យាបាលព្រះរាជរបស់ ព្រះអង្គប្រាស់ បុមុយព្រះអង្គកសាងសមិទ្ធភាពនេះ ដើម្បីឱ្យឯុទ្ធស័ះដល់ព្រះមាតា ឬតាម ព្រះអង្គដែលនងគ្រោះ ដោយជម្លើយនេះ ដើលជាទូទៅវិគីតិចាតាដាកម្ពុជាបុត្រ?

តាមរយៈជីវប្រតិបត្តិ ព្រះបាលដឹងរឿនទី ៧ ជាក្រុងព្រមានព្រះកាយពលម៉ាម្បន និងមាន សេចក្តីប្រាក្តាមឱ្យក្រាប។ ក្រោយការងារចាំពេលវេលាយុធម៌យុរអង្វេង និងការសាកល្បង ដោយឯងទាំងអង្គបានស្រាវជ្រាវដែលប្រចាំថ្ងៃ និងការសាងប្រចាំសប្តាហាន វិកចំនួនខ្ពស់ខ្ពស់។ សិលាថារីកអង្គត្រួតពិនិត្យការងារចាំពេល ព្រះអង្គដាតុទូសាសនិកខ្លាប់ ខ្លួន។ សិលាថារីកតាមប្រព័ន្ធសរស់រោចោះ: “ការពួកជាមាត្រាដាក់ខ្ពស់ដែលនាំចំណែកសម្រាប់ សម្រាប់ត្រូវបាន ដើលដាក់លើទីមួយគត់គ្នានូវប្រសិទ្ធភាព ដើម្បីដោលការពួកជាមាត្រាដាក់ខ្ពស់ដែលនាំចំណែក សេចក្តីពិនិត្យអង្គបាប ដើលនៅក្នុងព្រៃកត អាមពិនិត្យការពួកជាមាត្រាដាក់ខ្ពស់ដែលនាំចំណែក ដាក់ខ្ពស់ដែលសំរាប់បំផ្តាញព្រៃកតនៅក្នុងព្រៃកត” ។ ព្រះអង្គតាមការសាងនានាដើលព្រះបិតាបស់ព្រះអង្គ (ព្រះបាលជាបិត្រូវឯក) បានការពួកជាមាត្រាដាក់ខ្ពស់ដែលបានការពួកជាមាត្រាដាក់ខ្ពស់ដែលបាន សរស់រោចោះ: “ក្រោមពេញព្រះខ័យនៅក្នុងឯកជម្លើយនេះ គឺជាសាងនាបស់ព្រះសក្សមី” ។ ព្រះពួកសាងនាមាមហាយាម មានការត្រួតពិនិត្យការងារចាំពេល ដើលបាយខ្សោយត្រូវការ ជាមួយនឹងលម្អិតការពួកគ្នាលើដែលធ្វើមរណាកាលហើយ បុរីនៅមានដីវត្ថេនៅទីផ្សេះ ហើយ ដើលចាត់ទុកដាក់ព្រះពេនិកសត្វដូយស្រាវជ្រាវដែលមនុស្សរោក។

បុគ្គលិកលក្ខណៈរបស់ព្រះបាលដឹងរឿនទី ៧ បានបង្ហាញតាមរយៈសិលាថារីកនានា ដើលខ្ញុំបានដឹងរឿនទី ៧ នៅលក្ខណៈពេញលេញនៅក្នុងស្ថាប្រះហាលូសាលាបុរីកម្ម ដើល ព្រះអង្គបានកសាងទុក ។ បុគ្គលិកស្ថាប្រះហាលូនេះ មុនការស្រាវជ្រាវបានបិតិលិព្យស្រី (Ph. Stern) ដើលបានពុម្ពក.ស. ១៩២៨ នៅបានកំណត់កាលហើយចេញស.វ. ចិ ៤ នឹង ស.វ. មុននេះ ។

ស្តាប្រពេជាស្ថាន់ ដើម្បីគ្រែក.ស. ១៩២៨ ឱ្យបានប្រកល់ទៅម្នាក់របស់គេពីត្របាកដ
គិតអង្គភាពដើម្បីមានកំណត់ថែរបស់ខ្លួន ១២គ.ម មានកសិរិយវិកចំ១ មានទ្វារចោរចូលរាំ និង
ប្រាសាទាមបាយក្រុងស្តីតន្លែទៅកណ្តាល ប្រាសាទាបន្ទាយក្តី ប្រាសាទាតារូប ប្រាសាទាប្រះខែ ប្រាសាទាប្រាកតិតុន ប្រាសាទាផាម ប្រាសាទាប្រាលតោ ប្រាសាទាតារី ប្រាសាទាបន្ទាយក្រុងស្តីតន្លែខាងពាយឲ្យ ប្រាសាទវត្ថុនៃនៅ (ខេត្តកំពង់ចាម) ប្រាសាទាតារូប (ទួន្ទុបាតិ) សាលាសំណាក់ ១២១ នៅតាមបណ្តុយផ្លូវដំឡើនព្រះរាជាណាចក្រ និងមន្ត្រី
ពេញចិត្តនៃ ១០២ នៅតាមពេញចិត្តប្រយោស់ ។

យើងពិនិត្យមិនសំណងប្រាសាទាបន្ទាយក្រុងស្តីតន្លែ ដើម្បីបានបស់ព្រះបាយវត្ថុនៅ
តាំង ប្រាសាទធម្មយដើម្បីបាលការបរិច្ឆេទកសាងមុនគគ គិតប្រាសាទបន្ទាយក្រុងស្តីតន្លែ
ខាងកើតរាជធានី និងនៅខាងកើតប្រាសាទនេះមានស្រែស្រែ ។ គម្រោងបានរកឃើញសិល
ចាករកដើម្បីបានផ្តល់ពេតាន ពីការកសាងប្រាសាទបន្ទាយក្រុងទៅ ។ លោកស៊ាប្រាការ និងការឧទ្ទិស
នៃប្រាសាទនេះ ស្តីតន្លែក្នុងភាពមិនទាន់ច្បាស់លាស់ទៅឡើយ ។ ប្រាសាទាតារូបតិចនៅ
ខាងទិសពាយឲ្យប្រាសាទបន្ទាយក្រុង បានកសាងឡើងនៅគ.ស. ១១៨៦ ដើម្បីឧទ្ទិសដល់ព្រះ
និត្យាយក្រុងនៃព្រះមាតាតាបដិមានស្របតាមប្រជាធិបាយ និងរូបដិមាធិច្ឆន់ ២៦០ ឡើត
ដើម្បីកុងចំណោមនេះមានបដិមានខែតាំរីករាយព្រះរាជគ្របស់ព្រះអង្គ ។

សិលចាករកើតដើម្បីនឹងក្នុងនៅឡើយ បានផ្តល់ពេតានអំពីបន្ទុលិកថែរបំប្រាសាទ
អំពីសំភារ់សំរាប់ប្រាសាទ និងសេវាំងរាបារគ្រប់ប្រភេទសំរាប់ការធ្វើពិធីសាសនា ។
ប្រាសាទនេះមានភ្លើមិចំណុះ ៣៤៤០គីឡូ មានអ្នកទូទៅលុបនុករាងនារសាសនាតី មនុស្ស
ពេនពុំម នាក់ ដើម្បីកុងនោះមានមហាផ្ទៃចិត្តនៃ ១៨អង្គ អនុមេ ២៧៤០អង្គ អ្នកបំប្រឈ
២៩០២នាក់ ស្រីរប៊ា ៦១៥នាក់ សំភារ់សំរាប់ប្រជាសក្ខុងការគោរពបុជាមាន ដើម្បី
ឯម្ធន៍ ប្រហែល ៥០០០គ.ក. ដើម្បីប្រាក់ ពេជ្រ ពាយប្រាក់ មរកត ៤០១២០គ្រាប់ ពេជ្រ
គ្មាន ៤៨៤០គ្រាប់ ចាមមាសចិម្បយ សាញ់សំពេមកិច្ចបេសចិន ៤៦ពីកី និកជាក់
សូគ្រ ៤១២ ក្នុង ៥២៣ និងមានការឡើបាបសំពីសេវាំងរាបារគ្រប់បន្ទុចំណា អង្គ
ទិកដោះ ស្តី ប្រុង ធម្មជាតិ វត្ថុចំណាក់ប្រចាំថ្ងៃ សការវត្ថុសំរាប់ថ្ងៃបុណ្យ បញ្ញីរបស់របរ

និងអ្នករៀបចំពាក់ក្នុងយុទ្ធសាស្ត្រ ដល់ជាពីរជាតិ ទីក្រុង ទីក្រុង ប្រជាពលរដ្ឋ ឬក្រសួង ប្រជាមុន សំណើរកបតាក់ចំនួន ២៣៨៧សំរាប់ស្ថូរការកំណត់របៀបជីមាន។

សិលាចារីកតារព្របុរាណបញ្ហាប់អគ្គមខនា ដោយសារដឹងទាយទាំងអស់នេះ ព្រះអង្គភាព ទីនឹងអាជីវកម្ម ដូលត្រៀមទាត់បានបស់ព្រះអង្គ សូមព្រះមាតាតុព្រះអង្គបានផ្លូវជុំ មហាវិបាទ និងការបង្កើតប្រជាធិបតេយ្យ និងការបង្កើតប្រជាធិបតេយ្យ ។

ព្រៃងដ្ឋានក្រាយមក គិ. គ.ស. ១១៩៣ ប្រាជេទី ៧ បានសម្រាប់ប្រាក់ដែល
មានលេខោសញ្ញាឆ្លូច ប្រាជេទី ៨ នៅខាងក្រោមនេះដើម្បីរាយការណ៍ ដើម្បីលម្អានតំកល់រូបបង្ការបស់ព្រះ
ពិតាបស្តាត់អង្គភាពនាមជាបិន្ទុវិន្ទុ ២ គឺចង្វឹមបង្ហាញនាមជិសគម្រោះកស្ស់។

នៅក្នុងប្រពៃណីជាតិ រូបបង្កើតមាកណ្ឌាលមានបច្ចុប្បន្នទៅដឹងថា ដំឡើងនៅក្នុងវិញ ដែលយើង
ដឹងបានខ្លួន ដោយសិលាថីវិកនៅមាត្រាត្រូវបានប្រពៃណីជាតិ។ សិលាថីវិកនេះបានរកឃើញនៅ
ត.ស. ១៩៣៨ ផ្លូវតិចមានចាបបង្កើតទៅដឹងអាយាទំនួន ៦៣០។ ផ្លូវប្រពៃណីតាមប្រពៃណី
នេះ សិលាថីវិកបានរកឃើញការបំភៀងការបំភៀងសការបច្ចាស់អាជីវិត និងសំគាល់បុរាណ
ដំឡើងសំរាប់ក្រុមអ្នកដែករក្សាប្រពៃណី។ ស្ម័គ្រាប់ការបំភៀងផ្លូវតិចដោយប្រុងប្រយោជន៍
ប្រចាំប្រចាំឆ្នាំ ៤៣២៤ ដែលមានមនុស្សចំនួន ៤៧៨៤០នាក់។

ក្នុងចំណោមប្រាសាធដីស្ថិតនៅក្រោមពួកគេ នៃប្រជាសាស្ត្រព្រះខាង មានប្រាសាទេ
ក្រាលទៅ និងប្រាសាទេកាសោម ហើយសិលាបារីកបានពណិតនាំតិប្រាសាមួយឡើតដែល
កសាងនៅថ្ងៃកណ្តាលស្រស់ខែក្នុងដែលគេបានដឹកនៅខាងកើតប្រាសាទេព្រះខាង ថាដោ
ការសក្វិសិទ្ធិមួយលីអនៃវេជ្ជរាយស្រស់ខែ និងសំរាប់លាងគក់ (ភាពមនុធនស់ប្រុង)
និងសាសនីក"។

និមិត្តបន្ទីយមសាបគ្រកម្ម នៃប្រជាសាយនាគាត់ទូលាន ដើម្បីអភិវឌ្ឍប្រាកែវនៅក្នុងជំពូកមុន ។
ប្រជាសាយនេះ ត្រូវបានរៀបចំឡើង និងប្រើប្រាស់ ដើម្បីប្រើប្រាស់ និងប្រើប្រាស់ និងប្រើប្រាស់
ស្ថិតនៅក្នុងបិបិមាតុ។ ឯកសារប្រជាសាយនាគាត់ទូ តិដាមីកដែលបានបង្ហាញចំណាំមុខចំងាំ ៥ តាម
មាត្រានិស្ស សន្តោះ សន្តិសិវ និង សន្តោះ ។

ចំពោះប្រាសាមាត្រប្រហែល កសាងឡើងដើម្បីខ្និតិសចំពោះវិញ្ញាយភ្លូវព្រះមាតា និង
ប្រាសាមព្រះអាន់ ខ្និតិសចំពោះប្រះបានរាយក្រឹងទី ២ ជាព្រះបិតារបស់ព្រះបានដើយរឿន
ទី ៣ គេបានដឹងថាទីត្រនេះ ក្នុងព្រះពួកសាសនា មានព្រះពួក ព្រះពាណិជ្ជលោកស្រែរៈ
និងប្រជាតាមីតា ។ សិលាថីវិកនៃព្រះបានដើយរឿនទី ៤ ចាប់អស់សូន្យទៅជីកជល់គុណ
ព្រះរន្ធផ្សេយ៍នេះទៅខាងដើមអន្តែបទ ។ បើប្រាសាមាត្រប្រហែលតែកល់រូបបង្កើមប្រាសាមាតា
របស់ព្រះអង្គ ក្នុងរូបភាពជាប្រាស់នានាប្រជាតាមីតា ប្រាសាមព្រះអាន់តែកល់រូបបង្កើម
ព្រះបិតា ព្រះអង្គក្នុងរូបភាពជាប្រាស់ពាណិជ្ជលោកស្រែរៈ ដើម្បីពួកបង្កើមប្រាស់ព្រះតែកល់នៅ
ថ្វាមួយបង្កើមចាប់ពីរនេះ ។

ប្រាសាមបាយ៉ែនប្រាសាមបាយ៉ែនដើម្បីកណ្តាលនៅទីក្រោងអង្គដែល គេបានរក
យើងព្រះពួកបង្កើមមួយហើយជីតំណាង ពួករាជដើម្បីកណ្តាលរាជមួល គឺជាធិន្ទំទៅរាជ បុ
រោរាជ ។ គេបានដឹងលើរួមសម្បយដើម្បីការឡើងឡើលទៀតរូបបង្កើមនេះ ហើយរន្ធផ្សេយ៍
នេះគេអាចដឹងបានដោយសារទៅសិលាថីវិក និងរូបចំណាកគគុងបុណ្យការ ។

ប្រាសាមបាយ៉ែនសិនិតនៅចំកណ្តាលធម្មានរាយក្រឹងឡើងនៅទីក្រោងដើម្បីកណ្តាលកសាងដោយ
ព្រះបានដើយរឿនទី ៤ នៅរយៈពេលចុងក្រោយនៅរដ្ឋការបស់ព្រះអង្គ ។ ទីក្រោងនេះ
ជាទីក្រោងដឹងលើប្រមូលបញ្ហាលប្រាសាមបរាណជាតិនៅក្នុងបិរិយៈណា បុន្ឌិតសំខាន់គឺកំពង
និងប្រាសាមកណ្តាលស្ថាបនាថ្មី ។

ព្រះបានបាយ៉ែនមានដឹងចាត់ការទៅចំអក្សរនៅត្របិនិសទាំងបុន្មាន និងបន្ថែមជូនូយេរោមដាច់
ត្រាំ ចេញពីទូទាត់នាមកំពើការការពាក្យ (ព្រះរាជរៀង) ដើម្បីការពាក្យ នៅពេលជាមរតកនៅ
រដ្ឋការលម្អិត និងបែរមូនឆ្លោះឡើងខាងក្រោម ដូចដឹងអស់នេះឡើងដឹងត្រាខាងក្រោមផ្ទុច
ជាប្រាសាម ដើម្បីបង្កើតបានជាប្រើប្រាស់អហ្មានសំខាន់នៅប្រាសាមកណ្តាល៖ ប្រាសាមមុខ
ព្រះ ។ គឺកំពងយោងមារាំប្រើប្រាស់ជូនូយេរោម ១៧គ.ម. ស្រែមិកជី ទាំងអស់នេះជាប្រព័ន្ធបាកាសាស្ត្រដើម្បីក្រោចក្រោមដឹងមានដឹងថាទីនៅក្នុងពាក្យជាតិ ។ ខ្ញុំបានបង្ហាញនៅដីត្រូក
មុនហើយថាប្រាសាមបាយ៉ែនទី ឲ្យមានសំរាប់ប្រាស់ព្រះរាជដើម្បីបង្កើមខ្និតិសដែល
ព្រះរាជរីក្រាយទីនេះដើម្បីដើម្បីការពាក្យនេះ និងសំរាប់ពីទីខ្និតិសដែលត្រប់ខេត្តខ្លួន

ព្រះរាជាណាចក្រ ។ ដូចត្រឡប់ដែលមានបន្ទីរដៃណាត់ទូលាយ និងភូរិយភូល តីជារូបភាពនៃសកលលោកបំព្រឹត្តិត្រ ។ ព្រះនាមពុម្ពនឹងរូបភាពនៃព្រះរាជាណាចក្របំព្រឹត្តិត្រ គេ។

បុគ្គលិកមានសារសំខាន់ថែមទៀត ។ គួរចំណោមសំណងចំណាំសំភាប់សាសនាបាលស
ព្រះរាជាណដែលយកបាប់ខោក្នុងសិណាថីវិកព្រះខាងត្រាំង ហានបដិមាត្រូន ២៣ ពេលវេលាទាតីយ
ពួមហានាថៃ អូិសអល់វិក្រុងជាព្រឹនដែលក្នុងចំណោមដោះបានចិត្តក្នុងលាតបី ។ សុវត្ថធម៌
(Supan) នគរូបី និងមេវីងសិង្វ័យ (Muong Sing) ហើយចិត្តក្នុងចំណោមដោះបានចិត្តក្នុង
សិតមេក្នុងខែឈីសេវីម ។ ប្រព័ន្ធដោយសារសំភាប់តែគឺបាបិមាត្រូនទៅបានចិត្តក្នុង
បានកសាងប្រាសាទាមខេត្តទានាកំដែលមានទទួលបាបចំណាប់បញ្ហាលិខាន់ក្នុងសំណង់ កសាង
ក្នុងវឌ្ឍគាលព្រះទានដីយីវីនទី ៩ ដូចជា ក្រសាធិគ្គនក (ខេត្តកំពង់ចាម) និងក្រសាធិគ្គនក^១
ពារ៉ូបី (មេឡូបី) ។ និងយោងច្បាស់ ដោយសារសិណាថីវិកចំណាំ រូបបដិមាត្រូន
ដោយចិត្តក្នុងយសិតមេក្នុងប្រាសាទាមខ្លាងជាក្រសាធិគ្គនកចំណាប់បញ្ហាលិខាន់ក្នុង
អង្គផែព្រះទានដីយីវីនទី ៩ ដែលមានទានជា ព្រះអង្គមាស់ស្រីប្រុកបាយ និងសាច្រកបន
នាក់ដែលបានដឹងយុប្រះរង្វួនក្រុងសង្គមបាមួយរាយការ និងទៅក្នុងសង្គមបាមួយការ
បាមួយ ។ ម៉ោងទៀត សិណាថីវិកទី៩នៅក្នុងសង្គមបាមួយរាយការ ហើយបដិមាត្រូនទៅដែលកត់ត្រា
ទៅក្នុងសិណាថីវិកព្រះខាងត្រាំងបានរូបបដិមាត្រូន (des répliques) នូវព្រះរាជាណនៅក្នុង
ក្រសាធិគ្គនកទៅ ។

ខ្ញុមិនចំណូនគិតករពីពួកបិជា ដែលមាននៅក្នុងសារមន្ត្រ យើងចាត់តាមហេតុពួកបិជាអ្នកទាំងនេះ ត្រូវបានប្រាកដ ដែលជាប្រាកដប៉ុណ្ណោះត្រូវបានប្រាកដ ជាប្រាកដពួកបិជាអ្នកទាំងនេះ ។ យើងកត់សារលំថា ព្រះនាយកនៃពួកបិជាសុទ្ធឌែលបញ្ចប់ដីដែលជាប្រាកដប្រាកដបាន ហើយនេះគឺជាការដឹងសារប៉ុណ្ណោះទៀត និងអនុវត្តន៍ ។

ម៉ាកមេរៀត ពាក្យ "មហាក្រាម" (អ្នកជាមីតិងដីខ្ពស់) មិនអាចជាកំទោះស្វែចអង្គុណា ក្រោពីព្រះបាលដឹងវីរីនីទៅ ឡើយ ព្រះស្វែចអង្គុណេះបានប្រចង់បាយមកមុនដែប្បាស់ដើម្បី ស្រាវច្រួនដៃប្រែល ដោយដេញកំចាត់កងទៅពាមូល្យានពាណ និងធ្វើសង្ហាមជាមួយ ព្យាកនេះនៅក្នុងប្រទេសបាយវ្តា។

ការឧទិសនៃរូបដិមានជាអស់នេះនៅដើមរដ្ឋកាលនៃព្រះបាលដឹងវីរីនីទៅ នៅបង្ហាញពីការប្រាប្រាសាតិចិននៃរដ្ឋកាលមុននាទាមបែបទូទៅសាសនា។ ពាក្យ "ដឹងពួរ" ជាទាក្យមួយសាសនាថ្មីប្រាំប្រាស់ដោយព្រះបាលមុនជាកំទោះស្វែចក្នុងប្រាសាទាចង យសាងនេរោះ ឧទិសដោយព្រះបាលយោងវីរីនីនៅក្នុងប្រាសាទាចង រាជធ្លកក្រោស់កសាងដោយព្រះបាលព្រះរាជធ្លកក្រោស់ក្នុងប្រាសាទាចង យសាងនេរោះ ឧទិសនៃរូបដិមានជាអស់នេះនៅក្នុងប្រាសាទាចង យសាងនេរោះ ការឧទិសនៃរូបដិមានជិះក្នុងទីក្រុងចំនួន ២៣ គឺជាការបង្ហាញពីអំណាចសាសនាបស់ព្រះអង្គ។ ឈ្មោះទាំងពីរនៃរូបដិមានជាអស់នេះ ត្រូវគេបានរកយើងឡើងនៅប្រាសាទាចង យសាងនេរោះ បើតែយើងអំពីសិលាចារីកនៅប្រាសាទាចង យោងនៅនឹងរកយើងឡើងទាំង ២៣ នៃរូបដិមានជិះក្នុងប្រាសាទាចង យសាងនេរោះ។

សិតនៅថ្ងៃកណ្តាលពិភពលោកបំប្រាប្បុទ្ធបច្ចុប្បន្ន ដែលជាការបង្ហាញពីប្រាសាទាចង គឺជាការបង្ហាញនៅក្នុងទីក្រុងចំនួន ៩ គឺជាការបង្ហាញពី "អំណាចអាមាចក្រ និងសាសនា" ដែលប្រាសាទាចងមួយទូទៅមហាក្រាមជាកំណាមរករាយខេត្តនាក្នុងព្រះបាលរាជក្រោម ក្រោពីការកសាងសំណងដើម្បីសាសនា ព្រះបាលដឹងវីរីនីទៅ បានស្ថាបនាសមិទ្ធិផល ដែលជាដែលប្រយោជន៍សាធារណៈដែរ។

សិលាចារីកព្រះអាស់បានសរស់ចា មានជុំសំណាមកំដែលមានក្រើងបំភីចំនួន ១៤១ (maison avec du feu)⁽¹⁾ កសាងដោយព្រះបាលដឹងវីរីនីទៅ នៅតាមដីរួមទាំងការ

⁽¹⁾ G. Coedès. Les gites d'étape à la fin du XIIe siècle. Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient 1940.

លាចក្រ : ពីក្រុងអង្គរទៅភាគជាតិ ប្រវេសចាម្វា (ជាក់រាង បុ វិដីយ បុ បិញ្ញីច្បាល) ចំនួន ៥៧ ពីមីក្រុងអង្គរទៅ ប្រាសាទភីថែម នៅលើភ្នៀតក្នុងភាពចំនួន ១៧ និង ចំនួន ៤៨៩២ ស្ថិតនៅតាមផ្លូវរដ្ឋឃីងារេវ្យទ ដែលគេមិនដឹងកន្លែងពិតប្រាកដ ហើយសាធារណៈសំណាក់មួយ នៅលើភ្នៀតធមូសូរ និងពីរឡើតស្ថិតនៅក្នុងភាពស្រីប្រិយាណិល ។ ច្បាយពីសាលាសំណាក់មួយ នៅតាមសាលាសំណាក់មួយ ប្រិនដី ១២ នៅ ១៧គ.ម ដែលប្រើហេលជាត ៤ បុ ៥ម៉ោងដោយ ត្រូវដឹង ។ គេបានស្ថាលចំនួន ៨៩៦ចំណោម ១៧ ដែលស្ថិតនៅតាមផ្លូវក្រុងអង្គរទៅប្រាសាទភីថែម បិងមាតា តាមបុ បន្ទាយឆ្នាវេ ។ សាលាសំណាក់ស្ថិតនៅក្នុងបិវេណ ប្រាសាទទាំងនេះ នឹងការងក់ទ្វារចូល ។

ព្រះនរោបច្ឆេទទៅប្រវេសរបស់ព្រះអង្គរដោយមានផ្លូវទាក់ទងត្រាយបានលូ មានការថែទាំត្រីមត្រី និងមានសាលាសំណាក់ចំនោះពីមួយទៅមួយមានចម្បាយស្រីត្រា ។

មួយសតវត្សក្រោយមក ការរៀបចំនេះនៅមាននៅត្រូវយើ ដែលលាកដីវត្តាការ ចាប់រារមួកដាច់ខ្សោះ ហើយបានកត់ត្រាគុទាំង ៣ មានកន្លែងសំរាប់សំភាក ផ្លូវជាបុស្ថិរបស់យើង ។ ការបង្កើតសាលាសំណាក់ ធ្វើត្រូវនៅត្រីមនឹងការបង្កើត បុងទីយេសកំដួងសុខាភិបាល ដោយមានកសាងមនីរពេញចិន្ទនៃ១២ នៅពាសពេញផ្លូវប្រវេស និងការអភិវឌ្ឍន៍បណ្តាញផ្លូវដៃម្បីស្ត្រីលក្ខុងសកម្មភាពនេះ⁽¹⁾ ។

ទីកន្លែងសំរាប់អ្នកជីមិសំភាកព្រាបាលដីមិនមែនពីសំភារៈក្រាមេះ ពីព្រះនេះគេមិនអាច អាយអូកជីមិសំភាកព្រាបាលនៅក្នុងសំណងអំពីចុះ បុ អង្គមេដែលសំណងអំពីសំភារៈនេះ សំរាប់អាជិលេទនេះនៅតែបុណ្យឃាត់ និងនាយុទម្រូវបានកូល ព្រមទាំងព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា បុព្រះដែលការអំពីយើ ។ ដូច្នេះ គេបានសង្ឃឹមថានឹងរកយើបានសំណងដែលជាមនីរពេញត្រូវយើ ។ បុន្ឌុយឱ្យការងក់ទ្វារចូលមានប្រាសាទទ្វារអំពីចុះ និងកំពេង តូចដីវត្ថុ ។

⁽¹⁾ G. Coedès, L'assistance médicale au Cambodge à la fin du XII siècle Revue médicale française d'Extrême-Orient, 1941.

យើងភាគដីនអំពី សំណង់នេះចំនួន ១៥ ដោយសារគេបានរកយើងពីព្យូសិលាបារកជាកាសាសំស្តីទាំងនឹងដីលីដ្ឋុចត្រា អំពីការសងសងសំណង់ទាំងនេះ ។ សំណង់ដក្តុងចំណោមសំណង់ទាំងនេះ សូតនេះក្នុងរដ្ឋកាលព្រះបានដឹងរឿនទី ៧ (នៅពេលរចនាបច្ចេះគេចូលស្ថាល) មានទំហំប្លឹងត្រា សង់នៅលីប្លឹងដ្ឋុចត្រា និងបង្ហាញត្រាលក្ខណៈខ្លួនដោយ កណ្តាលមានប្រាញូលខ្លួនខ្លួនឡើងកើតដោយមានហោលណា (Porche) អំពីថ្វីកកំប្លែងប្លង់បាយក្រំម នៅឯសកាខ្ពួយនៃប្រាញូលកណ្តាលមាន ប្រាសាទុបសម្បូនខ្លួនខ្លួនឡើងកើតកំពង់អំពីថ្វីបាយក្រំម ចាំងកាត់នៅខាងកើតដោយគោបុរោះ ខ្លួនដើរកើតកំពីសំការ ដូចប្រាញូលខ្លួនស្រែចំកោះខាងក្រោមបីរិវេណា ។

ភាពប្រហាក់ប្រហែលត្រានៃប្លឹង និងនិលាបារកដីលីដ្ឋុចត្រា គុបង្ខេះ និងសិលាបារកដីលីដ្ឋុចត្រា នៅក្រោយគេសង្គមដារកយើងពីព្រះបានដឹងរឿនពេញរបស់ព្រះបានដឹងរឿនទី ៧ ។

បុន្ណែរបៀវបង្រីបដីលីដ្ឋុចត្រាបេរីបិទនោះគឺប្រាសាទុចំនួន ១៨៩៤គត ដីលីដ្ឋុចជាសូតនេះសម្រាប់ប្រាញូលជាមួយត្រា ។ គេរាជដីយាយបានថា គេបានស្អាតឱ្យកន្លែងនៃមន្ត្រីពេញចំនួន ៣៣ គុណចំណោមមន្ត្រីពេញចំនួន ១០២ របស់ព្រះបានដឹងរឿនទី ៧ បាននីយថា មួយភាគបី ។ គេគិតថាប្រហែលជានិងភាគរកយើងពីព្រះបានដឹងរឿនទី ៧ បុន្ណែមិនសង្ឃឹមថានិងរកយើងទាំងអស់ទេ ពីព្រះបានសំណង់ខ្លះអាជកសាងអំពីសំការ ដីលីដាយខ្លួចខាត ។

សិលាបារកបានផ្តល់ពីមានយោដសំខាន់អំពីការរៀបចំគ្រប់គ្រង ។ ប្រាយការសូត្រ ធមិបនីស្រែដល់ព្រះពួម និងប្រុងស្អែងជាប្រវត្តិកនៃព្រះរាជ សិលាបារកបានរៀបកាប់ថា មន្ត្រីពេញចំនួនសូតនេះក្រោមការបន្ទីស្រែដល់ស្អែងស្អែងចំពោះព្រះពេជិសត្វភាគត្រូវពេញព្រាតាលព្រះ នាយកឃើសដីសង្គមក្នុងរឿយុទ្ធប្រកា (គ្រប់ចាំងពីក្រោមរកត) ដីលីជាប្រះពេជិសត្វគោរពបុជាដារីបំផុត រហូតដល់សត្វថ្មីដីលីនៃប្រជែងដី និងទីបេត និងរូបបដិមាន ព្រះពេជិសត្វតំណល់នៅក្នុងប្រាសាទុមន្ត្រីពេញ ។ បច្ចបញ្ចានដីក្នុងមន្ត្រីពេញកីមានរៀបកាប់នៅក្នុងសិលាបារកនេះដើរ ។

វិញ្ញាន៖ ទាំង ៤ អាជច្ចូលខោត្រាបាលទៅមន្ត្រីពេញទាំងនេះ ។ មានគ្រូពេញពីរភាគកំច្ចូលព្រាតាលដម្រីតាមនៅ ដីលីមាតិកីមានគ្រូពេញដីនូយប្រុសម្រាក និងសិតិវភាក មាន

មេហ្ឌាំងពីរនាក់ទទួលបែងវិចក្សា អូកធ្វើមួយបព្រឹននាក់ ដែលទទួលខុសត្រូវលើបញ្ហាតិធម៌ និង
និងបោះសំភាពប្រាសាមេង អូកបំពើពីនាក់ទទួលបន្ទុករួចច័ង្ចាយព្រះ គិតានុប្បជាក
១៩នាក់ ព្រឹក ០៦នាក់ ទទួលបន្ទុកដោីកកោះ និងបុកត្រូវ ព្រឹកអង្គ ពីនាក់ ។ ទទួល
បុគ្គលិកសរុបស្ថាក់នៅ ក្នុងប្រាសាមេង ៣២នាក់ និងមានអូកបំពើចំនួន ៦៦នាក់ឡើតស្ថាក់
នៅដោយចំណាយលូយដ្ឋាល់ខ្លួន ។ សរុបទាំងអស់ចំនួន ៩៨នាក់ ។ អង្គ សំរាប់បង្គារដល់
អាមិែតកំណត់ ៣៣ លីត្រ (un boisseau) ក្នុងមួយថ្ងៃ ហើយដឹងដឹង ទាំងនេះនិងយក
ទៅប្រគល់អាយអូកដី ។ បញ្ញីគ្រឿងឧបករាណបិរករាណដែលទទួលបិជន ក្នុងមួយឆ្នាំ
ហើយយកទៅដាក់ដែរក្នុងបុគ្គលិកស្ថាក់នៅក្នុងយុំបង្គារ ព្រមទាំង ស្ថា ប្រែងខ្សោះ
លូ គ្រឿងផែ ចន្ទីនីកិត្យ ក្រវាត្រ ឬ សំបកសម្បរលូង និង ក្នុងដីដៃងារ
ឡើតសំរាប់ជុំជាមិសចំ ដែលបិរមាណទាំងអស់មានកំណត់ឆ្នាស់ណាស់ ។

លីសពីមនីនរោគនៅតាមខេត្ត ដែលយើងខិត្តនិងបានយើក្បាហបញ្ហា មាន
មន្ត្រីមណ្ឌលសុខភាពជាទៅខេត្តក្រោង និងពិសេសនៅអង្គ ។ គេបានករយើក្បាហតាមបន្ទុង
ចំណោមមន្ត្រីរោគនៅទ្វារទាំងប្រចាំថ្ងៃនៅអង្គ ។ នេះពីរនៅក្នុងបុគ្គលិកស្ថាក់
ចាប់ការប្រាសាមួយបុគ្គលិកសរុបគ្រឿងឧបករាណបិរករាណដែលបើប្រាស់បញ្ហាបុគ្គលិកនៅតាមមន្ត្រីរោគ
ហើយដែលបិរមាណនេះ មានចំនួនលីសពីការចំណាយប្រចាំឆ្នាំនៅប្រាសាមួយតុលាក្នុង
និង ១០២ ។ ដូចនេះ គេអាចហេតុបានថាដោលវាសុខាកិតាលប្រចាំឆ្នាំ ត្រូវចំណាយ ១១៩៩២
ពានអង្គ ដែលដឹងលិតដោយ ៨៣៨កុម ត្រូវនិងប្រជាធិបតេយ្យ ៨១ ៦៤០នាក់ ។ មន្ត្រីរោគ
ស្រុបយកលូចំនួន ២១២៥គីឡូក្រាម ក្រវាត្រ១០៥គីឡូក្រាម ប្រាប់ចន្ទីនីកិត្យចំនួន
៣៤០២ក្រាប់ ច្បាប់បាត់កំដៅ ៨៨០០០ ច្បាប់ប្រុសដួងបាត់ចំនួន ១៩៦០ប្រអប់ ។

ហេតុការណីមួយ ដែលត្រូវឱ្យចាប់អារម្មណីទៅលីសំណងស្ថាបត្រកម្ពុជានានរបស់
ព្រះបានដឹងវីរីនីទៅ ន មិនមែនមានអគ្គន៍យិតលើការយកចិត្តទុកដាក់ដែនកសុខាកិតាល
និងសង្គមបុណ្យលោក នៅពីដែនកសុខាកិតាល និងសាសនា ដែលបានកំដួងជាមានសារ៖ សំខាន់នៅ
ក្នុងប្រជែងបស់ព្រះអង្គ ។ សិកាភីកបានសរស់រចាំ ព្រះអង្គយកព្រះទេយទុកដាក់លី

ដីប្រជាពាណ្យរបស់ព្រះអង្គ ដាច់ព្រះការយករបស់ព្រះអង្គដ្ឋាល់ តើព្រះការឈើចាប់
របស់សាធារណជនធ្វើរោគយមានការឈើចាប់ដីលំព្រះភាគា” ។

ម្មានឡើត តាមទស្សន៍ ពុទ្ធសាស្ត្រ ដីគិតិជាការអ្នកដៃយុត្តិធមិនិលជាមគ្គជាតិ
បុគ្គលបានប្រព្រឹត្តអំពើខសផ្លូវ ។ ដូចនេះការព្យាបាលតាមវិធីផ្លូវចិត្ត មានប្រសិទ្ធភាពជាង
ការព្យាបាលដោយប្រើប្រាស់និស័ថា ឡើងព្រះម៉ែយរបស់ព្រះភាគា តួចលាងនៃការដឹងយុ
សឡាងរបស់ព្រះពេជិសត្វ ចំពោះបិស័យដែរដី និងគោរពព្រះអង្គពិតជាត្របង់ និង
ត្រូវឡើងដោនឹងដែលប្រើប្រាស់និស័ថីសកិសិទ្ធិ ដើម្បីព្យាបាលដី ឡើងមនឹនឡើយ
ប្រកបដោយក្រាថ់ចំណាក់រស់រើក ។

ដោយសារការយកព្រះម៉ែយអុកជាក់លើប្រជាពាណ្យព្រះអង្គ ក្នុងវិស័យសុខាធិបាលនេះ
ហើយដែលនំរំរោគយម្ចាស់បានដីយីនូវទី និងបំពេញស្រាប់បានដីដោយ លើផ្លូវកញ្ចប់
សាស្ត្រ ។ សិលាថវិកនៅមីនីរោគឡើងបានសរស់របន្ទាត់ ៖ “ពោរពេញឡើដោយសាន្តរចិត្ត
ដើម្បីអំពើជាកុសលេខិតិកតណ្ហាក ព្រះភាគាយមួយដើម្បីដែលសុពុទ្ធសាច្តការពាតា ៖ គ្រប់សត្វលោក
ទាំងអស់ដែលបានឆ្លាក់លិចលាច់ឡើក្នុងមហាសាស្តរនៃកវត្តា សូមរកយុទ្ធលបង្អើដាច់អាច
ឡើយក្រោចក្រោចដែលទីក្នុងសាក់នៅក្នុងមហាសាស្តរនៃកវត្តា ដោយកណ្តាបិទិនិមួយប្រើប្រាស់ ។ សូម
រោគយម្ចាស់បានប្រកបដោយអំពើជាកុសលេខិតិក្នុងការពាតា សូមដែរក្រារការពាតា
សមិទ្ធផលរបស់ខ្លួនព្រះអង្គនេះ សំរចជលំស្មានជុំទុកទាំងរាជរដ្ឋរាជរដ្ឋ មហ៌លី នាមីន
មន្ទីរ និងមិត្តភក្តិរបស់ព្រះអង្គ” ។

ខ្ញុំបានឱនទ័រស្រាវជ្រាវសំណង់ខាងក្រោម ដែលព្រះបានដីយីនូវទី និងបានសាងដែល
មានចារនោះលើសិលាថវិកនៅប្រាសាគព្រះខាងក្រោម ។ ការស្រាវជ្រាវនេះ នំរោគយកឱនិង
គិតទៅដែលប្រជាពាណ្យមុជា ដែលកាលពី ៥០ឆ្នាំមុនបានកសាងសំណង់ជំងារចេះ នូចជា
ប្រាសាគអង្គរវត្ថុ បន្ទាយស៊ីនិ បិងមាលា ប្រាសាគព្រះវិហារមួយដើម្បីក និង និកគិតទៅដែល
អនុវត្តន៍យនឹងរឿមានប្រាសាគសំរាប់សាស្ត្រនៅសិលី ប្រាសាគបាយ៉ែន ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ នៅក្នុំ
ត្រូវឱនិងគិតទៅដែលការចំណោះចំណោះក្នុំត្រូវបានដើម្បីកសាងប្រាសាគ ។

នៅត.ស. ១៩៤១ គីក្រាយពីសាយរាជ្យបានចំនួន ១០លាន កម្មវិធីដូយសង្គ្រោះ ប្រជាពាស្តុតុទានសំនេចចំង្លែងទេ។ សិលាថារីកព្រះខាងបាត់បានសរស់ថា មានព្រះទេវ រូបអ៊ិមាស ប្រាក់ សិរី ៥ ចំនួន ២០០០០ រាយបាយក្រោមខេត្ត។ អ្នកបំនើចំនួន ៣០៦៣៨ពាយខាក់ រស់នៅក្នុងភូមិចំនួន ១៣៨០០ភូមិ និងហូបចុកអង្គរអស់ចំនួន ៣៨០០០នានា មានការកិច្ចបញ្ចប់ខ្លួនខ្លួនទៀតដើម្បីដំឡើងការប្រើប្រាស់។ ដូចនេះ ធនធានទាំងអស់ប្រមូលដីមួយបំនើសាសនា។ មាស និងប្រាក់រាប់ពាន់គីក្រាយក្រោម ត្រូវ និង គិតរាប់មីន្តក្រាប់ មិនគិតពីសេវ្យអាហារសំបុរបុរហៈ ត្រូវបានគេយកទៅបុជាឌល អាមិះទេ។

ជាការមួយពីបាកណាស់ដើម្បីដំឡើងជាត់មិលថា គីក្រាយត្រូវបាននៅត្រូវបាន ដូចនេះដែលយើងយើងត្រូវជាលិខិតកិត្ត តែនរដ្ឋកសាងជាប្រាសាមតាមវឌ្ឍន៍នៃ ព្រះរាជា ការសាងសង់ដោយប្រព្រឹងប្រព្រឹង ការអស់ចិត្តកក់ហើយជួនសដោយចិត្តបាយ ក្រោម ក្នុងចំណាក់ផ្ទាល់មិនមានហើយ ភាពអាណកកនឹងក្នុងចំណាក់អដោយធ្វើពីមានការ ធ្វើឱ្យដឹង។ ព្រះបានដឹងរួមទៅ ពី ដែលមានវិយចាត់ដែរចង់យើងត្រូវជាល់ព្រះនៅត្រូវ សមិទ្ធភាព និងសំបុរាណក្នុងកម្មវិធីបស់ព្រះអង្គ។ គឺមានអ្នកគិតឡើងនៅពេលព្រះអង្គ សាយរាជ្យបន្ទុ ពី ព្រះអង្គ ឬបំគោរពបុជាប្រះពួកសាសនាមហាយាន ហើយវិលទៅគោរពប្រាប្រាប់ សាសនាឯិត្ត។ ទៅបានយើងត្រូវមានស្មាយការសុប្តុមព្រះពួករបៀបទៅប្រាសាមទាំងនេះ។ អ្នកដែល គិតប្រាកដនោះ គីក្រាយព្រះអង្គបានបន្ទូលទុកប្រមេសដែលវិនិច្ឆ័យនៅក្នុងតារីជិះដោយ របស់ព្រះអង្គហើយដែលត្រានកំណាំងកំហែងក្នុងការបែនបែនប្រជាមុននឹងអំពើរាយលុក ឈ្មោះ ពាន់ដោយពួកសាសនា ក្នុងខ្លួនខ្លួនខាងពិនិត្យខាងលិចឡើយ។ នៅត.ស. ១៩៤៦ អ្នកការទុក ចិនឈ្មោះ ដីរតាក្រាងបានមកដល់ប្រមេសកម្ពុជា បានយើងត្រូវ នៅក្នុងប្រមេសពីមាន មនុស្សរស់នៅ ដោយសារសង្គ្រាមអាមួយដួនជាតិសេវ្យម ដែលប្រជាតលរដ្ឋមិនអស់ត្រូវ គេកេណ្យរោងទៅក្រោង។

នៅត.ស. ១៥០៨ លោកលីហិណុត (Louis Finot) បានសរសវនាក្នុងមេរោននៅក្បួនសដ្ឋិភ័ណ្ឌ (Collège de France) ថាប្រជាការស្ថិតិយវបាទអស់សាត់លាយដោយសារការសាងសង្គមបានចំណែកជាប្រជាការស្ថិតិយវបាទអស់សាត់លាយកំណែងចិត្តប្រយុទ្ធពេលអំពើល្អាផាននៃសត្វវិញ្ញូយ។ អ្នកឈ្មោះក្នុងសង្គមនេះបាននាំមករោបាយអ្នកចាត់នូវសាសនាថ្មីដែលត្រូវការកស្សបចិត្ត ស្ថប់អារម្មណ៍ ហើយតុមានគ្នារុវាយការយុទ្ធសាស្ត្រនៃប្រជាការស្ថិតិយវបាទអស់សាត់លាយ។

សាសនាថ្មីនេះ លោកលីហិណុត (Louis Finot) បានរោបាយដឹងថា ព្រះពួនសាសនាថ្មីរាង។ សាសនាលេខេះបានក្នុងពីប្រវេសសិរីសង្គា មកប្រវេសថែតាមរយៈជនជាតិមនិងក្នុម។ ព្រះពួនសាសនាលេខេះបុសបិត្តព្រះពួនសាសនា ដឹងព្រះពួនដឹងយុទ្ធសាស្ត្រ នៅការពួនបុជា ហើយសាសនាលេខេះបានលុបប់បាត់លម្អិតគារពួនបុគ្គល ដឹងតុរុវាយប្រជាការស្ថិតិយវបាទអស់សាត់លាយ។

ចាប់ពីស.វ. ទី ១៥ ចក្ខុវិនិច្ឆ័យបានបាត់ចុះមិនយ៉ាងលើវិន ហើយសរុប្រួមនៃនៅក្នុងបាត់បាត់តាមសល់អ្នកបាត់បាត់ដឹងនុងរឿងរឿងនៅអង្គរ ដឹងនៅលើកំពុងប្រជាសាធារណៈព្រះក្រុងពួនបិត្តព្រះពួនដឹងយុទ្ធសាស្ត្រ នៅក្នុងបាត់បាត់តាមសាស្ត្រនៃប្រជាការស្ថិតិយវបាទអស់សាត់លាយ។

